
ISTEN ÚTJA A BENCÉSEKEN ÁT

RENDTÖRTÉNETI FÜZETEK
1.

SÖVEGES DÁVID OSB

ISTEN ÚTJA A BENCÉSEKEN ÁT
KIS BENCÉS RENDTÖRTÉNET

SZENT GELLÉRT HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA

PANNONHALMA, 1996

Szedte, sajtó alá rendezte, az irodalmat összeállította:
Somorjai Ádám OSB

E kiadvány a
Historia Ecclesiastica Hungarica
Alapítvány támogatásával jelent meg

© Söveges Dávid OSB

F. k.: Várszegi Asztrik OSB

ELŐSZÓ

Ez a kis bencés rendtörténet nem könyvnek készült, csak szerény, a tanulásban segítő jegyzetnek. 1960-ban előjáróim megtettem a novíciátusban a rendtörténet tanárának, bár nem is szakom a történelem. Elődömnek nem szaktudását kifogásolták – ezt inkább nálam lehetett volna hiánynak felróni –, hanem liberális szemléletét. Ezt ellensúlyozandó került bele ebbe a jegyzetbe kis meditáció-sorozat, ami persze inkább még elbeszélés anyaga volt, semmint tényleges tudásanyag. Ma ezt is másként írnám meg.

Még inkább a szorosabb értelemben vett rendtörténeti tudnivalókat. Az elmúlt harmincegynéhány évben a történeti kutatás sokmindenben előrehaladt, korrigálta a korábbi nézeteket. Ezek már nem kerültek bele e kiadásba, vagy csak kis mértékben. Szorított az is, hogy heti két órában kellett a szerzeteséletben és teológiában kezdő fiatalokhoz szólni, akik sokszor nem tudták mihez kapcsolni az új tudásanyagot. Erősen rostálni, szűkíteni, néha sematikusán egyszerűsíteni kellett a problémás anyagot, hogy beleférjen a keretbe – mégis azt hisszük, túl sok információ van így is benne.

Talán mégis ad valamit a mai olvasók számára is. Mint szerény kezdet. Fogadjuk ilyen lélekkel.

Pannonhalma, 1995. augusztus 6. Beöltözésem 60. évfordulóján

A szerző

1. A szerzetesség kezdetei

Szerzetesintézmény a nem keresztény vallásoknál

A kereszténységen kívüli, a kereszténységet megelőző vallások is alakítottak ki a szerzetességhez hasonló intézményeket, azaz egyesek vagy közösségek közvetlenül az Isten szolgálatára és a belső életre szentelik magukat. A *buddhizmus* valójában szerzetesvallás, főként Tibetben, ahol a lámakolostorok a vallási élet szervezett formái. Az ókori Rómában a *Vesta-szűzek* testülete aszkétikus zárt közösségben élve ápolja az állam szentélyében a szent tüzet. A görögöknél és a hellenista világban a *pithagoreus* filozófiai iskolák szerzetességhez hasonló zárt közösségben élnek, próbaidővel, *sztoikus* erkölcsi elvek alapján: a szenvedélyektől elszakadnak, a halál gondolatával sokat foglalkoznak, az emberek közti egyenlőséget elismerik. A szerzetesek aszkétikus szókinccse is részben tőlük származik (pl. „apatheia” = közömbösség a földi bajokkal szemben), és Epiktetosz, a híres sztoikus bölcs Enchiridionját, Kézikönyvét később át is dolgozták keresztény aszkétikus írássá és Szent Nílus neve alatt terjedt el.

Epiktetosznál ilyeneket olvashatunk: „A halál, a száműzetés és minden a világon, ami irtózatossá látszik, minden nap szemeid előtt lebegjen. Leginkább azonban a halál. Sohasem fogsz akkor közönséges dolgokra gondolni, és nem is fogsz túlságosan vágyakozni valamire.” – „Ha haladni akarsz a bölcsességben, el kell viselned, hogy külsőséges dolgokban műveletlennek és együgyűnek tartsanak. Ne törekedj arra a látszatra, hogy bármit is tudsz.” Regulánk 4. fejezetében találunk ehhez hasonló, bár már természetfölöttire beállított gondolatokat, sőt a Reg. 7. fejeletben, az alázatosság tizenegyedik fokánál egy pithagoreus filozófust idéz, Sextust, akit azonban Rufinus fordítása nyomán II. Sixtus pápával téveszt össze: „Kevés szavából ismerhető fel a bölcs.”

Az *újplatonikus filozófusok*, köztük a Kr. u. 3. sz.-ban élő Plotinosz, az ideális városállamot, azt a kis közösséget szeretnék megalapítani, ahol a bölcsek, bölcsen kormányoznak, s ahol vagyonközösség van. Plotinosz Gallienus császár támogatásával valahol Dél-Itáliában építené fel ezt a „Platonopoliszt”: és itt később valóban meg is valósul terve, amikor Szt. Benedek Montecassinón megalkotja apátságát.

Az ószövetségi zsidó vallás körében is voltak a szerzetességhez hasonló alakulatok, pl. a próféta-iskolák, a „Prófétafiak”, Illés és a többi próféta idejében. Krisztus korában ilyen szerzetesi közösségekben éltek az *esszénusok*, akiknek életét Josephus Flavius zsidó író (Kr. u. 130 körül) művéből, és újabban a holttengeri, qumrani leletekből ismerjük. Minden valószínűség szerint közülük jött Keresztelő Szent János is, akiben a régi szerzetesség az első remetét szerette látni. Egyiptomban egy másik zsidó szerzetesközösség élt, a terapeuták, akiknek életét Philón, hellenista zsidó bölcselemény, Krisztus kortársa írja le *De vita contemplativa* c. művében; csak azt nem tudjuk ma már megállapítani, hogy ez a könyv mennyiben adja az igazi életüket és mennyiben az ideális elképzelést arról.

A kereszténység után a mohamedánizmusnak is megvolt a maga szerzetessége a *deroisekben*.

E tények hatására nem egy századbeli kutató a keresztény szerzetességet is ezeknek a kereszténységen kívüli szerzetességek egyik leszármazásának tartotta.

A szerzetesség evangéliumi alapjai

A keresztény szerzetesség történetileg nem folytatása ezeknek a kereszténységen kívüli vallási és filozófiai alakulatoknak, még ha azoknak némely vonása hatott is a szerzetességre. – Például az aszkétikus szókincs mutatja a sztoikusok hatását. Kettejük között az a viszony, mint a természetes és természetfölötti (= kinyilatkoztatott) vallás, a pogány áldozatok és a szentmise áldozat között. Mindkettőnek közös a gyökere: az emberi lélek vallási igénye. De a keresztény szerzetesség mögött alapként a kinyilatkoztatott vallás és Jézus Krisztus istenemberi személye áll.

Jézus tanítása

Elsősorban tanításával egészen világosan megkülönböztet egy olyan utat, melyen minden követőjének haladnia kell, és egy olyat, amelyet azoknak ajánl, akik egészen következetesen akarják követni. Ezeknek a mindenkire kötelező parancsokon kívül a tanácsokat is meg kell fogadniuk: lemondaniuk a vagyonról, a házasságról és az önakaratról.

Szűzek és aszkéták a vértanúk egyházában

Az apostoli egyház átvette Krisztusnak ezt a tanítását. A jeruzsálemi ősegyház vagyonszövetségben élt, közös volt az ima és a „kenyértörés”, az eucharisztia.

„Állhatatosan kitarítottak az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban. . . A hívek mind összetartottak, és mindenük közös volt. Birtokaikat eladták, és az árát szétszétartták kinek-kinek szükségéhez mérten (ApCs 2,42-45). „A hívők sokaságának egy volt szíve-lelke. Egyikük sem mondott birtokából semmit sem a saját tulajdonának, hanem mindenük közös volt.” (ApCs 4,32 sk.) És itt jön aztán Ananiásnak és Szafirának esete, akik megszegik ezt az önkéntes vagyonszövetséget, és ezzel a rossz, „proprietary” = magántulajdonnal rendelkező szerzeteseknek mintaképei lesznek. (vö. Regula 57,5) A régi szerzetesség ezekre a helyekre hivatkozott mindig, ha a cenobita, közös életnek alapjait kereste; illetőleg Keresztelő Szent Jánosra, vagy később Illés prófétára, ha a remetéről volt szó.

A kereszténység első három századában, a vértanúk egyházában a tökéletességre törekvő nők = az Istennek szentelt szűzek és férfiak = aszkéták térbelileg még nem váltak ki a keresztény közösségek-ből. Otthon maradtak családjuk körében, vagy saját házukban. De egymással kapcsolatot tartottak, és így törekedtek a tökéletesebb életre, és készültek a vértanúságra. Az Egyház ugyan elutasította a túlzó rigoristák tévtanításait (montanisták, gnosztikusok, Marcion), akik az Úr tanácsát mindenki számára kötelezőnek akarták előírni, pl. a házasságot tiltották – de ugyanakkor felkarolta, egyházi rend-dé „ordo”-vá szervezte a szűzek és később az aszkéták intézményét. Nem egy aszketikus írás, útmutatás készült a nagy egyházi írók, az egyházatyák tollából ezek számára, pl. Szent Ambrus írása „A szűzekről”, Szent Jeromos leveleiből Demetrius szűzhöz, Szent Paula özvegyhez, Eustochius szűzhöz stb.

Origenész

A keresztény aszkézisnek azonban legnagyobb hatású terjesztője Origenész volt († 254), a „szerzetesség előtti szerzetes, aki Alexandriában nagy tudásával a korabeli görög filozófia tanait egyeztetette a keresztény lelkiélettel, és példájával is tanított. A közösségből való kiszakadást azonban ő még elutasította. Nála szerepel elő-

„Odalépett Jézushoz valaki és megkérdezte: Mester, mi jót kell tennem, hogy eljussak az örök életre? – Mit kérdesz engem a jóról? – Válaszolta – Egy a jó (az Isten). Ezért ha el akarsz jutni az életre, tartsd meg a parancsolatokat. – Ő tovább kérdezte: Melyeket? – Jézus felsorolta: Ne ölj, ne paráználkodjál, ne lopj, hamisan ne tanúskodjál, atyádat és anyádat tiszteljed, és szeresd felebarátodat, mint önmagadat. – Az ifjú erre kijelentette: Ezt mind megtartottam fiatal korom óta. Mit kell még tennem – Jézus így felelt: Ha tökéletes akarsz lenni, menj, add el amid van, és árát oszd szét a szegények között. Így kincsed lesz a mennyben. Aztán jöjj, kövess engem” (Mt 19,16–21). A tisztaságra vonatkozóan ugyanebben a fejezetben olvassuk: „Erre a tanítványok közül valaki megjegyezte: Ha így áll a dolog a férj és feleség között (ha ti. nincs elválás), nem érdemes megházasodni. – Ő így válaszolt: Nem mindenki tudja felfogni ezt, csak akinek Isten megadja. Van, aki anyja méhéből úgy született, hogy képtelen a házasságra; van, akit az emberek tettek képtelenné rá; de van, aki a mennyek országáért önként lemond róla. Aki föl tudja fogni, fogja föl (Mt 19,10–12).

Ezekből és hasonló helyekből a középkor folyamán levonták a hármaskövés *evangéliumi tanácsáról* szóló tanítást, melyet először így megfogalmazva Assisi Szent Ferenc Regulájában találunk. De szerzetesség már Jézus tanítására alapulva előbb is volt.

Jézus élete

Sőt a keleti szerzetesség Jézust magát is úgy tekinti, mint aki nemcsak tanításával, de életének gyakorlásával is a szerzetesség alapítója. Szent Benedek Regulája is így hivatkozik Krisztusra, az ötödik fejezetben, továbbá az alázatosság második és harmadik fokánál a 7. fejezetben, és a jócselekedetek egyik eszköze is így szól a 4. fejezetben: „Tagadd meg magadat, hogy kövessed Krisztust.”

Egy középkori görög teológus, Thesszalonikai Simeon (+ 1429) így foglalja össze ezt a gondolatot: „A szerzetességre jellemző életmódot illetően világos, hogy maga az Üdvözítő is aszerint élt, és tanítványai is. Ő szűzi módon és szegényen élt, noha gazdag volt; a hegyen imádkozott és virrasztott; és a kereszthalálig alávetette magát az Atya akaratának, aki őt küldte. . . Egyébként is a szerzeteséletet tanította.”

Ezért adja Marmion apát úr egyik könyve címéül: „Krisztus a szerzetes eszményképe”. Krisztus nélkül a szerzetességnek nincs értelme. Krisztus itt is a kiindulópont, Krisztus a középpont, Krisztus a célpont.

ször a lelkieken való lépcsőzetes felemelkedés. Az aszkétikus gyakorlatok célját a szenvedélyektől való megszabadulásban látja (apatheia). Sokat beszél a kísértésekről, a visszaesésekről, de a Krisztussal való egyesülésről is. Sokszor alkalmazza a lelkiéletre a harc, a katonáskodás fogalmát is. A következő korok aszkétikus írói sok gondolatot merítettek belőle, bár műveit később némely túlzó, sőt eretnek ízű állításai miatt elítélték és kevesebbet olvasták.

Origenész is felveti az ókori filozófusok nagy kérdését: mi a „*summum bonum*” = a legfőbb jó? hogyan lehet azt elérni? „Tehát a legfőbb jó, melyhez minden eszes lény siet, melyet mindenek céljának is mondanak, a legtöbb filozófus meghatározása szerint nem más, mint amennyiben lehetséges, hasonlónak lenni Istenhez. De azt hiszem: ez nem annyira az ő találmányuk, hanem az isteni könyvekből, a Szentírásból vették. Hiszen ezt már Mózes is így mondja, amikor az ember eredeti állapotáról beszél: És mondá Isten, alkossunk embert a mi képünkre és hasonlóságunkra (Ter 1,26). És aztán hozzáteszi: Meg is teremtette az Isten az embert, a maga képére teremtette, férfiúnak és asszonynak teremtette, és megáldotta őket (Ter 1,27). Itt tehát, amikor azt mondja, hogy a „képére teremtette”, de a hasonlóságról hallgat, ezzel nem mást akar kifejezni, mint azt, hogy az Isten képnek méltóságát elnyerte az ember első állapotában, de a hasonlóság tökéletessége a végső pontra van fönntartva. Tudniillik, hogy azt (a hasonlóságot) a maga törekvésével Isten utánzásával megtanulja, mert ehhez meg van adva a lehetőség azzal, hogy kezdetben megkapja az Isten képét. Végül pedig törekvése jutalmul meg fogja kapni a hasonlóságot is (Peri archón 3,6.1). – Pontosan különböztet parancs és tanács között: „A parancsokat azért kapjuk, hogy amivel tartozunk, megadjuk. Az evangéliumban is azt mondja az Üdvözítő: Haszontalan szolgálunk, nem tettünk többet, mint ami kötelességünk (Lk 17,10). Amit azonban a kötelezőn felül teszünk, azt nem a parancsok alapján tesszük. Például a szűzesség nem kötelező, parancs nem is írja elő.” (Comment. in Rom. 10,14)

2. A keleti szerzetesség

A remeték

A negyedik században, a főként kopt lakosságú Egyiptomban alakul ki először a remeteség. A nevük: anachoréta – visszavonuló, vagy eremita (eremosz – sivatag). A tökéletességre törekvők most már otthagyják a városokat, kimennek a pusztába, a magányba.

Külső ösztönzőnek erre régebben a nagy egyházüldözéseket tekintették, főként a Diokleciánusz-félét: az üldözések elől menekültek volna a keresztények a pusztába, és az üldözések megszűntével is ott maradtak a tökéletesebb élet kedvéért. Ma inkább azt gondoljuk, hogy a Nagy Konstantin alatt beköszöntő szabad egyházi élet (Kr. u. 312), sőt a keresztény államvallás hozta magával a keresztények eddigi életének bizonyos felhígulását, ellaposodását. Nagy tömegek lettek egyszerre, számításból is kereszténnyé, de a kereszténység komoly erkölcsi követelményeit nem akarták magukévá tenni. A vértanúk hősiességének ideje végetért, de az ő „passió”-juknak mintegy folytatása lett a szerzetesek „patientája”, türelmessége a nehéz életben. De indítja őket az is, hogy maguk is vallják és érzik, hogy az Egyházban most így működik a Szentlélek, aki a szerzetesiséget általában, de egyes történeti formáit is létrehozta.

Nagy Szent Antal

Nagy Szent Antal a remeteség első nagy alakja (251–356: ezek szerint 105 évet élt!). Keresztény kopt szülőktől származik, írástudatlan, görögül sem tud. A neve alatt fennmaradt leveleket valószínűleg diktálta, vagy tanítványai fogalmazták meg gondolatai alapján. Szülei elhalnak, s ő mint tehetős ifjú ember bemegy a templomba, ahol a diakónus éppen a gazdag ifjúról szóló evangéliumot éneklé: „Ha tökéletes akarsz lenni, add el mindened, amid van. . .” És amit annak idején az evangéliumi gazdag ifjú nem fogadott meg, azt most ez az egyiptomi ifjú úgy veszi, mintha egyenest neki magának szólna. Azonnal kimegy a templomból, vagyonát – a hűgát illető részt kivéve – eladja, szétosztja, maga kivonul a falu szélére, később egyre távolabbra, egy időre egy sziklasírba (= meghalás a világ számára!). Itt nagy önmegtagadások között él, de szörnyű harcokat kell vívnia a démonokkal, akik nemcsak belsőleg kísértik, de jelenésként is, mint női fantázia-képek, néger gyermek, később mint állatok: ordító oroszlán, farkasok, disznók, kígyók jelennek meg neki és testileg is bántalmazzák. Isten erejével: a kereszt jelével és Krisztus segítségül hívásával legyőzi a kísértéseket. Most még távolabb megy ki az egyiptomi pusztába, ahol sokáig teljes magányban él, majd tanítványok gyűlnek köréje, tanácskérő emberek keresik föl, vitatkozik a pogány bölcselőkkel, megcáfolja az eretnekeket.

Életét Szent Athanáz, Alexandria nagy püspöke írta meg († 373), a szent személyes ismerőse. Művével új irodalmi műfajt alkotott: a szent-életrajzot, a „vítá”-t. Ez azonban nem a mai értelemben vett pontos száraz életrajz, hanem szónokias, buzdító irat, a remete-élet mintája is akar lenni; de a következő korban a szent-életrajz mintája is lett. A külső életfolyásban és a belső fejlődésben az Origenész-féle fokozatok sémáját vetíti bele. A lelki fejlődés új lépcsője új színhelyen játszódik le. Műve roppant nagy hatással volt az utókorra, pl. Szent Ágoston megtérésére is.

Életrajza magyarul is olvasható, bő kivonatban, a Keresztény Remekírók 6. kötetében, 27–49. – Szent Antal megkísértése híres festői téma lett a késői középkor, a gótika óta. (Hieronymus Bosch, Martin Schongauer. Matthias Grünewald, később David Teniers is. – ünnepe jan. 17.)

A többi remete

Keresztény szempontból nem Konstantin császárt kell a „nagy” jelzővel megtisztelni, hanem a remete Antoniuszt. Példája nyomán a remeteség felvirágzik Egyiptomban, egész csomó szentéletű remete-anya él a nitriai és szkétiszi pusztában vagy Egyiptom déli részében, a hegyes-kopár Thebais-ban. Pár nevet említünk a nagyok közül: Arsenius, aki előzőleg előkelő római főhivatalnok volt. Agathó, Pambó, Poimén=Pastor, Moyses, aki előzőleg rabló volt, a két Macarius, Sisoës stb. És nevezzünk meg az „abbá”-k, apátok után egy „ammá”-t, anyát is: Synklektika.

A remeteség azonban nem egy nehézséget és veszélyt is rejt magában: a szörnyű pusztában való élet: nappali forróság, éjszakai hideg: vad állatok és pogány törzsek, élelmiszerhiány: valódi vagy képzelt démonok elleni harc: a Nílus áradásai, belső vigasztalanság, ellustulás és unalom. A lelkesedés nem volt mindig elég a magas eszmény megközelítésére sem. Ezért lett szükség a közös életre.

Szent Pachomius

Szent Pachomius a cenobita – együttélő szerzetesség atyja, a „kolostor feltalálója” (286–346). Kopt származású katona volt és egy nílusi hajóúton ismerkedett meg keresztény remetékkel. Példájukon

fellelkesedve maga is keresztény lesz, és azonnal remete. Majd látva a remeteség veszélyeit, összegyűjti társait a közös életre (koinosz biosz, innen cenobita, cenobium), és Tabennisiben megalakítja első kolostorát, melyet hamarosan több más kolostor alapítása követ. A fallal körülkerített szerzetestelepen még különállók az egyes cellák, kunyhók. Közös a munka, az imádság egy része, és az étkezés is, de kisebb csoportokban, ezekre katonás trombitajelekkel hívják egybe a közösséget. Az aszkézis még szabad: ki-ki saját belátása szerint gyakorolhatja az önmegtagadást, de már ebben is józanságra, a túlzások kerülésére int már. Szabályozza a felvételt, próbaidőt ír elő, szerzetesruhát, napirendet. Bizonyos pap-ellenesség is tapasztalható nála: az istentiszteleteket a püspöktől kapott papok látják el, de ezek a kolostor életébe nem szólhatnak bele. Szerzetesreguláját, melyet állítólag egy angyaltól kapott, angyali regulának nevezi. Igen nagy tekintélye volt, ebből ered pl. az éjszakai istentisztelet tizenkét zsoltára. (Regulájából részletek a Ker. Remekírók 6. kötetében, ugyanitt megvan a Rufinus által írt életrajz is.)

Pachomius alapításának később kifejlődő hibája, hogy túl nagy tömegeket, több száz, sőt ezer szerzetest egyesít telepein, akiket aztán atyailag, egyénileg vezetni nem lehet. És azzal, hogy a munkának oly nagy szerepet juttatott, kolostorai hamarosan meggazdagodtak. Aratási bérmunkát vállaltak, egész kereskedelmi flottát tartottak a Níluson, mely az általuk termelt, vagy bérként kapott gabonát Alexandriába vitte, javarészt a szegények javára szétosztásra. De így is felébresztette a barbár nomád törzsek irigységét, akik aztán feldúlták és kirabolták Tabennisit.

A szerzetesség terjedése Keleten

Egyiptomból aztán hamarosan egész Keleten elterjedt a szerzetesség, de az egyes országokban helyi színezetet vesz föl. A sínai félsziget helyei között alakul a mai napig is fennálló, ősrégi kódexeiről híres Szent Katalin kolostor. – Palesztinában Szent Hilarius és Szent Szabbasz „laurá”-kat alapítanak: félig közös élet, félig remeték. – Később Szent Jeromos alapít Betlehemben egy női kolostort előkelő római nők számára és pénzén: Paula, Eustochium. A Szentírás tanulmányozása itt lesz a szerzetesélet szerves részévé. – Szíriában az önmegtagadásnak és a világtól való elszakadásnak kü-

lönös formája alakul ki, az ún. „sztilitizmus”: a remeték egy magas oszlopon vagy pilléren állva töltik egész életüket roppant önmegtágadások között. Idősebb és ifjabb Sztilita Szent Simon; sztélé: oszlop.

A keleti szerzetes irodalom

A keleti szerzetesatyák, remeték és cenobiták életéről jól vagyunk tájékoztatva. A nevesebbek regulát, szabályt is írtak, több ilyen maradt ránk. Buzdító, aszketikus beszédeket tartottak. De szent életük, nagy önmegtágadásaik, bölcs tanításuk és csodáik sok idegent, zarándokot, tanácskérőt, érdeklődőt vonzottak magányukba. Ezeknek a látogatásoknak irodalmi lecsapódása is van. Bölcs mondásaikat, egyesek számára adott tanácsaikat, jelképes cselekedeteiket, csodáikat apró kis történetekben, az „apophthegmák”-ban továbbadták, ezeket összegyűjtve le is jegyezték. Ezeknek legnagyobb gyűjteménye már a barokk korban jelent meg: Rosweyde jezsuita atya „Vitae patrum” c. nagy műve (1615. – Migne Patrologiájában a múlt század közepén újra kiadták) Az első részben az egyes szerzetesatyák hosszabb életrajzait gyűjti egybe: Nagy Szent Antal életét Szent Atanázstól; Szent Pachomiusét Rufinustól; Szent Vazul életét, a szír szerzetes, diakónus és költő Szent Efrém életét, Sztilita Szent Simon életét, stb. De van benne pár mű, mely nem történelmi hitelességű, inkább regényszerű jámbor olvasmány. Ilyen Szent Jeromostól Remete Szent Pál élete (Ker. Remekírók, 6). Pál embertelen magányban él 113 évet, amikor Szent Antal csodálatos módon, kentaurusok és szirének hamis útmutatásai ellenére is rátalál, egy jószágos oroszlán segítségével. Holló táplálja őket, majd Pál hamarosan meghal, és háncköpenyét Antal mint ereklyét magával viszi stb. A magyar eredetű pálos rend róla van elnevezve; Nagy Lajos királyunk megveszi Velencétől állítólagos ereklyéit, csontjait, és nagy ünnepélyességgel Budaszentlőrincre hozatja. – Ilyen regényes irat a Vita Sancti Macarii Romani, qui inventus est juxta paradisum – A római Szent Makarius története, akit a paradicsom mellett találtak meg. Három szerzetes mesebeli utazása a távol Keletre, sötétség országán, a beszélő kígyók országán át stb. a paradicsom határáig, ahol meglelik az egész testét fehér szakállába burkoló Makarius remetét. – Barlaám és Jozafát története, egy Buddha-legenda regényes változata, igen szép stílusban, sok szép példával.

Avennirnek, India királyának megjósolták „égbenező” bölcsei, hogy születendő fia a kereszténységre tér. Hogy ezt megakadályozza, egészen elzárva nevelteti fiát, Jozafátot. Egyszer kibocsátja a városba. Tapasztalatai (egy beteg, egy halott és egy koldus) gondolkodóba ejti az ifjút, és egy Barlaám nevű remete, akinek sikerül bejutni hozzá, példák-kal oktatja, megkereszteli, s aztán visszatér a pusztába. Avennir, hiába erőlködve visszatérteni fiát, végül is átengedi neki fele országát. Jozafát a keresztény hitre téríti egész népét, 25 éves korában otthagyja országát, felkeresi Barlaámot a pusztában, s annak halála után még 35 évig él ott.

Az igazi, eredeti *Vitae Patrum*, amit Szent Benedek is így nevez, vagy *Verba Seniorum* vagy *Apophthegmata*, Rosweyde 3. és 7. részében található. Apró kis történetek, velős mondások és tanítások a pusztai szerzetesektől. – Ilyen gyűjtemények alapján írta Rufinus, Szent Jeromos kortársa és nagy ellenfele, a szorgalmasan görögből latinra fordító egyházi író a maga *Historia Monachorum*-át, az egyiptomi atyák betűrendes rövid kis életrajzait. Ez Rosweyde kiadásában a második rész. (Ker. Remekírók 6,122 skk.) – Később 420 körül Palladius püspök állított össze egy hasonló művet: *Historia Lausiaca* (Lausus nevű bizánci főembernek ajánlva, innen a cím). És még később, már Szent Benedek kortársa, Joannes Moschus egyiptomi szerzetes a *Pratum Spiritualé-ját* (Lelki Rét-jét) – Ezek is megtalálhatók Rosweyde gyűjteményében (*Gerontikon*).

Nagy Szent Vazul – Basilius

Ő a szerzetesség teológiájának megalkotója (329–379). A három nagy kappadóciai szentatya egyike; a másik kettő: Nysszai Szent Gergely, a testvére és Nazianzi Szent Gergely. A kappadóciai Caesareában született, valóban szent családból: apja, Basilius, anyja Emmelia, húga Macrina, és két testvére: Nysszai Szent Gergely és Szabaszei Péter az egyház szentjei közé tartoznak. A híres athéni főiskolán tanult, a klasszikus műveltséget egészen elsajátította. Majd hazamegy Caesareába és retorikát tanít (akárcsak később Szent Ágoston). Majd megkeresztelkedik és azonnal szerzetes lesz. Végiglátogatja Szíria, Palesztina és Egyiptom híres szerzetes telepeit. Aztán szülővárosa közelében az Irisz folyócska partján barátjával, Nazianzi Gergellyel kolostort alapít, és itt írja két reguláját és szerzetes-aszkétikus műveit, többek között egy kivonatot Origenész

műveiből: a Philokáliát. Később Neocaesarea püspöke lesz, áldozatos lelkipásztor és az arianizmus elleni harc egyik vezére. Egyházatya, ünnepe jan. 2.

Sok műve közül bennünket kettő érdekel közelebbről, a két regulája. Az 55 kérdésből álló *Regula fusius tractata* és a 313 kis kérdésből és feleletből álló *Regula brevius tractata*. Mindkettőben egy tanítvány kérdezteti a szerzetesatyát, úgy, hogy a cím adja a kérdést, a fejezet maga az apát feleletét. (vö. Regulánk kérdőmondatos fejezetcímeivel: Milyennek kell lennie az apátnak stb.) A hosszabb Regula inkább az alapvető elméleti kérdésekkel foglalkozik. Míg Szent Pachomius regulája csupán rövid intézkedésekből, parancsokból állt, minden aszkétikus megokolás és alapvetés nélkül, Vazul bővebb Regulája elméleti-aszkétikus alapvetés: a szerzetesélet egyes gyakorlatainak elméleti alapjait, elsősorban szentírási megokolásait keresi és fejti ki: engedelmesség, szilencium, önmegtagadás, közösség stb. Praktikus intézkedések itt nincsenek, viszont ilyeneket találunk a rövidebben tárgyalt Regulájában: valóban alkalmi kérdésekre ad válaszokat. Szent Benedek regulája a két irányt szerencsésen egyesíti magában: Hoz gyakorlati intézkedéseket, de ezeket is a Szentírásból röviden megokolja. A Vazuléhoz hasonló hosszabb fejtegetést csak a prólógusban, az apát-fejezetben (2.) és a 7. fejezetben találunk.

A kolostor = kis egyház

Számunkra ma legfontosabb a Regula fusius tractata 7. kérdése, mely a közös élet elméletét adja. A kérdés az: melyik a tökéletesebb: a remeteség vagy a közös élet? Vazul a közös életet részesíti előnyben. Először gyakorlati okokat sorol fel mellette, jobban lehet a közösségben egymásról gondoskodni, tehát az anyagiak kevésbé kötik le őket. Jobban tudják egymást ellenőrizni, javítani: a remeték sok egyénieskedő hibáját így jobban el lehet kerülni. A „gyónást”: a lelkiélet feltárását Vazul építi be először az aszkétikus életbe. – Aztán vannak erények, amelyeket főként a közösségben lehet gyakorolni, ilyen az engedelmesség és a szeretet. A szolgáló testvéri szeretetnek szimbóluma a lábmosás, ahogy azt Krisztus is gyakorolta az apostolokkal szemben. Így lesz a lábmosás szerzetesi szeretetgyakorlattá, bár már előbb is megtalálható, Szent Pachomius szabályzatában. – De Vazul legfőbb érve a szerzetesség dogmatikai alapjaira világít rá: a szer-

zetes-közösség a Titokzatos Krisztus-Test egy kis megvalósulása, kegyelmet közvetítő közösség. Monasterium est ecclesiola. – A következő kérdésekben beszél a fogadalmakról is: előírja a napi hatszori és az egy éjszakai zsolozsmát; kompletorium nála még nincs. A kolostornak karitatív feladatai is vannak: segíteni az embereket, szegényeket; nevelni a gyerekeket, ápolni a betegeket.

A rövidebben tárgyalt Regula 313 kérdése valószínűleg gyakorlatilag feladott, valóságos kérdések, ezért kissé rendszertelenek. A válaszok igen reálisak, világosak, ügyesek.

A keleti szerzetesség ma is Szent Vazulban tiszteli alapítóját és törvényhozóját: a bazilita szerzetesek. Nálunk is voltak ilyen, egyesült, görög-katolikus baziliták Máriapócscon. A görög (keleti és katolikus) püspök mindig szerzetes, azaz nőtlen! – Két reguláját összevonva latinra fordította Rufinus, az ismert író-fordító. Szent Benedek atyánk is ezt a fordítást ismeri és ajánlja olvasásra, mint Vazul reguláját (Részletek: Ker. Remekírók 6,90–105).

3. A nyugati szerzetesség

A Keleten kialakult szerzetesség csakhamar áttérjed az Egyház nyugati tartományaira is, de ott Szent Benedek előtt nem volt olyan általános, és főként nem volt annyira önálló, saját fejlődésű intézmény, mint Keleten.

A Pannóniában született tours-i püspök, SZENT MÁRTON († 397) maga is szerzetes volt, és papjai is szerzetesközösségben éltek. Ő maga nem írt semmit, de vonzó egyénisége roppant hatást gyakorolt az utókorra. Templomokat, kápolnákat emeltek a tiszteletére, így Szent Benedek is az egyik oratóriumot Montecassinón az ő tiszteletére szenteli. Nyugaton ő az egyik első nem-vértanú, akit szentként tiszteltek. Életrajzát Sulpitius Severus írta meg, majd Tours-i Szent Gergely. A sírja felett épült nagy kolostor később bencés Regulát fogadja el. Az első magyar apátság, Pannonhalma is neki van szentelve. (Ker. Remekírók 7,13–42.)

Amikor Szent Atanáz, Alexandria nagy érseke († 373) az ariánusokkal folytatott küzdelmei során kénytelen Nyugatra menekülni, Rómába, majd Trierbe, vele jön két egyiptomi szerzetese is kíséretként. Ezek és az általa írt Szent Antal életrajz népszerűvé teszik Nyugaton is a szerzetességet.

Szent Jeromos († 419) sokáig élt Szíriában mint szerzetes, majd Rómába kerül, ahol Damasus pápa segítője, „bíborosa” (?) lesz. Amikor a pápa halála után innen távoznia kell, épp azért, mert az előkelő római hölgyek körében igen nagy mértékben terjesztette a szerzetesség ideálját. A Szentföldre megy, és élete végéig Betlehem mellett él, itt egy női kolostort alapít és vezet római ismerősei számára. Pappá is csak úgy engedi szentelni magát, ha továbbra is szerzetes maradhat, azaz nem kell lelkipásztori munkát végeznie valamelyik templom mellett. – A szerzetesintézményt és saját elgondolásait heveshangú vitáiratokban, levelekben védi. Így vitatkozik Rufinussal, akit origenista eretnenségekkel vádol, Helvidiusszal szemben a Szűzanya örök szüzességét és a szerzetes szüzességét védi. Jovinianusszal az aszkézis értékéről vitatkozik. A görögnyelvű szerzetesirodalomból ő is sokat fordít latinra, pl. Pachomius reguláját, és ír regényes szerzetes-vitákat is (Remete Szent Pál élete). Egyik fő érdeme: a Szentírás tanulmányozását és egyáltalán a teológiai stúdiumot ő tette szerzetes munkává. (Ünnepe szept. 30. Ker. Rem. 6,201–209.)

Szent Ágostonnak († 430), a legnagyobb nyugati egyházatyának is sok kapcsolata van a szerzetességgel. Benne igazán a nagy istenkeresőt, püspököt és eretnenségekkel vitatkozót szoktuk látni. Pedig ha igazában meg akarjuk érteni, lássuk meg benne a szerzetest is. Megtérése valójában a szerzetességre való megtérés is volt: a prima és secunda conversio nála egybeesik, mint Pachomiusnál és Vazulnál. Először Cassiciacumba akar barátjával, Alypiusszal szerzetesként élni. (Vallomások 1,8 c. 12 n, és Possidius: Vita Sancti Augustini) Ostiából történő hazautazása előtt haldokló anyja, Mónika, szerzetesnek nevezi őt. Tagastéban, családi birtokán be is rendezi első kolostorát, itt él barátaival együtt, és ekkor írja – még civil korában – az első kis Reguláját. Amikor 391-ben, vonakodva ugyan, pappá szentelik Hippóban, püspökétől egy kertet kap a város mellett, ahol folytathatja barátaival a szerzeteséletet. Ekkor írja második Reguláját, mert ebben a „pater monasterii” helyett már „presbyter” áll: ő lett pappá közben. 395-ben püspök lesz, de a szerzetesközösség vele együtt beköltözik a püspöki palotába is. Sőt példáját követve több ilyen alakul Afrikában.

Ő honosítja meg az étkezésénél a felolvasást. Vezérgondolata Isten szeretete a szerzetesség célja; ennek eszközei: a munka az egyház érdekében, a szegénység és az engedelmesség. Az Egyház

ügyéért fáradó szerzetes: a szerzetespap, a lelkipásztor-szerzetes, a missziós-szerzetes az ő gondolata. Ezt Nagy Szent Gergely teszi újra aktuálissá. Műveiben többször szól a szerzetességről, így a híres 211. levelében. Régebben erről az volt a vélemény, hogy egy hippói női kolostor számára írt kis gyakorlati szabályzat, amit később áttettek hímnembe, és a 11. század óta mint Szent Ágoston Reguláját alapul vették az új rendek: az ágostonos remeték és kanonokok, a premonstreiek, a domonkosok stb. De újabban az ágostonrendi történetek azt vitatják, hogy a hímnemű forma a régebbi, és az apácák számára készült levélforma 7. századi átirat.

Johannes Cassianus

Ennek a híres egyházi írónak eredete ismeretlen. Talán „szkíta” = a Fekete-tenger vidékéről való, talán délfrancia származású. Palesztinában él szerzeteséletet, ahonnan Germanus nevű társával két hosszabb, évekig tartó tanulmányutat tesz az egyiptomi atyákhoz. Itt tanul a még élőktől, de összegyűjti a már megholtak tanítását és mondásait is. Majd Konstantinápolyba megy, ahol a szerzetes - Aranyország Szent János (Szent Krizosztom) diakónussá, onnan Rómába, ahol Ince pápa pappá szenteli. Végül Dél-Franciaországban, Marseille közelében két kolostort alapít, s mint ezek apátja hal meg 435-ben. Szerzetesei számára két műben foglalja össze tanítását:

De institutione caenobiorum 12 könyve. Az első négy könyv a keleti szerzetesség életét ismerteti külső formáiban, de egy kissé már a nyugati viszonyokhoz szelídítve: ruházat, étkezés, zsoltározás, tagok felvétele stb. A következő nyolc könyvben a „nyolc” főbűnt (+ a bűnök gyökereit) és az azok elleni szerzetes-küzdelmet tárgyalja. Számára az unalom, a „tristitia” vagy „acedia” – a szomorúság is főbűnnek számított, olyannak, amiből más bűnök fakadnak. (Ker. Remek. 7. 43–101.)

A másik műve: *Collationes patrum*, 24 könyvben. A keret: Cassianus és társa, Germanus végiglátogatják az egyiptomi híresebb szerzetesatyákat, és elbeszélgetnek velük a szerzetesélet problémáiról és ezeket a beszélgetéseket adja itt könyvében (Collatio – beszélgetés, adalék). Hogy ezekben mi a sajátja, mi valóban az atyák tanítása, ma már nehéz megállapítani. A főbb témák: a szerzetesség céljáról, a discretioról és a bűnök feltárásáról, a három lemondásról, az imád-

ságról (itt fohászimaként nagyon ajánlja a Deus in adiutoriumot), a tisztaságról, a szerzetesség három fajáról (a girovágusokról még nem tud), az ötvennapos húsvéti örömidőről az önmegtagadásról stb. A 13. collatióban Kairemon apát szájába adva szól az „isteni segítségről”, azaz a segítő kegyelemről, és itt kissé pelagianus-ízű tételleket nyilvánít. Ha az imádsággal – mondja – saját erőnkől elkezdjük a lelki életet, Isten akkor félúton elénk jön segítségével, kegyelmével, s így eljuthatunk a tökéletességre. Szent Benedek ezzel szemben hangsúlyozza, hogy a jócselekedetek elkezdéséhez, még az imához is kell Isten segítő kegyelme (Ker. Rem. 7. 102–226).

Szent Benedek sokat merített Regulájában a Vitae patrumból, Szent Vazulból és Cassianus műveiből. Ezt a három szerzőt Regulája utolsó 72. fejezetében úgy ajánlja, mint amelyekből a szerzetesélet mélyebb ismereteit sajátíthatjuk el. A Completorium előtti közös olvasmányra címszerint is ajánlja a Vitae Patrum-ot és a Collationes-t. A középkorban ezért minden ilyen olvasmányt „collatio”-nak neveztek és az apát ezekhez fűzött aszketikus intelmeket, melyek szintén ezt a nevet kapták.

Lerins, a szigetkolostor

Nizza mellett a Földközi tengerben sokáig virágzó és híres kolostor volt Lerins szigetén és a környező kis szigeteken. Neves apátjaik voltak Szent Honoratus és Szent Eucharis. Nem egy püspök is került ki innen: pl. Arles-i Caesar. Ezek Cassianus tanításainak továbbfejlesztői voltak. Regulájuk nem maradtak fenn, de van olyan vélemény, hogy Szent Benedek Regulája a lerini regula folytatása, vagy esetleg a rejtélyes Regula Magistri lehetett az (egyik) lerini regula.

Lerinben volt szerzetes, mint említettük, a délfranciaországi Arles híres püspöke, Szent Caesar. Mint ilyen, több tartományi zsinatot hívott egybe az egyházi fegyelem erősítésére és a tévtanok leküzdésére. Leghíresebb ezek közül a második Orange-i zsinat (Concilium Arausicanum secundum) 529-ben, ahol a szemipelagianizmus eretnokségét elítélik. Szent Caesar művei között van egy Regula apácák számára 534-ből. Szent Benedek ismerte és használta ezt a művet, és ez ad támpontot Regulája keletkezési idejét illetően.

Egyéb nyugati szerzetesek

A nyugati szerzetesség nagy alakja volt *Szent Patrik*, Írország apostola († 416), aki egy ideig szintén Lerin szigetén élt, majd Írország megtérítésére ment. Hamarosan az ír papság kizárólag szerzetesekből állott. Az ír szerzetesség később kapcsolatba került Szent Benedek fiaival, és a kétfajta szerzetesség lassan egybe is olvadt.

Szent Patrikhoz egész legendakör fűződik, s e legendák közül a legérdekesebb a „purgatorium sancti Patricii”: egy írországi tóban egy kis szigeten van egy barlang, ahol állítólag a szent hosszabb időt magányban töltött. A középkor folyamán rengeteg zarándok jött ide, akik közül a bátrabbakat 24 órára bezárták a barlangba, ahol azok álomban egy másvilági utazást tettek: megjárták a poklot és a tisztítóhelyet, purgatóriumot. Több magyar zarándok is megfordult itt. A Sándor-kódex is beszél egy ilyen „pokoljárásról”. Egy másik középkori történetet Tinódi Sebestyén dolgozott fel Zsigmond királyról szóló krónikájában: Tar Lőrinc, Zsigmond egyik főembere is járt így itt a túlvilágon, látta a tüzes kádat, melyet a pokolban Zsigmondnak készítettek erkölcstelen élete büntetéséül. Mikor ezt a királynak hírüladta, az elzalogosította a szepesi városokat a lengyeleknek, és annak árán építette a Boldogasszony (Mátyás) templomot.

Említsük még meg Szent Severinust, a Noricum nevű római provincia – ma Ausztria nyugati, Bajorország délkeleti része, Passau székhellyel, apostolát. Neki azonban a bencés renddel nem volt közvetlen kapcsolata.

1. meditáció: A szerzetesség első korszakának jellemzői

A szerzetességnek az első századokban két alapformája alakult ki: 1. A remeteség. Jellemzi az individuális beállítottság, a szigorú aszkézis. Irányítója a „logion”, a „verbum”, az „apophthegma”: az egyénnek szóló mondás. – 2. A cönobitizmus. Jellemzője az egyházas szerzetesélet („Ekkleziasztikon mondazein”, erénye a discretio, a mérséklet). Irányítója a közösségnek szóló törvénykönyv, a regula.

Mindkét formát jellemzi azonban:

a) az eszkatológikus szemlélet: várják Isten országának eljövételét, azt szinte sürgetik, a maguk módján elővételezik; elfordulnak a mai világtól. Ezt nevezik „biosz angelikosz”-nak, angyali életnek.

b) A pneumatikus élet: a Szentlélek közvetlen befolyása alatt állnak, a kegyelmek itt oly szabadon áradnak, mint az ősegyházban (vö. 2 Kor). Később a szabad kharizmák között szentelményi formát vesznek fel, legalább is részben: a szerzetesség Lelkét a szerzetes-avatás – fogadalom és az apátszentelés szertartása adja tovább (vö. szentelési megfelelőjükkal: a keresztséggel és a püspökszenteléssel).

2. meditáció: Szerzetesség és patrisztika

„A szerzetesség és a patrisztika a két legszebb virág az őskeresztény élet fáján” – mondja Walter Nigg, a protestáns teológus. És a patrisztikát sok szál fűzi a szerzetességhez. A szentatyák között egész sor, épp a legnagyobbak szerzetesek voltak: Athanáz, Nizzai és Nazianzi Gergely, Vazul, Efrém, Aranyszájú Szent János (Krizosztom), Jeromos, Ágoston, Lerini Szent Vince, Maximus Confessor, Damascusi Szent János, Nagy Szent Gergely stb. Műveiknek szelleme egészen megegyezik a szerzetesszellemmel, még ha nem is kimondottan szerzetes témákról szólnak.

Ezért nagyon érthető és helyes is, hogy a bencés rend története egész folyamán mindig szeretettel őrizte a patrisztikus írásokat és hagyományokat. A középkor bencés kolostoraiban megőrizték és másolgatták, kivonatolták és tovább gondolták a szentatyák műveit. A 8.–11. sz.-ban a patrisztika és a skolasztika kora között volt egy monasztikus teológiai iskola. A barokk korban pedig hatalmas, tudományos kiadásokat készítettek belőlük (Mabillon, a maurinusok). De a jelenkorban is sok neves bencés patrológus van (Germain Morin, Basilius Steidle). A bíboros Danielou úgy véli: „A szerzetesség állandó honvágy az ősegyház után.”

3. meditáció: Nyugat és Kelet egysége

Ez az ősi szerzetesség még nem differenciálódott. Itt még együtt van a Kelet és a Nyugat, mely hamarosan szellemben, teológiában, de főként egyházi szervezetben és jogban egyre jobban elszakadt egymástól, mígnem 1054-ben külsőleg is elváltak egymástól. De a szerzetesintézmény egyaránt megmaradt a nyugati és keleti egyházban, és még ma is, a keleti ortodox szerzetesség és a nyugati bencés szerzetesség életfelfogásban közel áll egymáshoz. Ha igazán ősi

kincseinkből, hagyományunkból élünk, akkor közel maradunk az elszakadt Kelethez. A Dom Beaudouin által a század elején alapított Amay-i (ma: Chevetogne, Belgium) bencés uniós apátság lényegében úgy él, mint az Athosz-hegyi keleti szerzetesség. Itt még együtt van a Kelet szemlélődése és a Nyugat aktivizmusa.

4. meditáció: Az „orthopraxisz”

Az ősegyház egyik legnagyobb erőfeszítése erre irányult, hogy a különféle eretnenségekkel szemben kifejtse és megőrizze az igaz hitet, az ortodoxiát. – A szerzetesek törekvése emellett arra is irányult, hogy kialakítsa és megőrizze a helyes életmódot: orthopraxiszt. A valóban „keresztény életet” a „vita vere apostolica”-t, melyen elsősorban nem térítést, lelkipásztori hatást értettek, hanem az apostoli egyház szeretetközösségén alapuló közös életet.

5. meditáció: A karizmatikus szerzetesség

A szerzetesség lényegében egészen karizmatikus – pneumatikus intézmény volt. Akit a Szentlélek azzá tett, az lett szerzetes.

Később a nagy alapítók: Vazul és Benedek elsősorban, ezt a szabadon működő karizmatikus szerzetességet szervezték meg egyházi „ordo”-vá, renddé. És a szabadon működő karizmat a szerzetes avatás és az apátszentelés szentelményeihez kötötték, a szabad ihletésű „állandó imát” (oratio perpetua) a karimádságban formálták liturgiává. Ezzel együtt járt, hogy intézményeiknek külső, jogi keretet is adtak. De a szerzetességben továbbra is megmaradt a Szentlélek szabad működése, karizmatikus jelleg. Nekünk ezt is őriznünk kell, mint az Egyház egyik alkotó elemét. A Szentlélek hívja meg a szerzetest. (Prol: Mit mond a Lélek az Egyházaknak? Jöjjetek fiaim, hallgassatok rám, az Úr félelmére tanítalak titeket. . .) A tanácskozásban az Úr Lelke sokszor a fiatalabbnak nyilatkoztatja ki, mi a jobb (3. fej.) stb. – A misztika, a Szentlélek hatásának megélése, mindig része volt a szerzetességnek. – És az Egyház emberi formákba kövesedő életébe mindig újjító erőként nyúltak bele az egyes nagy szerzetes alapítók: Benedek és Bernát, Ferenc és Domonkos, Ignác és Teréz.

6. meditáció: A szerzetesség az Egyház lényeges része

Az Egyháznak lényeges alkotó része a szerzetesség. Nem dísz, nem ráadás. Nélküle ma már el sem lehetne képzelni az Egyházat. Arra már volt eset, hogy a papi hierarchia egészen felszívódott a szerzetességbe: Írország, a keleti püspökök. – Ezért az Egyház ellenségei mindig kiváló módon támadták a szerzetességet, pl. a humanizmus és reformáció esetében, a felvilágosodásban stb. És a szerzetesrendek gyöngülése mindig az Egyház gyöngülését is jelenti; azok felvirágzása pedig az Egyház belső erejének gyarapodása.

Elmélkedésünket megerősíti a Vaticanum Secundum: a Lumen gentium dogmatikus konstitúcióban külön fejezete tárgyal elég részletesen a szerzetességről, pedig itt csak az Egyház lényeges vonásait akarják egybefoglalni. Persze ez azt is jelenti, hogy szerzetesség nemcsak a 3. század vége óta, hanem az alapítástól kezdve megvolt: az ősegyházban a szűzek és aszkéták –, sőt maga Jézus Krisztus, mint „szerzetes”.

7. meditáció: A változó formák és a lényeg

A szerzetesség az idők folyamán nagyon változó formákban jelentkezett. De a lényege mindig egy: a rövidebb út Istenhez, a közvetlenebb hozzákapcsolódás, a kevésnél többet tenni: a parancson túl a tanácsokat is. – Ne lássuk a csak jogi formákban a szerzetesmivoltot: a fogadalmakban. – De ne lássuk a fanatizmusban sem. Valójában ez is emberi gyöngeség, vagy éppen gyengesség eltaikarásának igyekezete. A szerzetesség első parancsa Szent Ágoston Regulájában, és a mi Regulánk jócselekedetei között az első helyen (4. fej.): szószerint ugyanaz: Szeresd a te Uradat istenedet. . . Szeresd felebarátodat. – A fanatizmus ellen van a diszkréció annyit magasztalt szerzeteserénye is.

És mégis szeressük és becsüljük a régi formákat is: a zsolttározást közösben, a felolvasást az étkezésnél, a kettősben való kimenetelt stb. Nem üres formák ezek ma sem, vagy legalább is megtölthetők ma is tartalommal.

4. Szent Benedek

Szent Benedek kora

A rómaiak az éveket „ab urbe condita” = a város alapítása óta számították, és már az 1200 év körül jártak, amikor egy római szerzetes-apát, a híres egyházzogász, Dionysius Exiguus új időszámítást vezetett be: Krisztus születésétől kezdve számítani az éveket, és 510-re tette a maga művének korát. Ezzel mintegy hivatalosan is végetért az ókor, bár előbb is, jó idő óta haldoklik. Egy-két adatot hadd lássunk erre vonatkozóan:

410-ben Alarik vezetésével a nyugati gótok feldúlják Rómát, a világ fővárosát! Ahová több mint félezrede idegen ellenség nem tette be a lábát. Nagy a megdöbbenés. A pogányok a keresztények „hitehagyását” és az istenek haragját hozták fel oknak, de Ágoston megfordítja okoskodásukat: a pogányok bűnei hozták a romlást –, és ennek bizonyítására megírja nagy történelembölcséleti művét: *De civitate Dei*-t.

455-ben „az Isten ostora”: Attila hun király jár Róma falai alatt, és a hagyomány szerint csak Nagy Szent Leó pápa közbenjárására kíméli meg a várost. – 476-ban Odoaker letaszítja a trónról az utolsó nyugat-római császárt a gyermek Romulus Augustulust. – 493–536 között Nagy Teodorik gót király uralkodik Itália legnagyobb részén – majd kissé később Totila a király. Teodorik alatt végzik ki börtönben az „utolsó nagy rómaiit”: Boethiust, a „*Consolationes philosophiae*” szerzőjét. – A másik nagy tudós, Cassiodorus, egy darabig Teodorik minisztereként működik, majd visszavonul délitáliai kis birtokára, s ott Vivarium néven egy kis kolostort alapít. Szerzeteseivel együtt a tudománynak él, az ókori műveltséget ő menti át a középkornak (Szunyogh Xavér disszertációja: Szent Benedek és Cassiodorus). – Teodorik nagy ellenfele a kelet-római, bizánci császár: Justinianus, aki egyúttal a római jog kodifikálója is. Az ő hadvezére Belizár, aki Itáliában a gótokkal szemben több-kevesebb sikerrel küzd.

Ezek Szent Benedek kortársai már, történelmi hírességek. A világi jog (Justinianus) és az egyházzog (Dionysius) mellé sorolhatjuk őt is, mint a szerzetesjog egyik megalkotóját Regulájával. Az ő alapítása maradandóbb hadvezérek és uralkodók hódításainál, de még a tudósok munkájánál is.

Nagy Szent Gergely Vitája

Szent Benedek atyánk életére egyetlen forrásunk Nagy Szent Gergely pápa 594-ben írt Dialógusok c. művének második könyve. Ebben a műben a szerző, Gregorius beszélget diakónusával, Petruszal (párbeszéd forma + dialógusok!) arról, hogy nemcsak a régi Egyiptomban és Keleten éltek szentéletű emberek, szerzetesek és remetéik, hanem itt, Itáliában is. Ezek közül a legkiválóbb az „Isten embere”, Benedictus, ezért neki szenteli az egész második könyvet. Elmondja csodáit, mint életszentségének jeleit. Tehát nem szabályos életrajzzal van dolgunk, hanem nagyjából Szent Athanáznak Nagy Szent Antalról írt életrajzát követi felfogásában: adja ugyan életének főbb szakaszait és színhelyeit, de ezen túl elsősorban a csodák érdeklik. Szent Benedek tanítását nem adja, hanem helyette Regulájára utal: „Nem tudott másként élni, mint ahogy tanított.”

Ennek az életrajznak történeti hitelességét erősen támadta Schrörs német egyháztörténész. Szerinte Szent Benedekről valójában semmi biztosat nem tudunk, a „Vitá”-ban felsorolt csodák legendás vándormotívumok, sok más szentről is elmondták őket. – Erre ez a válaszuk: hogy ennyi megegyező vonást találunk a szentekről szóló régi „viták”-ban, annak két magyarázata van: ezek a szent remetéik és szerzetesek igyekeztek egymást utánozni: úgy élni, ahogy a másik remete is élt, ahogy azt hallották vagy olvasták. Másfelől az életrajzírók is követték a sémát, a műfaj szabályait, ahogy az ilyen életrajzokat írni szokás. – De ugyanakkor tagadhatatlan, hogy Szent Gergely sokszor hivatkozik tanúkra, akikről adatait kapta, és Benedek alig ötven évvel a mű írása előtt halt meg. Így adatait lényegében hitelesnek kell elfogadnunk.

Nagy Szent Gergely a bevezetőben megnevezi azt a négy apátot, akiktől adatait kapta: Szent Benedek két montecassinói utódát, (az egyik Constantinus), a római lateráni kolostor apátját, és „előbbi cellájának”, valószínűleg Subiacónak apátját. – A csodásan összeforrott cserépszítáról megemlíti, hogy „most is látható az enfide-i Szent Péter templom bejárata fölött”. – Florentius papról, Szent Benedek subiacói nagy ellenfeléről megemlíti, a mostani Florentius subdiakonusnak nagyapja volt stb. Ha nem igazat írt volna róla, az unoka mindenesetre tiltakozott volna nagyapja emlékének meghamisítása ellen.

Szent Benedek életének modern feldolgozását adja Ildefonz Herwegen Maria-Laach-i apát úr könyve: Szent Benedek jellemrajza,

melyben a régiségtan, a római családi élet alapján rajzolja meg a mai ember számára is elfogadhatóan a legendás történetet.

Szent Benedek élete

Szent Benedek 480 körül született az Appenninek között megbúvó ősi kis városkában, Nursiában. Újabb hagyomány szerint ősei az előkelő Anicius nemzetségből származtak volna. Egy hűgárol, Scolasticáról tudunk. Rómában kezdi tanulmányait, ahol akkor nagy erkölcsi züllöttség uralkodik, és zavaros politikai és egyházpolitikai harcok dúlnak Laurentius ellenpápa körül. Ezért az ifjú Benedek tanulmányait be sem fejezve, „scienter nescius et sapienter indoc-tus” elhagyja Rómát, és a szabin hegyek között fekvő kis Enfide városába megy, dajkájával együtt – akinek a későbbi hagyomány a Cirilla nevet adja. Itt egy templom papja mellett él, valószínűleg teológiai tanulmányokat folytat, más ifjakkal együtt, és az sincs ki-zárva, hogy diakónussá szentelik. A széttört cserépszita összefor-rasztásával végbevitt csodája nagy feltűnést kelt, szentként kezdik tisztelni, és ezért ő most még jobban elszakad a világtól, és dajkáját is elhagyva az Anio folyócska völgyében, pár km-re Néró császár villájától a subiacói sziklák egyik barlangjában, remeteéletet kezd élni. Szerzetessé az akkori szokás szerint azzal lesz, hogy egy másik szerzetes-remete, Romanus, aki már „tökéletes”, azaz nem kezdő, szerzetesköpenyt, melotészt ad neki, és egy darabig élelmezéséről is gondoskodik. Itt a barlangban él át olyan kísértéseket, mint Nagy Szent Antal. Ezeket legyőzi azzal, hogy egy tövisbokorba veti ma-gát, és ott meghempereg. Remeteéletét szigorú aszkézis jellemzi, és az egyházi élettől való teljes elszakadás: még azt sem tudja, mikor van húsvét, a keresztények legnagyobb ünnepe. Egy isteni sugallat-ra odaküldött pap figyelmezteti erre. – Hírneve miatt a Vicovaro-i sziklakolostor lakói meghívják apátjuknak, de később szigorú veze-tése miatt meg akarják mérgezni. Ettől ismét egy csoda menti meg: a kereszt jelére széttörik a méregpohár. (vö. ebédlőnk falfestményét) – Ekkor visszatér Subiacóba, de most már egyre több tanácskérő ke-resi föl, tanítványok gyűlnek köréje, később előkelő rómaiak gye-rekeiket is rábízzák, pl. Maurust és Placidust. Itt először tizenkét kis kolostort alapít. – talán a Pachomius-féle Regula alapján? – minde-gyikben 10–12 szerzetessel, de a kolostorok irányítását és az újon-

cok nevelését fenntartja magának. Ismét sok csodát művel: forrást fakaszt imájával a hegyen, mint Mózes: szavára az engedelmes Maurus a vizen jár s úgy menti ki a kis Placidust – mint Péter apostol; a gót szerzetes vízbeesett fejszéje felúszik imájára a nyelére, akár csak Elizeus próféta esetében. Florentius pap irigy áskálódásaira azonban otthagyja Subiacót, de talán azért is, mert közben kiérlelődött benne egy új szerzetesség eszméje: a teljesen közös életé, az apátság gondolata.

A hagyomány szerint 529-ben hagyja el Subiacót és megy Montecassinóra, új alapítására. Ebben az évben csukatja be Justinianus császár Athénben az Akadémiát, melyet még Platon alapított, és 800 éven át volt a görög tudomány székhelye. Most nyílik meg helyette „az Úr szolgálatának iskolája”. Montecassino – Cassinum hegye Róma és Nápoly között kb. a feleúton, a tengertől beljebb egy kb. 500 m magas hegy. Tetején régebben római vár állott egy Juppiter templommal (Nagy Szent Gergely tévesen mond Apollo templomot). A bálványoltárt Szent Benedek és fiai ledöntik, és ezen a helyen, részben az ősi falak felhasználásával építik fel új monostorukat, benne két imateremmel = kápolnával: Keresztelő Szent János és Szent Márton tiszteletére. Az építéshez is nem egy csoda fűződik, pl. a szerencsétlenül járt halott szerzetes feltámasztása. A monostor autarchiára, önellátásra rendezkezik be, arra, hogy gazdaságilag is lehetőleg önálló legyen, minden szükséges a falakon belül, házilag előállítva. Ez az újfajta szerzetesélet hamarosan felvirágzik, és valószínűleg még Szent Benedek életében újabb hasonló alapításokra kerül sor. pl. Szicíliában, Placidus apjának birtokán. Sokan keresik fel bajaikkal vagy kíváncsiságból a szent apátot, így baráti kapcsolatban van Szent Germanusszal, Capua püspökével, akinek lelkét annak halála után a mennybe szállni látja. – Fölkeresi egy ízben, álruhában Totila gót király is, akinek megjövendőli élete további alakulását. Ebből a találkozásból elég nagy valószínűséggel ki tudjuk számítani Szent Atyánk halálának évét: 547. Napját Nagy Szent Gergely is feljegyezte: márc. 21. Ma néhány kutató mintegy 15–20 évvel későbbre teszi Szent Benedek halálát, és ennek megfelelően születési évét is

Montecassino sorsa

Szent Benedek megjövendölte alapításának közeli pusztulását is. Ez be is következett: a longobardok 570 körül minden itáliai kolostort, szerzetestelepülést megsemmisítettek, így Subiacót és Montecassinót is. Csak a bizánci védettségű területeken, Rómában, Ravennában, Dél-Itáliában maradnak épségben kolostorok, és a longobard vidékekről is ide menekülnek a szerzetesek. Így Montecassino szerzetesei Rómába, a Laterán mellett fennálló, talán már bencés kolostorba, ide menekülnek a subiacóiak is. Így az eredeti helyeken a tradíció hamar megszakad.

A romokba heverő Montecassinóról francia bencések 672-ben elviszik Szent Benedek ereklyéit a Loire melletti Fleurybe. Ennek emléke a júl. 11-i ünnep: Translatio Sancti Benedicti = Szent Benedek (ereklyéinek) átvitele. Az olasz bencések a középkor óta erősen vitatják, hogy nem vitték el, illetve visszahozták a szent ereklyéket. A második világháború után, amikor a lebombázott Montecassinót 1950-ben újraépíteni kezdték, felnyitották Szent Benedek és Skolasztika szarkofágját is. Benne középkorvégi urnákban csontokat találtak. A vitát azonban ezzel sem lehetett eldönteni. Fleury kolostorát a francia forradalomban felégették és az ereklyéket beleszórták a Loire-ba.

A két első tanítvány

A Szent Placid legenda a szicíliai kolostoralapítás színes leírásával valószínűleg a 11–12 sz. fordulóján készült, szerzője Petrus Diaconus, montecassinói szerzetes, hitelessége nagyon kétes. Össze is keveri a bencés szent Placidot egy korábbi vértanú szent Placiddal.

A Szent Maurus legenda, Szent Maurus Gallia-i küldetésével és kolostoralapításával, a kereszt jelével művelt sok csodával (innen a Szent Mór-áldás a szentkereszt ereklyével a nagybetegekre) valószínűleg Glanfeul-i Odo regényes műve 860 körülről.

A Regula, címe, írásának ideje

Szent Benedek nemcsak maga volt erős, hatásos egyéniség, nemcsak egy nagy, mintaszerű monostor alapítója, hanem egyetlen írásával, a Regulával sok más kolostornak, sőt később az egész nyugati szerzetességnek iránymutatója, patriarchája lett.

A Regula eredeti címe valószínűleg csak annyi: Regula. – vagy esetleg: Sancta Regula.

Írásának ideje: mindenesetre már Montecassino. Annak életét tartja szem előtt, nem Subiacót. Mivel Arles-i Cézár Reguláját ismeri, idézi, az pedig 534-ben íródott, így a Regulának végső kidolgozása is ezutánra esik. Az világosan látszik, hogy szerzője nem egyszerre írta, hanem többször átdolgozta. Több, kezdetben talán önálló részből, füzetkéből állította össze. Ilyen önálló rész lehetett az imaélet szabályozása: 8–20. fejezet: és a büntető-kódex 23–30. fejezet. Az első kiadás a 66. fejezettel végetért, a 67–73. fejezet függelék.

A Regula nyelve, kézírata

Nyelve sem a latin irodalmi nyelv, ahogyan korábban, sőt még az ő idejében is a tudós Boethius és Cassiodorus írnak, hanem a „lingua vulgaris”-a, beszélt népnyelv, amelyből lassan a későbbi román nyelvek: olasz, francia, spanyol kezdenek kifejlődni. A szóvégi „m” pl. a kiejtésben sokszor már lekopott, azért Szent Benedek hol kiírja, hol nem, s ennek következtében az accusativust nem lehet pontosan megkülönböztetni az ablativus-tól. A szavak jelentése is továbbfejlődött: a „vel” kötőszó nála nem „vagy”-ot jelent, hanem nyomatékos kapcsolást: „És, sőt”. (Militans sub Regula-vel abbate = rendszabály és apát alatt küzdenek, 1. fej.) Későbbi másolatok némely ilyen „nyelvi hibáját” javítani akarták, de ezzel még nagyobb zavart okoztak a Regula szövegében.

Az autográf kéziratnak sorsa eléggé ismert. Amikor a longobardok Montecassinót feldűlják, a menekülő szerzetesek a Regula kéziratát (és a „heminát”, a napi boradag mértékét) magukkal mentik Rómába. Amikor Zachariás pápa alatt 742-ben Montecassino új életre kel, a pápa a lateráni irattárból visszaadja nekik a kéziratot. Egy évszázad múlva a szerzetesek ezt Teanóba mentik magukkal egy barbár betörés miatt, de itt tűzvész áldozata lesz.

Azonban addigra már sokszor lemásolták, s végül is több ezer kézirat maradt fenn róla, köztük a régiek 800 körülről. Ezek közül a legfontosabb 914-es számú Sankt Galleni kézirat, kódex 820-ból. Ennek ugyanis egy előszava van, melyből megismerjük a Regula történetét. Amikor Nagy Károly birodalmi kolostorai számára kötelezővé tette a bencés Regulát, arról egy pontos másolatot, mintapéldányt

készítettett az akkor még Montecassino meglevő eredetiről. Ezt a karoling mintapéldányt Aachenben őrizték, és erről másolta többek között, 820-ban két Sankt-Gallen-i szerzetes betűhíven, hibákat utólag még a lapszélén javítva, ez a Sankt-Gallen-i 914-es kódex. Egyetlen eset az antik irodalomban, hogy valamely mű ilyen közvetlenül, második másolatban maradt volna fenn. Ma több kutató az oxfordi kézirat-családot régebbinek és eredetibbnek tartja, mint a Sankt Gallenit.

A könyvnyomtatás feltalálás után hamarosan – 1489-ben, megjelenik az első nyomtatott Regula is. A nyomtatott Regula-kiadások bibliográfiáját (= könyvészetét) egy montserrati bencés, Dom Anselm Maria Albareda – a vatikáni könyvtár őre, 1962 óta bíboros – állította össze 1929-ig. Eddig az időpontig 900 Regula-kiadást ír le. Azóta bizonyára meghaladta már a Regula-kiadások száma az ezret is. Legfontosabb kiadások: Linderbauer Benno metteni bencésé, (kritikai), az angol Butler apáturé (praktikus), Philibert Schmitz belga bencésé (a 914-es kódex kiadása), és Rudolf Hanslik bécsi tudósé a CSEL sorozatban (*Corpus Scriptorum Ecclesiasticarum Latinorum*), 1960-ban.

Teljes magyar fordítása öt van a Regulának, kettő csak kéziratban, három nyomtatásban. Ezek: az 1689-ből származó „P. S. J.” jelzésű bencéstől. Régebben Pater Sigmond Istvánra gondoltak, de ez aligha lehetett, mert csak 1697-ben tett fogadalmat. Nyulassy Antal – a későbbi népies költő-plébános – klerikuskori fordítása 1844-ből; – nyomtatásban Labach Bertold magiszteré 1895-ből bilinguis, Molnár Bertalan magiszter fordítása 1929-ből és Söveges Dávidé 1948-ból.*

Hogy a fordítások fejlődéséből kis ízelítőt adjunk, bemutatjuk itt az első fejezet bevezető mondatát. (A latin szöveget lásd bármelyik kiadásban.)

Az 1689-es fordítás:

A barátok nemeiről. – Nyilván vagyon, négy nemei vannak az Barátoknak. Első a klastrombélieké, azaz kik a klastromban Regula vagy Apátúr alatt vitézkednek. Második ismét a Remetéké, avagy remetébe lakóké, kik nem megtéréseknek új indulattyával, hanem klastromban való hosszú lakással tanultak az ördög ellen sokuknak öröme már tudóság lévén harcolni. . .

* 1981-ben javított kiadásban, 1992-ben a Lelkiségi füzetek első számaként (1993-ban utánnyomás), 1995-ben új kiadás. – A szerk. megj.

Nyulassy Antal fordítása 1844-ből már a nyelvújítás hatását mutatja:

A szerzetesek nemeiről. – Nyilvános, hogy a szerzetesek négyfélék. Elsők a társköziek, kik rendszabály vagy Apát alatt szolgálnak. Továbbá másodneműek a különélők vagyis magánybeliek, kik nem a megtérés újonc hevével, hanem a szerzeteslakbani huzamosabb kísérletek közt már más vigaszain okulva a sátán ellen harcolni megtanultak. . .

Labach Bertold 1895-ben:

A szerzetesek fajairól. – Tudvalevő, hogy négy faja van a szerzeteseknek. Az első az együttélők, vagyis a kolostorban lakóké, akik rendszabály vagy apát alatt vitézkednek. Második fajuk a különélőké vagyis az oly remetéké, akik nem az iméni megtérés buzgóságával, hanem a kolostorban való huzamosabb megpróbáltatás után ilyenek: a kik számosak segítségétől támogatva megtanultak az ördög ellen küzdeni. . .

Molnár Bertalan fordítása 1929-ből alig tér el ettől. Ő és elődje már tudják, hogy a „solacium” szó Szent Benedek korában már nem „örömet, vigasztalást” jelent, hanem „segítséget”.

Az új fordítást l. a mai kiadásban. – Ez a fordítás meghagyja az idegen, nem latin szokat idegen szóknak: coenobita, anachoreta. A monaszteriumot mindig monostornak fordítja, nem kolostornak. A „vel” kötőszó fordítása „és”, nem pedig „vagy” stb.

A Regula forrásai

Forrásai között első helyen a Szentírást kell említünk. Feltűnően sokszor, 110-szer idézi szószerint a Szentírást („dicit Scriptura”, „dicit Dominus” és hasonló, változatos idéző-mondatokkal bevezetve) sokszor azonban csak céloz rá. A szentírási szöveg nem díszítőelem nála, ha kihagynánk, nem lenne értelme a szövegnek sem. Legtöbbször a zsoltárokat idézi, aztán az evangéliumokat és Szent Pál leveleit. – Mivel ekkor még a Szent Jeromos által készített Vulgata fordítás nem volt általánosan elfogadva, hol ezt idézi, hol a régebbi fordításokat: itala, Vetus Latina. (Az ilyen idézeteket kiadásunk a jegyzetben kis csillaggal jelzi.)

Szent Benedek a Szentírás mellett jól ismeri a latin egyházatyákat is. A görögöket, pl. Szent Vazult, csak latin fordításokból. Elsősorban a szerzetesirodalmat használja és ajánlja is olvasásra: Vitae Patrum, Vazul, Cassianus, de idézi Ágostont, Jeromost, Nagy Szent Leót stb.

A Regula Magistri problémája

A Regula forrásait illetően a legérdekesebb kérdés ma a Regula Magistri (RM) problémája.* Mindössze három kézirat, és az egyik töredékes, maradt fenn ennek az érdekes és régi szerzetesírásnak. (Migne 88. kötet, és modern kritikai kiadás is).

A RM szövege sokszor szószerint megegyezik Szent Benedek Regulájával (RB), másutt eltér tőle, bővít vagy elhagy. Előzőleg azt gondolták, hogy a legrégebb Regula-kommentárral van dolgunk, majd azt, hogy a RB első kiadását kommentálja. Valamelyik apátnak megtetszett Szent Benedek Regulája és a maga közössége számára magyarázza, kommentálja azt, de megtartja kolostora hagyományos imarendjét. – Ez a hagyományos felfogás 1940 óta megingott, és a viták máig sem vezettek kielégítő eredményhez. Sokan azt vitatják, hogy a RM a régibb, főként a régiesebb stílusú, felépítésű imaórák alapján, és ekkor a RB csak kivonat ebből a régi regulából. Esetleg a RM az igazi szentbenedeki Regula, és a mai formája annak későbbi lerövidítése és átdolgozása. Ismét más nézet mindkettőt Szent Benedeknek tulajdonítja: a RM a fiatalabb Szent Benedek műve, a RB az időse. – Valószínűleg látszik az a nézet, hogy mindkettő egy közös ősré, egy elveszett lerini regulára megy vissza, és innen az egyezések. – Mindenesetre a Regula értelmezéséhez értékes forrás.

A Regula tartalma

Szent Benedek Regulájának nincsen vaslogikájú felépítése, de ilyet Szent Ágoston vagy Szent Ambrus írásaiban is hiába keressünk. Ennek talán egyik oka, hogy nem egyszerre írta, hanem részletekben, alkalmasszerűen. Mégis logikusan összefüggő, és egymásután is eléggé megokoltan következő fejezetcsoportokat találunk benne. A Prológus a szerzeteséletre buzdít, egészen beszédsszerűen, és ez akár csak az utolsó, 73. fejezet, nem a közösséget szólítja meg, hanem az egyes szerzetest: „ó fiam”. – Az első fejezet kitűzi a célt: a szerzetesek négy faja közül a közös életet élők, a cenobiták számára

* Bővebben ld. Söveges D, *Szent Benedek Regulája és a Regula Magistri*, in: *Corona Fratrum*, Pannonhalma 1991. 217–254.

ír regulát. Ennek jogi alapvetése az apátról szóló 2. és a testvérek tanácsáról szóló 3. fejezet. A 4.–7. fejezet a lelkiélet alapjait adja meg: a szerzeteserényekről szól. Alapvető itt nála az engedelmesség, a ma oly kevésre értékelt hallgatás, és az alázatosság. A 8–20. fejezet az istentiszteletet, a zsolozsmát rendezi. Tudjuk, ebben az időben a liturgia kiépítésében nem a római Szentszék az egyedüli illetékes, hanem minden püspök maga intézkedett erről a maga területén, így minden apát a maga kolostorában is. Szent Benedek valószínűleg pap sem volt –, de a zsolozsma sem volt még véglegesen kialakulva. Ő toldja meg a hetedik nappali imaórával, a Completoriummal. És újítani is mer, az addigi szokásokkal szemben: a zsoltárokat pl. egy hétre osztja szét egy nap helyett! – a 21–30. fejezetek a büntető-kódex, a szerzetesi fegyelem kérdéseivel foglalkoznak. Feltűnő itt a korabeli és későbbi vasszigorúságú regulákkal szemben a szelídség, mértéktartás, diszkréció; a lelki vonatkozású büntetések (kiközösítés, áldás megvonása) előnybe részesítése a testiekkel szemben (az ételből való elvonás, későbbi étkezés = böjt, megveszszőzés). – A 31–41. fejj. főként a monostor anyagi ellátásával foglalkozik. – Ettől kezdve kevésbé összefüggő sorrendben jönnek a rendelkezések, csak az 58–66. fejezetek alkotnak megint összetartozó csoportot: a felvételtől és a különböző tisztségek betöltéséről szólnak. A 66. fejezet után szinte függelék-szerű fejezetek jönnek. – Az utolsó, 73. fejj. mintegy epilógus a további tökéletességre biztat.

Meditáció: a Regula értékelése

Szent Pachomius regulája egyes szabályok rendszer és összefüggés nélküli gyűjteménye volt, magyarázatok nélküli parancsok. Szent Vazul „bővebb” Regulája teológiai értekezések, „rövidebb” Regulája egyes gyakorlatban felmerült kérdésekre adott válaszok. Cassianus művei is inkább értekezések. Szent Ágoston regulája lesz az első, általánosan alkalmazható, világos, áttekinthető, tárgyilagos, minden fontos kiterjedő ilyen mű. És mégsem olyan száraz, mint pl. Justinianus törvénykönyve.

Újító vagy konzervatív-e a Regula? Sok újítás is van benne: a completorium imaóra, a zsoltárok elosztása egy hétre egy nap helyett, a stabilitas fogalma; az írásbeli fogadalomtétel: a szellemi és testi munka beillesztése a lelki élet eszközei közé, a discretio stb. De emellett a Regula összefoglalója az előző kor szerzetes szellemének, a keletinek és nyugatinak egyaránt, és így ma is híd a keleti egyház felé. Ugyanakkor szu-

rénül bánik a hagyományokkal, nem szolgailag követi őket: ahol szükség, változtat rajtuk. A Regulát magyarázni és kommentálni is ezekből az írásokból kell elsősorban, és nem annyira a római életből (család, hivatásrendi testület stb.), vagy jogi fogadalmakból, vagy középkori szokásokból.

Nem szabad Regulánkat abszolutizálni, mintha ennél jobb, tökéletesebb elképzelhetetlen lenne. A rendtörténet folyamán nem egy pontban kiegészítésre vagy módosításra szorult, sokszor az Egyház szükségletei vagy a kor állapotai miatt. Így később válik az eredetileg laikus szerzetességből papi rend Szent Ágoston elgondolása szerint. Szent Benedek a kolostorok összefogásáról, összefüggéséről mit sem szól: ezt is szabályozni kellett már a középkor folyamán, így visszatérni a Pachomius-féle szervezethez, a később úgynevezett kongregációhoz. Sőt talán azt is mondhatjuk: a kolostorok összefüggése mind a mai napig nincs egészen megoldva a bencés rendben. – A kultúrunka igénye sem volt benne eredetileg Szent Benedek elgondolásában: ez Cassiodorus gondolata. Ennek átvétele is sokat alakít a rendben, pl. a közös hálók helyett az egyes cellák bevezetése stb. – De hiszen változtatásokra a Regula discretiója is feljogosítja a mindenkori apátokat. Hányszor mondja Szent Atyánk: ha az apát másképp látná helyesnek, változtasson a Regula előírásán, stb. a ruhák minőségén, a zsoldárok beosztásán stb. Pedig ezt milyen nagy gonddal dolgozta ki! A Regula betűszerinti megtartása nem egyezik Szent Benedek szellemével.

Szent Benedek Regulája nem elméleti mű, hanem a gyakorlat irányítója, de mégis minden annyira a helyes alapelvektől függ, hogy immár tizennégy évszázada élő és életet alakító erőnek bizonyult. Ma is lehet és kell is szerinte élnünk!*

Szent Benedek ikonográfiája

A legrégebbi ábrázolás Szent Benedekről a 8. sz.-ból származik, a Hermes-katakomba képe, szürkésfehér ruhában, fekete skapuláréval és csuklyával fiatalos, rövidszakállú férfi, kezében a Regulával. 1940-ben fedezték fel ezt a képet. – A középkorból több freskó maradt fenn róla, az itáliai görög kolostorok grottáiban (= barlangjaiban) is. Ezek ábrázolják először nagyszakállúnak, öregedőnek, kopaszodónak.

Hamarosan jönnek a miniatura ábrázolások is a könyvekben, itt az első, igen szép ciklus, 65 kép, a Vita nyomán a 11. sz.-ból származó Codex Vaticanus latinus 1212-ben. – Híresek az ún. „Bis-Bini” ciklusok is a 13. sz. második feléből, öt másolatban, 115 képpel.– Egy most kiadott magyar származású 14. sz-i kódexben is van néhány kép Szent Benedekről. Ne feledkezzünk meg a garamszentbenedeki templom szép oltárképéről. –A plasztikai ábrázolások közül megemlítjük a 990 körüli időből származó Echternachi Codex aureus elefántcsont-tábláját. – 1019-ben a bázeli dóm felszentelésére ajándékozott II. Henrik császár egy arany antipendiumot, oltárdíszet: középen Krisztus áll, jobbról balról négy alak: a három főangyal és Szent Benedek. – A „trecento”-tól, az 1300-as évektől kezdve megjelennek Itáliában a Szent Benedek képek, részben ciklusok, részben mint mellékalak nagyobb kompozíciókban, gyakran a reneszánsz festőknél. Csak párat említsünk:

Spinello Aretino 1387-ben a firenzei San Miniato sekrestyében 16 kép Szent Benedek életéből. A templom az olivetanus rendhez tartozott, azért ábrázolják Szent Benedeket rendjük fehér ruhájában. Ugyanígy ábrázolja az anyakolostor, Monte Oliveto 36 freskója (Luca Signorelli és Sodoma, 1500 körül). – Giottonak, Peruginonak, Raffaelnek, Mantognának is van Szent Benedek képe, különböző nagy képek mellékalakjaiként. – A németek közül híres Memling Szent Benedeke 1490 körülről.

A barokkban aztán számtalan a Szent Benedek ábrázolások, freskók, oltárképek, nyomatok stb. száma. Ezek közül csak egyet emelünk ki, egy ciklust, melyet 1750 körül festett a párizsi Saint Martin de Champs kolostor számára Louis Silvestre le Jeune és Louis Galloche (ma Bruxellesben van).

Az újkoriak közül híres a beuroni festőiskola (Desiderius Lenz) ciklusa a montecassinói kriptában 1880-ból, és Maria Laach-i képek és szobrok.

Ebben a hosszú művészettörténeti gyakorlatban kialakult a Szent Benedek képek szabálya, kánonja, módja: egyszóval ikonográfiája. Portrészzerű, hiteles ábrázolás természetesen nem maradt Szent atyánkról. Eleinte szakálltalan, fiatal erőteljes férfinak ábrázolják, csak a görög freskók és mozaikok hatására alakul ki a szakállas öreg Szent Benedek kép, a patriarcha-típus. Németországban ez csak a barokk korban terjed el; ma általános.

Attributumai: ruhája eleinte tunikaszerű, bő alsóruha, de világosabb színben, a felsőruha, skapuláré sötétebb, ennek sokszor bő, könyökig érő ujja is van, és csuklyája. Ez már sokféle lehet, a freskók általában reális színűbbek, a miniatúrák a mint már szimbólikusan vagy művészi hatásként alkalmazzák (kék, zöld, piros stb.). (De ne feledjük: a kódexfestészetben a hajak, szakállak is sokszor fantasztikus színűek: pirosak, lilák, zöldek stb!). A középkor vége felé fekete lesz az általános ruhaszín, csak azok a képek ábrázolják másban, amelyek a testvéreknek készülnek, akik fehérben vagy szürkében járnak (ciszterciták, olivetánusok). – Liturgikus ruhákban is szokták ábrázolni, a 11. sz. óta infulával. – Az apátok is akkor kezdik viselni! – pluviáléban, pásztorbot = baculus is ekkor kerül az attributumai közé, de feltűnő módon épp a montecassinói ábrázolásokon ez még hiányzik! Hogy a püspök pásztorbotjától megkülönböztessék, sokszor kis kendőcskével, panisellus, ábrázolják. A bot vége legtöbbször görbe, de néha kereszt- vagy tau-végű a bot.

Kezében sokszor ott a Regula, néha olvasható a kezdősor: Ausculta, o filii. . . vagy Ecce Lex! – A vessző vagy vesszőnyaláb a 14–16. sz.-ban jön divatba Szent Benedek kezében, a fegyelmező hatalmat jelképezi.

A barokk is kedveli. Illik-e ez a szerzetesek szelíd Atyjához? A vessző a tanítás szimbóluma, vagy éppen a szerzetes reformé. A karimádságról idő előtt távozó szerzetest a Vita szerint Szent Benedek vesszővel „gyógyította” ki kis ördögéből.

A méregpohár, kígyóval: a barokk kor óta sokat szerepel. A szita és a holló is gyakori hozzáadás.

A gesztusok közül általános az áldásra emelt kéz, néha görög módon adja az áldást: hüvelyk és gyűrűsujj érintkezik, mutató és középső ujj egyenesen. Máshol trónon ülve adja át a Regulát egy szerzetesnek vagy kolostoralapítónak. – Az ujját a szája elé tevő Szent – a szilencium jeléül –, először a subiacói Szent Skolasztika kolostorban szerepel a 15. sz.-ban, majd a barokk korban nagyon elterjedt lesz.

A magyarországi ábrázolások közül említsük meg a Forgách-kódex Szent Benedek miniatúráját 1510 körül. Vagy egyházi ruhátárunkban van egy hímmzett casula-miseruha a 16 sz.-ból Szent Benedek képével. Barokk ábrázolásaink közül érdekes Lancsics Bonifác „Megösmértetett új csillag” c. kéziratos életrajzának bevezető, pri-

mitív képe 1700 körül-ről, továbbá Sajghó Benedek idejéből való (1735) ebédlői freskónk, és a Boldogasszony kápolna haldokló Szent Benedek. Ezek a szent atyát a korabeli szerzetesruhában ábrázolják, de tonzura nélkül, ahogy az akkor nálunk szokás volt. Pl. Magger Placid és Sajghó Benedek képein sincs tonzura. Minden kor igyekezett a saját elképzeléséhez igazítani Szent Benedek atyánk képét.

5. A bencések és az angolszász és germán missziók

Nagy Szent Gergely

A Regula és a bencés szerzetesség igazán a Szentlélek ihletésére a maga idejében jött. Nagy feladat várt rá nemsokára: a népvándorlással Európába jutott új germán népek megtérítése. És hogy a szerzetesintézmény vele együtt Nyugaton is fellendült, bizonyítja, hogy hamarosan pápai trónra került az első szerzetes: Nagy Szent Gergely pápa.

Gergely-Gregorius az előkelő Anicius családból származik. (Későbbi hagyomány szerint ez volt Szent Benedek családja is). Szenátor, majd hamarosan Róma prefektusa (kb. polgármester) lett, de aztán otthagya a világi életet, vagyonából Szicíliában hat kolostort alapított, egy hetediket Rómában családi palotájából a Coelius hegyen: Szent András apátságát. Ennek vezetését maga vette át. Ma újabb kutatók azt vitatják, hogy Gergely igazában nem is volt bencés, a Regulát nem is nagyon ismerte, mert az általa alapított kolostorokat más elvek alapján irányította. Valószínű, hogy az ő kolostorában sem volt, ahogy akkor még sehol, egyetemes irányító a Regula, hanem csak egy a sokféle szerzetesírások közül. De hogy a Regulát ismerte, arról tanúskodik a Dialógusok második könyve, melynek nem egy fejezete szinte kommentár a Regula egyes részeihez.

Később II. Pelagius pápa Konstantinápolyba küldte, a bizánci császári udvarba, mint pápai követet, apocrisariust. Innen visszatérve azt tervezte, hogy az angolok megtérítésére indul, de a pápa visszahívatta, majd annak hirtelen halála után 590-ben őt választották meg pápának. 14 éven át nehéz helyzetek közepette sok betegséggel küzdve szentül és lelkipásztori bölcsességgel vezette az Egyházat. Róma egyházi főségét a bizánci patriarkával azonban meg-

védte, de alázatosságból felvette a „servus servorum Dei” = „Isten szolgáinak szolgája” címet. Itáliában és részben az elárvult Nyugaton is átvette a császárság szerepét, politikai téren is vezető hatalommá nővi ki magát ekkor a pápaság. Az egyházi liturgiát (Sacramentarium Gregorianum) és az egyházi éneket (gregorián!) nagyban fejlesztette, szerzett is, dallamokkal együtt. A római népnek szép homiliákat tartott vasárnaponként (40 maradt ránk) az evangéliumi szakaszokról. Erkölcsi magyarázatokat írt Jób könyvéhez (Moralia in Job), mely a középkorban az erkölcsstan kézikönyve lett. Misztikus magyarázatokat írt Ezekiel prófétához, és egy nagyon szép könyvet a pasztorális alapelvekről (Liber v. Regula pastoralis). Mindezekkel méltán kiérdemelte az egyházdoktor címet. Bennünket különösen érdekel a Dialógus c. könyvének második része, mely Szent Benedek atyánk életét adja. 850 ránk maradt levelében sok egyházkormányzati ügy kerül szóba. És ő indítja meg a germán népek megtérítését a bencések által. Ünnepe régebben márc. 12-én, ma szept. 3-án.

Az angolszász misszió

A későbbi legenda szerint Gergely, Róma piacán látott magasnövésű kékszemű, szőke rabszolgákat, és amikor megkérdezte: „Qui sunt isti? Kik ezek?”, ezt a választ kapta: „Angli: angolok”. „Fiant ergo angeli = Legyenek tehát angyalok” – mondta a szójátékokat kedvelő pápa. Gondoskodott arról, hogy vegyenek ezekből a rabszolgákból, és a keresztény hitben nevelve majd népük megtérítésére küldjék őket. De hogy terve megvalósuljon, nem kellett ilyen sokáig várnia, közben a gondviselés jobb alkalmat hozott: az egyik angolszász királyság ura, a Kenti Ethelbert egy keresztény frank hercegnőt vett feleségül, Bertát és ez a királyné kért misszionáriusokat a pápától. A pápa a Szent András kolostor priorját, Ágostont és negyven szerzetestársát küldte a Szigetország megtérítésére. Azok Lerinen és Dél-Franciaországon keresztül 597 húsvétján érkeztek Kentbe, angol földre. Himnuszokat énekelve, liturgikus körmenetben vonultak a király elé. Működésüket siker koronázta: Ethelbert király és vele az ország minden előkelője megkeresztelkedett, és vele együtt a nép is. A missziós munka központjai a kolostorok voltak. A szerzetesek mindjárt kolostort alapítottak, először

Kentben, Canterbury-ban, Róma védőszentjei, Péter és Pál apostolok tiszteletére, majd London mellett a Westminster apátságot. Elkezdték a maguk liturgikus életét, mely a népre nagy vonzóerőt gyakorolt. Örömmel jelentik a pápának szép sikereiket, aki szép levélben válaszol, és igazi bencés diszkrécióval arra inti őket, ahol lehet, alkalmazkodjanak a nép szokásaihoz. Ne irtsák ki azokat, hanem tegyék kereszténnyé. Így lesz nem egy pogány áldozati hely helyett templom vagy kolostor, és lesz a pogány ünnepből vagy népszokásból keresztény ünnep vagy szentelmény.

Idővel, bár nem egy véres összeütközés és üldözés után, kereszténnyé lesznek a többi kis angolszász királyságok is. Kent után Essex, majd Sussex, North – viták és küzdelmek a régibb, ír-kelta pappal ill. szerzetességgel.

Nagy Szent Gergely levele

Gergely Ágostonnak, az angolok püspökének. Dicsőség a magasságos Istennek, és békesség a földön a jóakarátú embereknek, mert búza-gazocska a földre jött és meghalt, hogy ne csupán az égben uralkodjék. Az ő halála adja nekünk az életet, az ő gyengesége erősít meg minket, az ő kinszenvedése óv meg minket az örök szenvedésektől. Iránta való szeretetből keressük testvéreinket Britanniában, akiket nem is ismertünk, az ő kegyelme által találtuk meg azokat, akiket kerestünk, anélkül, hogy ismertük volna őket. Kicsoda ecsetelhetné, milyen öröm támadt itt az összes hívek szívében a fölött, hogy az angolok népe a Mindenható Isten működése által és a te fáradozásod révén levetette a tévely sötéttségét. . .

Kinek a műve ez, ha nem azé, aki azt mondja: Az én Atyám mind a mai napig munkálkodik, és én is munkálkodom (Jn 5,17). Hogy megmutassa, hogy a világot nem emberi bölcsesség, hanem az ő ereje téríti meg, hajdan tanulatlan hírnököket választott ki, hogy őket a világba küldje. Ugyanezt teszi most is, mikor az angol népnél gyenge erővel akar nagyokat művelni.

De kedves testvérem, minden öröm mellett az ég ajándéka fölött, mégis a legnagyobb félelemre van szükségünk. Tudomásom van ugyanis arról, hogy a Mindenható a népnél, melyet kiválasztani akart, a te szereteted által csodákat is enged történni. Azért félelemmel kell az ég ajándékainak örülnöd, és örömmel félned. Örülnöd kell, hogy az angolok lelkei külső csodák által belső kegyelmekre vezetettek; de félned kell, netalán hiú öntetszelgésbe engedje a gyarló lélek magát, és így haszontalan dicsősége miatt belsőleg romlás álljon be, míg a külső tekintély

növekszik. Meg kell tehát emlékeznünk arról, mint tértek vissza a tanítványok örömmel küldetésükből, és mondták égi tanító Mesterüknek: Uram, a te nevedre az ördögök is engedelmeskednek nekünk (Lk 10,17). De rögtön ezt kellett hallaniuk: Ne annak örüljete, hogy a szellemek engedelmeskednek nektek, hanem annak örüljete, hogy nevetek fel van írva a mennyben. . .

Az ír szerzetesség

A brit szigetek őslakói: brittek, írek, skótok, piktek, welsziek: a kelta néptörzshöz tartoztak. Már az 5. sz-ban felvették a kereszténységet Szent Patrik térítésére. Egyéb nagy nevek a „szentek szigetéről”: Szent Fintan, Comgall, Kolumba és Kolumbán. Az ír egyház sajátos szerzetesi alakulat volt, papsága és püspökei mind szerzetesek voltak, a püspökök is apátjuknak alárendelve. . Jellemzi őket az igen kemény aszkézis: pusztai földön, sziklán való alvás; a remetélet kedvelése és a nagy tudományosság (görögül is tudtak) a „peregrinatio pro Christo = a hontalanság vállalása Krisztusért” és az ebből fakadó zarándoklás és vándorapostolság. Ebben van egy bizonyos fokú kalandozási hajlam is; hajókon bejárták a tengert a Baltikumtól Izlandig, és Grönlandig, talán Észak-Amerikáig is. Később ez viszi őket a kontinensre, ahová át akarják vinni saját szokásaikat. Ennek védelmében még fegyvert is fogtak a szerzetesek. Az egyes törzsek szoros kapcsolatban voltak a saját kolostorukkal: szerzetes-papjaik jó erkölcsére, pl. a celibátusra az egész törzs ügyelt. Szigorúan megbüntették, agyon is verték, aki ez ellen vétett. Szerzetes-papjaik lelki vezetőik is voltak, de ez a vezetés bűnkatalógusok felállítására és igen szigorú büntetőkódexekre korlátozódott. Kényesen ügyeltek arra, hogy minden bűnös elnyerje a pontosan előírt büntetését.

Szent Kolumbán és büntetőkódexe

Szent Kolumbán regulája mindössze tíz fejezetből áll, s ebből a tizedik, mely maga hosszabb, mint az előző kilenc, a büntetésekkel foglalkozik. Ilyeneket ír elő: „Aki a zsoltár elején vigyázatlanságból tüsszent, hat ütéssel javíttassék meg. – Ugyancsak hattal, akinek a foga áldozáskor hozzákoccan a kehelyhez. – Aki az őt figyelmeztető testvérnek azt mondja: Nem úgy van, ahogy mondod – kivéve, ha a

szeniorok mondanak valamit a fiatalabbnak –, szilenciumot kapjon büntetésül vagy ötven ütést. – Ha egy testvér engedetlen, két napig böjtöljön kenyéren és vizen. – Aki nem csukja be a templomajtót, tizenkét zsoltárt mondjon. – Aki hazugságot mond, anélkül hogy tudná, ötven verést kapjon; – ha tudva teszi, még két napi böjt is jöjjön ehhez. – Aki elveszti az Oltáriszentséget (egy kis pixisben a nyakukban hordták) – és nem tudja, hova tette, egy évig vezekeljen (PL 80,217 sk.).

Szent Kolombánnak külön „penitenciáskönyve” van a papok, szerzetesek és világiak számára is. Ebben is hasonlóan szigorú büntetések, de nagyobb bűnöket is említ: „Aki hamisan esküdik, hét évig vezekeljen, és soha többé ne esküdjön. – Aki gondolatban vétkezik, pl. embert szeretne ölni, vagy paráználkodni, vagy lopni, vagy titkon enni és megrészedni, ha nagyobb bűnről van szó, fél évig, ha kisebbről, negyven napig vezekeljen. – Aki önmagában követ el szemérmertlenséget, ha nem volt egyházi rangja, két évig vezekeljen. Ha azonban egyházi személy volt vagy fogadalma volt, három évig vezekeljen, hacsak neme, kora nem jelent mentő körülményt. (A fiataloknál tehát az ilyet enyhébben bírálták el)

Összeütközés az ír és a római (bencés) szerzetesek között

Nem csoda, ha ez az erősen nemzeti érzelmű szerzetesség összeütközésbe került a Rómából jött újfajta szerzetesekkel, akik ráadásul a keltákat meghódító, később bevándorolt angolszász királyok mellé álltak, azokat térítették meg, és a Róma által felállított hierarchiát ki akarták terjeszteni az ír-kelta püspökségekre is. A liturgiába és a húsvétszámításba is római szokásokat hoztak be. Még harcra is került sor, és 617-ben a Caerleon-i csatában 1200 ír szerzetes pusztult el az angolszászokkal szemben.

De Szent Ágoston utódja, Szent Theodor, a görög származású római szerzetesből lett canterbury-i érsek alatt tartott első nemzeti zsinaton, Withby-ben 664-ben a római felfogás hívei győztek. Ennek határozatait lassanként az ír szerzetesek is elfogadták, pl. a nagy tekintélyű szent Hilda apátnő is. Ezek után a nagy „római apát = abbas romensis”, Benedek reguláját mindnyájan elfogadták, az ír és bencés szerzetesség egybeolvadt, és hamarosan további misszióra indult: vissza a kontinensre.

Angol bencések a 7.–8. században

Az angol bencéseket a Róma iránti hűség, a római liturgia terjesztése a missziós buzgóság és a magas tudományos színvonal jellemzi. A kolostorokban a tudományos munkával, tanítással foglalkozókat a testi munka alól fel is mentik. Hamarosan virágzó iskolák kapcsolódnak a kolostorokhoz, ahol a bencéseken kívül világi papokat, sőt civileket is nevelnek.

Szent Wilfrid a skót Lindisfarne kolostorba lépett be, de hamarosan a római irányzat előharcosa lett. Rómába is lement, az ottani szokásokat tanulmányozni. Majd Ripon első apátja lett, és Northumberland királyságot megnyeri a római ritus és a bencés regula számára.

Szent Theodor (668–690) közt Canterbury érseke, görög származású római szerzetes. Ő az angol egyházmegyék végleges megszervezője, ő vezeti az első tartományi zsinatot is Withby-ben.

Biscop Szent Benedek († 691) Rómában, Lerinben és Fleury-ben tanulmányozza szerzeteséletet, majd York mellett két apátságot alapít, mindkettőt híres iskolával. Ezek Wearmouth és Yarrow.

Yarrow-ban lép be mint hétéves kisgyermek a későbbi Szent *Beda Venerabilis*, egyházdoktor (677–735 V.29). Amikor egy nagy pestis miatt a kolostor majdnem egészen kipusztul, a gyermek Béda és az ősz Ceolfrid apát kettesben éneklük a zsoltosmát. Élete, mint maga írja, a kolostor csendjében telt el, a karimádság mellett „édes szokásává vált, hogy vagy tanult, vagy tanított, írt vagy olvasott” – Művei az egész középkori tudományosságot felölelik. Van helyesírási műve, latin nyelvtana, matematikája (főként húsvét dátumának kiszámítására), csillagászata, természetrajza. Majdnem minden szentírási könyvhöz írt magyarázatot, Szent János evangéliumához angolszász nyelven is. Sok homíliája maradt fenn, melyeket a középkorban minta-prédikációknak tartottak Nagy Szent Gergely és Ágoston beszédei mellett. Összeállított egy martyrologiumot is: a napi szentek katalógusát. Fontosak történelmi művei is: *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*: az angol nép egyháztörténete, melynek megírásához okleveleket is felhasznált. Egy másik ilyen egyháztörténeti műve az első öt wearmoth-yarrow-i apát életrajza, csodák nélkül, de igen szemléletesen és hitelesen megírva. – Cellájának padlóján ülve a Glória Patri-t énekelve halt meg.

Tanítványa volt Szent Egbert, a későbbi yorki érsek. Ő Yorkban alapított híres iskolát, mely aztán a kontinensre is nagy hatással volt.

Angliában virágzó női kolostorok is voltak a bencés Regula alatt, fejedelmi származású apácákkal és apátnókkal. . . Ilyenek pl. Szent Lioba és Szent Tekla. – Van kettős kolostor is, férfi és női vezetés alatt. Van úgy, hogy az apátnő vezeti a férfi kolostort is, mint pl. a híres Withby apátságot Szent Hilda apátnő, Edvin király húga.

Szent Beda Venerabilis írásaiból

Anglia egyháztörténetében így jellemzi Theodor érsek érkezését és a művelődési viszonyokat:

Megérkezett pedig Theodorus az ő egyházába, felszentelésének második esztendejében (669-ben), és 27 évig munkálkodott benne. Csakhamar bejárta az egész szigetet, amerre csak angol nemzetségek laktak, és mindenütt nagyon szívesen fogadták és hallgatták őt. Ő pedig az élet helyes rendjét és a húsvéti kánon megünneplésének módját mindenfelé elterjesztette Hadrianus kíséretében. Így ő volt az első érsek, akinek az egész angol egyház egyértelműen alávetette magát. És mivel mind a ketten, mint említettük, bőséges tudásra tettek szert, mind az egyházi, mind a világi tudományokban, ezért a tanítványoknak egész seregét gyűjtötték maguk köré, kiknek elméjét naponta elárasztották az üdvös tudományok folyóival, úgyhogy a Szentírás könyveinek magyarázatával együtt a verstannak, és egyházi számolásnak tudományát is előadták hallgatóinak. Ennek bizonyosságául még ma is vannak tanítványaik közül, akik a görög és latin nyelvet úgy tudják, mint az anyanyelvüket. S általában, mióta az angolok Britániában érkeztek, sohasem voltak ezeknél boldogabb idők. . . (Fináczy Ernő: *A középkori nevelés története* Bp. 1921.11.)

Béda. költőként is jelentős. A 112. zsoltárt például így költi át hexameterbe:

Laudate Altithronum, pueri, laudate Tonantem!
Sit magnum Domini benedictum in saeculum nomen!

Zengd az Egekben-ülőt, a Mennydörgőt, fiatalság!
Legyen az Isten nagy neve minden századig áldott!
Napkeltétől az Úr erejét dicsérni ne szűnj, és
Napnyugtáig a himnuszokat zengeni ne fáradj!

(Babits M. ford.)

Egy másik versében a teremtés hat napját állítja művészi párhuzamba a hat világkorszakkal (Sík S: *Himnuszok könyve*, 22. 188 sk. 1).

Az angolszász misszió a kontinensen

Az ír szerzetesek a bencések megérkezésével egyidőben megkezdtek missziójukat Európában, elsősorban a névleg már keresztény, de lelkileg alacsony fokon álló Galliában, Gallia (kelta törzs tartománya) még a rómaiak idejében keresztény lett. Amikor egy germán törzs, a frankok telepedtek rájuk, azok is hamar elrománizálódtak nyelvükben és szokásaikban, és a keresztény hitet is fölvetették 500 körül. Sok püspökség és kolostor keletkezett, de minden egység nélkül. Szokásba jött a „saját egyház” intézmény: a királyok és főurak az általuk alapított templomokat és kolostorokat továbbra is saját, egyéni és családi birtokuknak tekintették, melynek papját vagy apátját saját belátásuk szerint választhatják ki. Ennek következtében fegyelmi téren nagy hanyatlás állott be. Ez ellen lépnek föl a szigorú erkölcsű és életű ír szerzetesek, helyről helyre vándorolva. Legnagyobb egyéniség közöttük:

Szent Kolombán (+615). 590 körül kezdi 12 szerzetesével (vö. a 12 apostol) a missziós térítő munkáját Galliában. A húsvét ír dátuma miatt a galliai püspökökkel is vitába száll. Megalapítja híres Luxeuil-i kolostorát, majd amikor a királyi udvar erkölcstelenségét ostorozza, kénytelen elhagyni Galliát. Eleinte a Rajna környékén térít, aztán a longobardok-lakta Felső-Itáliába megy. Itt alapítja másik híres kolostorát, Bobbiot. Regulája, mint láttuk, igen szigorú. Nem ad semmiféle szervezetet, hanem csak aszkétikus buzdításokat és büntető-kódexet. Kolostorai hamarosan átveszik a bencés Regulát is, a kettőt együtt használják többféle változatban. Ezek a „regulae mixtae” = a vegyes regulák kolostorai, majd később kizárólag a bencés regulára térnek át. Sok kolostor keletkezik Galliában a szentek sírja felett, s ezek híres zarándokhelyek is lesznek: Saint Denis Párizs mellett, Tours-ban a St. Martin, Corbei, Fleury Szent Benedek ereklyéivel. A szent sírjának helye többnyire a szentély alatti alsótemplom, kriptá. A szerzetesek egyik fő feladata a zarándokhely szép liturgiáját végezni, és a zarándokokat lelkileg-testileg gondozni. Nagy vendégházakat, hospitalékat állítanak fel nekik.

Szent Gallus, Kolombán társa, aki a bodeni tó partján remetéskedik, és itt keletkezik aztán a róla elnevezett híres Sankt Gallen bencés apátság. Szent Ruppert a salzburgi kolostor és püspökség, később érsekség alapítója lesz. Germania primása. Szent Pirmin nem

ír, hanem nyugati gót származású, a spanyol határról a Rajna vidékén és Elzászban térít, sok kolostort alapít, leghíresebb a később bencéssé lett Reichenau, a Bodeni-tó szigetén.

Germánia megtérítése

A misszionáriusok második hulláma már Angliából jött, de bencés volt. Vitte őket is a „peregrinari pro Christo” gondolata, de mindig Rómával egyetértésben, Róma nevében terjesztik a keresztény hitet, a római liturgiát sőt a római = román kultúrát is a germán törzsek között. Térítésük alapja mindig a kolostor.

Szent Willibrord az angliai Ripon kolostorból megy 11 társával 690-ben fríz földre. Antwerpen környékén térít, Utrecht püspöke lesz. De többnyire Echternach kolostorában él.

Szent Willebald öt éves korában lép be egy angol apátságba. Felnövekedve apjával és szintén bencés testvérével. Wunnibaldal vándorútra indul Krisztusért. Először Rómába mennek, de apjuk még útközben meghal. Rómában két évet élnek szerzetesként. Willebald aztán a Szentföldre megy, ahol három évet tölt elmélkedésben a szent helyeken.

Visszafelé menet két évet Bizáncban tölt egy kis cellában, melynek ablaka Aranyszájú Szent János sírjára nyílt. Innen Nápolyon át Montecassinóra ment, melyet akkortájt kelt új életre Petronax apát. Itt tíz évet él, fontos tisztségeket tölt be többek között kapus is. Megismerteti az ujjáébredő itáliai bencéseket az angol bencés szokásokkal, hagyományokkal. 740-ben III. Gergely pápa parancsára Germániába megy Szent Bonifác munkatársának, aki őt Eichstätt püspökévé teszi († 787).

Szent Wunnibald, Willebald öccse, már Rómából egyenesen Szent Bonifác missziójába megy, aki rokonuk is.

Szent Bonifác = Winfrid angol bencés, Németország apostola. Először Fríziában próbálkozik a misszióval, és mikor ez nem sok sikerrel jár, Rómába megy, ahonnan II. Gergely pápa a germán misszióba küldi; de előbb a népszerű római vértanú, Bonifacius nevét adja neki. Továbbra is szoros kapcsolatban marad a szent várossal, ott többször megfordul, a pápák utasításait pontosan követi. Missziós érsekké szentelik, és a német egyházmegyék szervezését bízzák rá.

Térítői munkáját az angol kolostorok szerzetesekkel, könyvekkel, ereklyékkel támogatják. Apácák is jönnek Angliából a misszióba, köztük rokona, Szent Lioba. Több kolostort alapít Bonifác germán földön. Így Fitzlart, ahol a pogányok szent tölgyét kivágta, és Fuldát, a minta-kolostort, kedvenc tartózkodási helyét Szent Sturmi apát vezetése alatt. Tartományi zsinatokon a hitélet és az erkölcsök emelésén fáradozik. Élete végén újra a frízekhez megy téríteni, ahol 754. jún. 5-én vértanúhalállal fejezi be életét. Fuldában temetik el, sírjánál tartják ma is a német püspökkari konferenciákat.

Újraéledő bencés élet Itáliában

A longobard pusztítás után Itáliában is újra indul a bencés élet. Szent Kolumbán nagy kolostora, az észak-itáliai Bobbio hamarosan áttér a bencés Regulára. Dél-Itáliában Farfa az egyik legnagyobb, leghíresebb apátság. Majd Zachariás pápa az angol bencések sürgetésére Petronax apátot Montecassinóra küldi, hogy ott a bencés életet újra indítsa meg. Odaadja neki a Regula állítólagos autográf kéziratát. Támogatja az újjászervezés munkáját Szent Willebald is. Majd ide lép be a longobard hercegi vérből származó Warnefried = Paulus Diaconus is, aki kulturális munkájával tudományos központtá teszi Montecassinót. Regula-kommentárt ír. Később Nagy Károly aacheni udvarában működik († 799).

Meditáció a bencés missziókról

A bencés rend nem kimondottan missziós rend, mint pl. a verbiták, az Isten Ige Társaság, vagy még mellékcélja se misszió, mint a jezsuita rendnek Xavéri Szent Ferenc óta. Mégis, ha az Egyház szolgálat úgy kívánta, szívesen kivette a részét ebből a munkából is. Sőt a 7.-8. sz-ban Anglia és a germán népek, és a 10.-11. sz-ban a skandináv népek, magyarok és szlávok megtérítése a maga egészében a bencések műve.

Misszióiknak volt egy aszketikus indítéka is, a kelta szerzetesektől átvett „pererinari pro Christo”, a hontalanság vállalása Krisztusért, elszakadás a szokott körülményektől. Missziós módszerük evangéliumi és korszerű egyszerre. Elsősorban létükkel, tanúságtevésükkel hatnak a megtérítendő népekre, nem értelmi oktatással, prédikációval. Azzal, hogy megjelennek közöttük, kolostort alapítanak – nem túl nagy, de nem túl kicsi létszámmal, átlag a 12 szerzetes –, a kolostorok helyét is cso-

dálatos biztonsággal választják ki. És szép liturgiájukkal, imádságos, Istent dicsérő életükkel, aszkézisükkel, munkájukkal tanúságot tesznek Krisztusról. Ez vonzza a barbár népeket. Ugyanakkor egy felsőbb kultúra, az antik művelődés őrzői is ezek a misszionáriusok. Amely nép emelkedni akar, annak át kell vennie ezt a kultúrát –, akkor ezt csak a kereszténységgel együtt tehette. Először többnyire a fejedelmek, előkelők térnek át, a nép magától értetődően követi őket. Nem volt még modern individualizmus.

Mindig Rómát képviselik. Bár megalkotják, Róma megbízásából, a helyi hierarchiát: egy érsekséget alája rendelt püspökségekkel: ez az általános modell, de azokat Rómához kapcsolja a közös liturgia, és ha szükséges, a római húsvét-számítás, tehát egyházi év is. Így az egyházi centralizmus előkészítői lesznek.

Térítésük alkalmazkodik a megtérő népekhez. Természetesen még nem abban, hogy a nemzeti nyelvet teszik a liturgia nyelvén: ez mai elképzelés, és akkor még korszerűtlen lett volna. Hanem átveszik és kereszténnyé teszik a pogány népi szokások egy részét, és meghagyják a népek társadalmi szervezetét, pl. a törzsek, nemzetségek, nagycsaládok alapítanak nemzetségi kolostorokat. Egyhamar felnevelik az új bennszülött papságot, bencéseket és világiakat. Sok őszinte hivatásuk, szentjük van már a második generációban minden népnél. Így nálunk Szent Imre és pécsi Boldog Mór. És nagylelkűen, mindjárt az első váltásnál átadják az általuk szervezett püspökségeket a világi papoknak. Megteremtik sokfelé a nemzeti nyelvű, elsősorban teológiai irodalmat is.

Pár vonásában ez a módszer ma már idejét múlt, és pár vonása hamarosan hátrányosnak bizonyult. Túlságosan összenőtt az Egyház az új népek társadalmi-politikai szervezetével. A bencések feladata volt, hogy az új népeknél a hit ügye mellett a kulturális és állami életet is megteremtsék. Meg is tették, de néha túlságosan belemerültek ebbe. Némely kolostor egykettőre tudományos intézménnyé lett (Sankt Gallen). S ez a kisebb baj, mert a tudományos-kulturális munka még csak összeegyeztethető a szerzetesélettel. De ugyanakkor a kolostorok politikai-állami intézményekké és így kívánatosan gazdag és befolyásos helyekké lettek. Az is hátránya lett a bencés szellemnek, hogy új, germán nemesekből lett szerzetesek magukkal hozták lenézésüket a testi munkával szemben. Ilyet a kolostorban csak szolgák és később a laikus testvérek végezték, de nem „Krisztus király lovagjai”.

6. A karoling kor és a bencések

Nagy Károly és a bencések

A nyugat-római császárság felújítója, Nagy Károly (768–814) a maga nagyvonalú birodalomépítő politikájában nagyon jól fel tudta használni a bencés rendet. Bár maga őszintén vallásos ember volt, némely bencés kolostorban a középkorban boldogként tisztelték, de fő szempontja ezen a téren mégis az volt, hogy a bencés apátságokban kulturális és gazdasági központokat alkosson. Mivel mindenben szerette az áttekinthetőséget, egyöntetűséget, ezért arra törekedett, hogy a bencés Regulát kizárólagosan kötelezővé tegye birodalma minden kolostorában. Törvényeiben, a folytatólagosan kiadott „capitulare”-kban majdnem az egész Regulát feldolgozta: törvények formájában kötelezővé tette. Az egység kedvéért lemásoltatta Montecassinón a Regula eredeti kéziratát, és elkéri a hemina mértékét, és ezeket fővárosában, Aachenben őrizteti, ahonnan minden bencés kolostornak át kell vennie. Így másolja le Grimoald és Tatto Reichenau számára a 916-os sz. Sankt Gallen-i kódexet. – Károly maga köré gyűjti minden országból a tudós bencéseket, szinte kis akadémiát szervez, ahol a tagok humanista módra latin klasszikus neveket vesznek fel (Karoling-renaisszánsz).

Törvényei azonban és szerzetesreformja sokszor csak papíron marad: a lelket nem tudja megújítani. És maga sem tud szakítani a frank felfogással, a „saját egyház” elvével: minden apátságot úgy tekintett, mint saját tulajdonát, mellyel szabadon rendelkezhet, jutalmul adhatja hű embereinek, még világi papoknak, sőt laikusoknak is. Így ezekből kialakulnak a „birodalmi apátságok”. Ezeknek kötelezettségei is voltak a királlyal szemben. Pl. évente végiglátogatott az udvar több apátságot, főként a nagy ünnepeket, húsvétot, karácsonyt szerették valamelyik apátságban vagy püspökségen tölteni, s ilyenkor ott fontos állami ügyeket is intéztek: békekötések, házasságok stb. Ilyenkor sokszor heteken át az egész udvartartás és katonaság eltartása az apátság terhe volt, sőt az útra is nekik kellett még élelemmel és ruházattal felszerelni. Ezen kívül évenként meghatározott „adományokat” kellett adniok pénzben és természetben, az udvar számára. Amikor aztán Nagy Károly halála után annak erős kezét nem érezték maguk felett a főurak, ők kezdték mindezeket a jogokat gyakorolni a kezükbe kaparintott „saját kolostoraik” fölött.

Bencés tudósok a karoling korban

Nagy Károly politikai szempontból ugyan, de a kultúra emelésére is nagy gondot fordított, sokat kezdeményezett. A plébániákon is iskolákat állíttat fel, ahol a nép nyelvén is tanítanak, megindul az ónémet irodalom is: glosszáriumok = szótárak, a Regula ónémet fordítása stb. De ennek alapfeltétele volt a legfelső oktatás megszervezése. Ezért aacheni udvarába maga köré gyűjtötte birodalma minden részéből, sőt még távolabbról is magához csalogatta a tudósokat, zömmel bencéseket, a „*schola palatina*”-ba, akik aztán innen továbbvitték a műveltséget apátságokba.

Az egész aacheni szellemi-kulturális életnek vezetője az angol *Alkuin* volt († 804). Először Egbert után a yorki iskola vezetője volt. Egy könyvgyűjtő körúton járt Itáliában, amikor találkozott a császárral, aki meghívta magához. Három apátságot is adományoz neki. De Alkuin szerény ember, alapos klasszikus műveltséggel. Magát írásaiban sokszor klasszicizáló névvel, Flaccus-nak hívja. (Horatius Flaccus után: Nagy Károly = Dávid, Alkuin verseiben is). Kérdés-felelet formában írt tankönyveket, helyesírást, grammatikát, retorikát, aritmetikát stb. Műveiben a beszélgetők találós kérdéseket adnak fel egymásnak. Ír teológiai munkákat, történeti műveket, szép verseket is. Ír „miskönyvet” magánhasználatra: a hét minden napjára két-két miseformulát szerkeszt szép orációkkal. Szerkeszt egy imakönyvet laikusok számára is, latinul, zsoltárokból és orációkból. Imádságos lelkületére, de a középkor imaéletére is értékes felvilágosítást adnak ezek a művei. Később visszavonul az udvartól, a neki adományozott Tours-i apátságba, ahol felvirágoztatja a kolostori iskolát, de egészen lelkének él. Mint diakónus minden nap asszisztál az ünnepélyes szentmisén. Szentség hírében hal meg 804 pünkösdjén, abban az órában, amikor máskor az oltárnál szokott szolgálni. Boldogként tiszteljük.

Paulus Diaconus – Warnefrid († 799), előkelő longobard családból lép be Montecassinón szerzetesnek, majd Nagy Károly udvarába kerül. Művei közül említjük Regula-kommentárját, a *Historia Longobardorum*-ot, Nagy Szent Gergely életét, leveleit és verseit. Közük leghíresebb az „*Ave Maris Stella*” himnusz.

Hrabanus Maurus († 856), fuldai szerzetes, apátja Tours-ba küldi, Alkuin iskolájába. Hazatérve megalapítja a híres fuldai iskolát, me-

lyet negyven éven át vezet. Közben apát lesz, de ekkor is tanít. Majd lemond, remete-szerű magányba folytatja írói munkásságát. Innen a már hetven évest a mainzi érseki székre emelik, ahol kilenc évig apostoli buzgalommal kormányoz. Igen sok művet írt, kora egész tudományosságát feldolgozta. Méltán érdemelte ki a „Praeceptor Germaniae” = Germánia tanítómestere címet. Tőle van a „Veni Creator” himnusz. Említsük még a pápának ajánlott „De laudibus crucis” és a papi kézikönyvnek szánt „De institutionibus clericorum” c. műveit.

Vallahfrid Strabo (= a bandzsa) († 849), reichenai szerzetes, Hrabanusnál tanult Fuldában, majd a reichenai iskola megalapítója lesz. Judit császárnő mellett Aachenben is működik. Kopasz Károly császár nevelője. Reichenai apát lesz. Jó költő, van verses „*Hor-tulus*”-a, melyben főként a kolostorkert növényeit ismerteti kertészeti és gyógyítási leírásukkal. Neki tulajdonítják a középkor folyamán nagy tekintélyben álló, rövid tárgyi magyarázatokat a Szentíráshoz, a „*glossa ordinaria*”-t.

Ottfrid, weissenburgi szerzetes „*Krist*” címen egy verset, rímes Jézus-életet írt német nyelven!

Sankt Gallen kolostora is a nagy kultúrközpontok közé emelkedik a 8. és 9. században. Fennmaradt a kolostor ideális alaprajza, mely igen sokféle épületet foglal magába. Itt működik:

Notker Balbulus (= a dadogó, † 912), híres költő és zeneszerző. Az ő műfaja a szabálytalan sorokból álló szabad ritmusú szekvencia. Dallamilag többnyire a bevezető és záró strófa egészen önálló, a közbeesők párosával ugyanarra a dallamra mennek.

Notker Theutonicus vagy *Labeo* (= német, nagyajkú, † 1022), az első nagy műfordító: latin klasszikusokat, teológiai műveket fordít németre; kifejti fordítási elveit is.

Ekkehard néven négy nevezetes szerzetes is él ebben a korban Sankt Gallenben. Az első Ekkehard egy német hősi eposz latin nyelvű feldolgozásával lett híressé: „*Waltharius Manufortis*” = az erőskezű Valter. – II. Ekkehard Viktor Scheffel hasonló című romantikus regényének lett főhőse. – III. Ekkehard pedig a „*Casus Sancti Galli*” c. krónikájában színes képet fest a kalandozó magyarokról. Az eset jóval előtte, 926-ban történt, amikor a magyarok felégették a kolostort, megölték Szent Wiborada inkluzát, de a bolond barátot, Heribaldot, aki nem menekült el előlük, nem bántották. Az ő elbeszéléséből írta Hartmann krónikáját, és ezt bővítette részletekkel IV. Ekkehard.

A kor tudományos módszere a kompiláció: a szentatyákból és más egyházi írókból állítják össze saját műveiket, azok gondolatait, sőt kifejezéseit is átveszik. Az eredetiség nem céljuk, sőt ellenkezőleg: a hagyomány fontos továbbvitelére törekszenek. – Másolják a klasszikus írókat is. Az általuk írt legeredetibb műfaj a sok szentéletrajz, a Vita-k, de ezekben sokszor a romantikus csodahajszolás hibájába esnek.

A szellemi kultúra mellett az anyagi művelődésnek is előmozdítói a bencés apátságok. Erdőket irtanak, mocsarakat csapolnak le, utakat, hidakat építenek, emberi települések kezdeményezői lesznek. Pl. a mai milliós nagyváros, München eredetileg szerzetes-település volt, mint neve is mutatja: zu Mönchen = a szerzeteseknél. A gabonatermelést, veteményeket, szőlőt sokfelé meghonosítják; halastavakat létesítenek. Kézműves telepek is keletkeznek a kolostorok mellett. A franciaországi Saint Riquier-ben – ez egész kis város – foglalkozások szerint utcákba telepítve, külön szabályzattal. Ebből fejlődnek ki a középkori céhek.

Említsük még *Smaragdus*-t, Saint Michel apátját († 830), Aniane Szent Benedek tanítványát, aki mestere szellemében írt egy igen értékes regula-kommentárt, egy lelkiolvasmány-gyűjteményt szerzetesek számára „Diadema monachorum” címen, és „Via regia” címen egy „király-tükröt” Nagy Károly utódai számára, melyben a keresztény uralkodás alapelveit fejt ki.

Szemelvények a korszak íróitól

Nagy Károly udvarában az egyetlen laikus író, Einhart vagy Eginhart, megírta Nagy Károly életét. Ebben szól a fejedelem önművelődéséről is:

„A király a grammatikában pisai Péter öreg szerzetes-papot hallgatta. A többi tudományokban a Britanniából való, szász nemzetiségű Albinus, melléknevén Alkuinus, szintén szerpap, ez a mindenképpen legtudósabb férfiú volt a tanítója. Ennek vezetése alatt fordított igen sok időt és fáradságot a retorikának és dialektikának, különösen pedig a csillagászatnak megtanulására. Megtanulta a számvetés (aritmetika) mesteriségét, és éles elméjével nagy kíváncsisággal szokta vizsgálni a csillagok járását.

Megpróbálkozott az írással is, és e célból ágának vánkosa alatt elrejtendő viasztáblákat és kis jegyzőkönyveket szokott magával hordani, hogy amikor szabad ideje van, szoktassa a kezét a betűvetéshez. De nem igen sikerült neki ez a soká halogatott és későn kezdett munka.”

Alkuin Nagy Károlyhoz írt leveléből:

„Dávid királynak, a legkegyesebb, legkiválóbb és minden tiszteletre legméltóbb úrnak (= Nagy Károlynak) Flaccus Albinus (= Alkuin) Krisztusban örök üdvét kívánja.

Én, a te Flaccusod pedig buzdításod és üdvös szándékod értelmében Szent Márton fedele alatt (= a Tours-i Szent Márton kolostorában) a szent iratoknak édes mézét kívánom nyújtani másoknak. Egyeseket az antik tanulásnak óborából kívánok megrészegetíteni, másokat a nyelvi kifejezés finomságainak gyümölcseivel kezdek táplálni, némelyeket pedig a csillagos égen uralkodó törvényszerű rend ismeretével kívánok ékesíteni, mint ahogyan a festő felékesíti a hatalmas dóm boltozatát. Mindenki számára minden akarok lenni, hogy oktathassak mindenkit Isten szent egyházának erényességére és birodalmad díszére, hogy a mindenható Istennek bennem megnyilvánuló kegyelme ne vesszen kárba, sem az irányomba tanúsított bőséges jóságod ne legyen hatástalan. De e tekintetben hiányoznak nekem, készsége szolgádnak, az iskolai tanítást szolgáló értékesebb könyvek, amelyek rendelkezésemre állottak hazámban tanító mesteremnek, Egbert érseknek jóságos és odaadó buzgalma által, és saját magam fáradságos munkája által. Ezt azért mondom el gyengeségednek, hogy talán a minden tudományt felkaroló szándékaidnak nem volna ellenére, ha tanítványaim közül néhányat elküldenék oda, hogy onnan elhozzák mindazt, ami számunkra szükséges, és elhoznák Frankhonba Britannia virágait, hogy ne csak York vidékén viruljon az Édenkert, hanem Tours vidékén is érezni lehessen a paradicsom illatát gyümölcseivel együtt. . .Ami engem illet, szerény tehetségemhez képest buzgón fogom elhinteni a bölcsesség magvait ezen a vidéken alattvalóid között, arra a bölcs mondásra gondolva: Vesd a magot reggel, és este se nyugodjon kezed, mivel nem tudod, melyik kel ki inkább, ez vagy amaz. De ha mindkét vetés kikel, annál jobb.

Reggel, ifjúságom idején, tudománnyal eltelve Britanniában vettem a magot. Most pedig, hideglő vérrel, mintegy életem estéjén Frankhonban hintem szüntelenül a magvakat, mert azt kívánom, hogy ha Isten megadja, mindkét vetés kikeljen.”

Grammatikájában a magiszter és két discipulus, a frank és a szász beszélgetnek:

„Frank: Mondd meg előbb, te szász ifjú, honnan ered a betű = litera neve?

Szász: Azt hiszem, azért nevezik így, mert egy utat mutat az olvasónak (Szójáték: Littera est quasi legitera, quia legitibus iter praebet).

Frank: Add a meghatározását is.

Szász: A betű a tagolt szónak legkisebb része.

A tanulók: Vajon van-e a betűnek, mester, más meghatározása is?

A mester: Van, de értelme ugyanaz. A betű individuum, mert a mondatokat részekre, a részeket szótagokra, a szótagokat meg betűkre osztjuk. A betűk ellenben oszthatatlanok (indivisibiles).

Frank: Add meg, pajtás, a betűknek felosztását!

Szász: A betűk vagy magánhangzók, vagy mássalhangzók. A mássalhangzók is feloszthatók félhangzókra és némákra. . .”

Egy másik művében Pipin herceggel beszélget Albinus mester, és rejtvényeket adnak fel egymásnak:

„Pipin: Mi a betű?

Albinus: A történelem megőrzője.

P: Mi a szó?

A: A lélek elárulója.

P: Ki nemzi a szót?

A: A nyelv.

P: Mi a nyelv?

A: A levegő ostora.

P: Mi az ember?

A: A halál rabja, átutazó vándor, mindenütt vendég.

P: Hol van a helye?

A: Hat fal között.

P: Melyek azok?

A: Fent, lent, elől, hátul, jobbról és balról.

P: Mi az év?

A: A világ négyes fogata.

P: Ki vezeti?

A: Az éjjel és a nappal, a hideg és a meleg.

P: Ki a kocsisa?

A: A Nap és a Hold. . .

A: Láttam, amint a holtak előtt nemzenek, és az élők lehellete fel-
emészteti a holtakat.

P: A fák dörzsölgetésétől tűz keletkezett, mely a fákat fölemésztette.

A: Igen. Hallottam a halottakat, kik sokat beszélnek.

P: De csak akkor, ha a levegőbe voltak felfüggesztve (A harangok).” stb.

Smaragdus apát: *Diadema Monachorum* Caput 80. A könnyek
adományáról.

„Meg van írva, hogy Axa, Kaleb leánya sóhajtván ezt kérte atyjától: Adj
nekem áldást! Délvidéki száraz földet adtál nekem, adjál hozzá forrás-
sokat is! Erre adott neki az atyja földet, alsó és felső forrással öntözöttet
(Józs 15,19). Ez azt jelenti, hogy Teremtőnkől és Atyánktól, Istentől nagy
sóhajtozással kérnünk kell a könnyek adományát is. Mert sokan van-
nak, kik az Úr más adományait már elnyerték, ezt jelenti a délvidéki föld,
a könnyek kegyelmét még nem (Szent Gergely Dial. 3. könyv 34. fej.). Az
Istent szomjazó lélek ugyanis először a félelemtől sebesül meg, aztán a
szeretettől. Eleinte ugyanis azért könnyezik, mert visszaemlékszik bű-
neire, és fél az ezekért járó örök büntetéstől. De aztán a bánat hosszú
szorongásával valahogyan elfogy a félelem, és a bocsánatban való biza-
kodásban valamiféle nyugalom születik meg, és az égi örömök szerete-
tétől kap lángra a lélek. És aki előbb azért sírt, hogy ne jusson a bünte-
tésbe, most azért kezd el keservesebben sírni, mert még távol van a
mennyszágtól. Mert szemléli már a lélek, hogy milyenek az angyali
karok, milyen a szentek társasága, milyen Isten fönségének örök látása,
és jobban sír, hogy ezektől az örök javaktól messze van, mint előbb sírt,
amikor az örök rossztól félt. És így történik, hogy a félelem tökéletes
megtörődöttsége (compunctio) a lelket a szeretet megtörődöttségébe
vonja. Felülről kap tehát forrásvizet a lélek, amikor az égi ország utáni
vágynak fakadnak könnyei. Alsó forrásból jön pedig a víz akkor, amikor
a pokol büntetéseitől sírva retteg. . . Arsenius apátról mondják, hogy
egész életében, ha leült a testi munkához, egy kis kendő volt az ölében,
mert gyakran kibuggyantak könnyei. Egy atya ezt mondta: ahogy
testünk árnyékát mindenüvé magunkkal visszük, így kellene, hogy
mindig velünk legyen a sírás megtörődöttsége, akárhol vagyunk. Hy-
peritius apát azt mondta: éjjel-nappal dolgozik, fárad a szerzetes, imád-
ságban kitartva, szívért megsebzí, könnyeket ont, és így gyorsabban le-
vonja Isten irgalmát.”

Jól látható itt a kompilációs módszer: Szentírás, idézet Nagy Szent Gergelytől, a végén a Vitae Patrum példái. Amellett a középkori szerzetesség misztikus adományáról van szó, a könnyek adományáról, és a kompunkcióról, a szív megtörődöttségéről.

Smaragdus Regula-kommentárjában így magyarázza az alázatosság 8. fokát:

„Az alázatosság nyolcadik foka, ha semmi egyebet nem tesz a szerzetes, hanem csak azt, amire a monostor közös szabálya és az elődök példái serkentik (Reg 7). Mintha azt mondaná: Ne találjon ki a szerzetes saját feje szerint valami újítást, hanem inkább azt tegye, amit a többi tett, és amit másoktól lát, azt még jobban tegye; és ami a Regulában írva van, azt erősen tartsa meg, mindent tettel vigyen végbe. Így végül eljut atyáink és elődeink példájáig. Vegyen példát az alázatosságra Krisztustól, az odaadásra Pétertől, a szeretetre Jánostól, az engedelmességre Ábrahámától, a tisztaságra Józseftől (az egyiptomitől; Szűz Mária jegyesét akkor még nem tisztelték különösebben); a tűrésre Jákobtól és Jóbtól, a szelidségre Mózesztől, az állhatatosságra Józsuétól, a jóságra Sámuelttől, a megbocsátásra Dávidtól, az önmegtagadásra Dánieltől. Figyeljék meg a szent szerzeteseket, utánozva őket, milyen fáradtsággal, milyen mértékletességgel, milyen szándékkal, milyen sírással vitték végbe ezeket, és más cselekedeteket is, és így a szerzetesek erkölcsse Krisztus segítségével eljut majd az ő példájukig.”

Itt az is látszik, hogyan használták fel a Szentírást, az ószövetség elbeszélő részeit is, lelki olvasmányul, lelki táplálékkul.

Aniane-i Szent Benedek reformja

Aniane-i Szent Benedek († 821 febr. 11) előkelő frank családból származik, ő is mint apja, udvari tisztségeket viselt Pipin és Nagy Károly udvarában. Majd szerzetessé lesz egy Dijon melletti kolostorban. De a kolostori életet és Szent Benedek reguláját is igen enyhének találja, nagyobb szigorúságra vágyik. Az Aniane folyócska mellett, Aquitaniában remeteséget alapít a pusztai atyák példájára. Mások is csatlakoznak hozzá. Ebben a remeteségben nincs szó művészetéről és tudományáról, még szép liturgiáról sem; minden a legegyszerűbb és legszegényebb, a fakolostor, az ólom kelyhek, teljes a hallgatás, sok a testi munka. Aztán rájön, hogy ez az út sokak számára nem járható, és visszatér Szent Benedek Regulájához és szelleméhez. Amikor átépíti kolostorát, már nem takarékoskodik a már-

vánnyal, arannyal a templomnál, könyvtárt is állít fel, énekeseket is rendel. Mikor Jámbor Lajos trónra jut, lelki tanácsadójává teszi Benedeket, magához hívja Aachenbe, majd Aachen közelében megalapítja Inden = Cornelimünster nevű kis minta-apátságát. Ettől kezdve próbálja szerzetesreformját az egész birodalomban terjeszteni. Az aacheni székesegyház sekrestyéjében 817-ben a bencés apáttal zsinatot tart (= Concilium Aquisgranense). Itt kötelezővé teszi minden apátság számára a Regulát és az egységes szokásokat. Két gyűjteményes művével, a *Codex Regularum*-mal és a *Concordia Regularum*-mal terjeszti eszméit. A sok önmegtartózkodás megtöri Benedeket, sokat betegeskedik. Az udvarban él, megtartja az alamizsnamesteri tisztjét. Meghalni haza viszik Cornelimünsterbe.

Az ő reformja alkotja meg tulajdonképpen a „bencés rendet”. Eddig a kolostorok alig törődtek egymással, egymás belső életével; ahány ház, annyi szokás. Most törekednek az egységes életre, még az apró szokásokban is. Érzik összetartozásukat. Szerzeteseket küldenek Indenbe, akik hazatérve, otthon a reform bevezetői lesznek (= zelátorok). Vizitátorok mennek kolostorról kolostorra – az uralkodó megbízásából –, és ügyelnek a szigorú fegyelemre.

A Regula aprólékos megtartása, a szigorú fegyelem, a világgal való szakítás mellett egyik fő újítása a liturgia terjedelmének növelése.

A rendes karimához különféle hozzáadások jönnek: bűnbánati zsoltárok, lépcsőzsoltárok stb., úgy hogy számuk egyre nő. Ennek egyik oka, hogy az eredetileg laikus szerzetességből már az angolszász térítés idején papi szerzet lett. De ekkor még volt külső munkájuk: a térítés és a lelkipásztorkodás. Most ezeket, mint ami a világba visszaviszi a szerzeteseket, nem kívánatosnak tartja Aniane-i Szent Benedek. Az iskolák ellen is van, főként az ellen, hogy laikusokat is neveljenek. Így a tudományos munka is kiesik a szerzetesek kezéből. A testi munkát világi alkalmazottak, cselédek végzik: a frank nemesember önértékével nem egyeztethető össze a testi munka még a kolostorban sem. Marad tehát a liturgia minél szebb, minél hosszabb végzése. A kor is szereti az ünnepélyes liturgiát. Aztán sok olyan francia kolostor is csatlakozik ehhez a reformhoz, amely valamely „bazilika”, azaz egy híres szent búcsújáró helyének templomával áll kapcsolatban. Ezek fő feladata is a liturgia végzése lesz. De ennek a liturgikus beállítottságnak bizonyos árnyoldalai is

vannak, amit Butler apátúr „ritualizmus”-nak nevezett: külsőségek hangsúlyozása, túlságosan is hosszú és fárasztó istentiszteletek.

Aniane-i Szent Benedek reformjának végrehajtója a császári hatalom volt, és ennek a hatalomnak hamarosan bekövetkező süllyedése a reformot is megakasztotta.

7. A cluny-i reform

Süllyedés a 9.–10. században

Nagy Károly utódai alatt a karoling birodalom fénye és ereje hamarosan hanyatlásnak indult, és a 843-i Verdun-i szerződés az addig egységes birodalmat három részre osztotta. De az még tovább töredezett – főként Franciaországban és Itáliában – a nagyratörő kiskirályok, fejedelmek, feudális urak hatalomra vágyó kezei között. Szinte teljes anarchia állt be, és ezt az Egyház és a bencés kolostorok is megsínylelték. Az apátságok – a saját egyházrendszer alapján – sokszor kerültek világiak kezére: a földesúr, aki jogosan vagy jogtalanul bírta az apátságot, nem egyházi intézményt látott benne, hanem anyagi bázist, melyet odaadományozott valamelyik hívének, hűbéresének, sokszor civilnek is. Ezek az új „laikus-apátok” családostul vonultak be a kolostorba, ott nem az istentisztelet volt a céljuk, hanem saját maguk minél jobb megélhetése. Példájukat nem egyszer követték az ott talált szerzetesek is, megnősültek, s úgy éltek tovább az apátságban. Reguláris életről alig volt szó már, csak egy pár helyen. – Ehhez járult még a sok kisebb-nagyobb csatározás, mellyel a földesurak egymást és egymás kolostorait is pusztították. – Még veszedelmesebb volt a barbár népek betörése. Északról a normannok merészkedtek hajóikkal egyre beljebb és följebb a folyókon, és pusztították, rabolták az apátságokat. Délről ugyanezt tették a mohamedán szaracénok. Ők dúlják fel pl. Montecassinót is, melyből a szerzetesek Teano-ba menekülnek, a Regula kéziratával, mely aztán itt egy nagy tűzvész áldozatául esik. Keletről pedig a kalandozó magyarok (= hunok) perzselik, rombolják, rabolják a könnyű prédának látszó apátságokat (vö. Sankt Gallen esetét). – Angliában egészen megszűnik ebben a korban a szerzetesélet.

Nem támaszkodhattak a süllyedő kolostorok a pápaság tekintélyére sem, mert annak hatalma és erkölcsi értéke igen mélyre ha-

nyatlott ebben a században. Római kis tirannusok és nagyravágyó nők játéklabdája lesz a pápai trón, méltatlan, sokszor gyermek vagy bűnös családtagjaikat választatnak meg pápának, méreggel orgyilkosokkal teszik el őket láb alól, ha cselszövényeik úgy hozzák magukkal. A németeknél áll legelőbb helyre az egyensúly, ahol Nagy Ottó császár a pápaság ügyeibe is beavatkozik, és a 10. sz. közepén német pápát ültet a trónra.

De a Szentlélek ekkor sem hagyja el az Egyházat és a rendet. És éppen egy bencés kolostorból kiinduló nagyszerű mozgalom fogja felemelni nemcsak a rend életét, hanem az Egyházét is: a cluny-i reform.

A süllyedés egy példája: Farfa

A süllyedés bemutatására hadd mondjuk el egészen röviden a közép-itáliai Farfa történetét a 10. században.

891-ben a szaracénok elpusztítják Farfát. 925-ben Raffenus apát megkezd az újjáépítést. De szerzeteseinek nem tetszik a reguláris élet; ketten közülük, Campo és Hildebrand megmérgezik az apátot, 936-ban. – Ezután Campo aranyon Hugo itáliai királytól megveszi magának az apátságot: ő is, Hildebrand is megnősülnek és családjukkal együtt telepednek meg a kolostorban. Példájukra a többi szerzetes is megnősül. De ekkor belenyúl az ügyeikbe Alberich, Róma „patricius”-a vagy „dux”-a. Ugyanő is börtönbe vetette saját anyját és féltestvérét, a pápát, hogy saját fiát tegye meg pápának, de különben a reformok híve. Most igazi szerzeteseket küld Farfába. Campo apát először nem akarja beengedni a római jövevényeket, aztán később éjszaka, álmukban akarja elpusztítani őket. Ez nem sikerül, de erre Alberich elkergeti Farfából Campót és társait, és Dagobertet teszi meg apátnak. Őt is megmérgezik. Erre a dux egy másik hívét, Ádámot küldi az apátság élére, 953-ban, de az megme gnősül. És így tovább, a század végéig, míg 1000 körül sikerül Hugo apátnak végre a fegyelmet visszaállítani Szent Romuald és Szent Odiló segítségével.

Cluny, nagy apátjai

910-ben Jó Vilmos, Akvitánia hercege egyik családi birtokán, Clunyban kolostort alapít, úgy, ahogy annyian mások is teszik ebben a korban, és mégis az új alapítás egy új élet kiinduló pontja lesz az isteni gondviselés kegyelméből.

Az oklevél szövege olyan, mint ami ekkor is, később is szokásos: „Wilhelmus comes, saját lelki üdvére gondolva, a szegényeket akarja megszerezni magának barátnak az égben. De hogy az ilyen cselekedete ne csak ideiglenes legyen, hanem örök, elhatározta, hogy szerzetes férfiakat gyűjt egybe, és azokat saját költségén eltartja, hogy ha már maga nem tudja a világot egészen megvetni és elhagyni, felkarolja a világ megvetőit, olyanokat, akiket igazaknak hisz, hogy így az igazak jutalmában ő is részesüljön. Ezért (ezzel az oklevéllel) kinyilvánítja, hogy Istennek és a Megváltó Jézus Krisztusnak szeretetéből átadja birtokát, feleségével, Ingelbertával együtt, Szent Péter és Pál apostol nevű birtokát a la Grone folyó mellett Szűz Mária és Szent Péter testvéreinek és rokonainak lelki üdvére, önmaga, felesége és Ava nővére lelki üdvére, azzal a föltétellel, hogy ott Szent Péter és Pál tiszteletére reguláris monostort alapítsanak, ott szerzetesek Szent Benedek Regulája szerint összegyűljenek, és az imádság tiszteletreméltó házát fogadalmaikkal és könyörgéseikkel népesítsék be.

Azután meghagyja, hogy főképpen azoknak szolgáljon menedékül ez a ház, akik szegényen, elhagyva a világot a jóakaraton kívül semmit sem hoznak magukkal. Álljanak a szerzetesek ott mindenben Berno apát vezetése alatt, akiknek halála után a szerzeteseknek legyen meg a joguk rendjükből azt választani meg apátnak, akit akarnak, Isten akarta szerint, és a Regula előírása szerint. Semmiféle hatalom ezt a választást ne akadályozza: egyedül a Római Szentszéknek legyenek alávetve, akinek öt évenként tíz aranyat fizessenek az apostolok küszöbénél. . . Dátum, aláírások.

Vilmos tehát lemond a „saját apátság” jogairól, megadja a szabad apát-választás jogát, nem enged külső beavatkozást, és az új apátságot csak Rómának rendeli alá. A római kapcsolat hangsúlyozására lesz az apátság titulusa Szent Péter és Pál. Gondviselésszerű, hogy egy szentéletű, komoly szerzetest hív meg első apátnak: Bernót, aki megtarthatta két előbbi apátságát is, és ezzel lesz kiindulópontja a cluny-i kongregációnak.

Szent Berno Aniane-i Szent Benedek reformjának a híve, az ő gondolatait, eszméit veszi át és valósítja meg új kolostorában. Kitűnő helyen is feküdt Cluny, fontos közlekedési utak kereszteződésében, és így eszméi gyorsan terjedtek el egész Európában. Az is gondviselésszerű volt, hogy Bernó után négy szent- és hosszúéletű apát kormányzott, akik a reformot folytatni és teljes diadalra tudták vinni. Azért mert nem állami, hanem saját reform volt ez.

Szent Odó (927–942 közt apát). Először az aquitániai herceg udvarában szolgált mint apród és lovag, majd atyja régi fogadalmát teljesítve egyházi pályára lép: belép Tours-ban a világi papok testületévé lett régi bencés kolostorba. Itt tudományt talál – Alkuin kolostora volt ez egyszer – de lelkeséget nem. Azért tovább megy, és belép Bernó apát Baume-i kolostorába, majd vele együtt átmegegy Clunybe és Bernó lemondása után annak utóda lesz. Az ő idejében egyre több kolostor csatlakozik Clunyhez, maguktól is, de a fejedelmek is átadnak másokat reformálására, sőt erre a pápától is felhatalmazást nyer. Odó ugyanis felveszi Rómával valóságban is az érintkezést, Rómába utazik, ott reformálásra megkapja a Szent Pál kolostort, Subiacót és Farfát is. Elnyeri Rómától a főapáti címet is. Mikor Fleury reformálására érkeznek – ebben a Loire melletti ősi kolostorban nyugodtak ekkor Szent Benedek ereklyéi is –, a szerzetesek nem akarják beengedni, fegyverrel védekeznek. De a Krisztus példájára számárháton érkező szegény szerzetes legyőzi ellenállásukat: Fleury is elfogadja a reformot, de szervezeten kívül továbbra is független maradt.

Odó irodalmi téren is a reform érdekében dolgozik. Megírja Szent Gerardus gróf életét, aki a Baume-i apátságot alapította, és ebben megrajzolja a keresztény lovag eszményképét a következő kor, a lovagkor számára. – *Collationes libri tres c.* művében reformjának elméletét adja: a világ annyira romlott, hogy már vége felé közeledik (chiliazmus = a világ végének várása az ezredik évre), a harc egyre élesebb a „civitas Dei” és a „civitas diaboli” között. És ami a legrosszabb: a papok és szerzetesek is a rossz pártján vannak életükkel. Mit kell tehát tennünk? Önmagunkon kell elkezdni a javítást, a szerzetességet kell megreformálni, s ennek módja: a komoly, regula szerinti szerzetesélet.

A cluny-i szokásokat eleinte nem foglalták írásba, a gyakorlat azt úgy is fenntartotta. De ha új kolostor csatlakozott hozzájuk, annak számára egy kicsit módosítva a helyi körülményekhez és régebbi szokásokhoz, leírták. Így maradt fenn pl. 1000 körülről a farfai szokások (= „*Consuetudines Farfenses*” stb.). Ezeknek pár jellemző vonása: a szilenciumot nagyon megtartották, inkább jelbeszédet használtak, mintsem hogy beszéltek volna. – A liturgia nagyon hosszú és ünnepélyes volt. Naponta nyolcszor gyűltek egybe karimádságra. Az istenszolgálatot megtoldották hozzáadásokkal: halotti offici-

um, bűnbánati és lépcső-zsoltárok, később a Szűz Mária kis officiuma stb. Úgyhogy végül is a napi officiumon kívül naponta még kb. 180 zsoltárt imádkoztak. Vasárnaponként, nyáron pedig szerdán és pénteken is kis körmenetet tartottak a kolostor megszentelésére. A „mandatumot”, a lábmosás szertartását is naponta gyakorolták. Még az ostyasütés vagy tonzura-nyírás közben is zsoltárokat énekeltek, Petrus Damiani, akit egyszer a pápa követként küld egy alkalommal Clunybe, panaszkodik, hogy nem volt ideje a hivatalos megbeszélésekre a hosszú karimádságok miatt. – Az Isten háza is igen fényes: az egyik templomot a másik után építik, hozzáépítenek, átépítenek.

Márvány, aranyozás, szőnyegek, világítás, képek, szobrok, szép ének teszik ragyogóvá az istentiszteletet. – Testi munka már alig van, azt szolgák majd később laikus testvérek végzik. A szellemi munka is kevesebb, mint a karoling korban, bár akkor is írják a kolostorokban, főként az istentiszteletek számára a hosszú, de nem egészen reális vitákat, és gyűjtik az okleveleket. – Életük nem nagyon kemény: jól étkeznek, két-három fogás az ebéd, bort is kapnak, az ünnepeknek megfelelően jobbakat is. Ami kijár az étkezéshez, az a „justitia”; ehhez jön még különböző alkalmakkor, pl. rendtárs halálakor a „pietantia” és a „caritas”, azaz finomabb ételek ráadásnak. – A vendégszeretetet nagy mértékben gyakorolták, sokat segítettek a szegényeken, kórházakat tartottak fenn.

Aymard apát rövid ideig kormányzott Odó után. Anyagilag erősíti meg Clunyt. Megvakul, mire lemond.

Szent Majolus (953–994). Előkelő családból származik, de szüleit korán elveszti egy szaracén betörés alkalmából. Maçon-ban archidiakónus, jótekonysága miatt tönkremegy. Belép Clunybe, ahol hamarosan nagy tisztségeket bíznak rá: könyvtáros lesz, majd *Aymard* apát koadjutora és utódja. – Egyénisége: feltűnően magasnövésű szép férfi volt, kellemes hanggal, kedves modorral, nagy tudással. Amellett nagyon szerény: még világi pap korában felkínálták neki a Besançon-i érseki széket, de elhárítja magától. Ugyanezt teszi, amikor II. Ottó császár pápává akarja tenni. Sűrű kapcsolatban, sőt baráti viszonyban van kora nagyjával. Berta burgundi királynő segítségével alapítja Peterlingenben, a svájci Jurában az első cluny-i kolostort német nyelvterületen. Amikor Berta leánya, *Adelheid* Ottó császár felesége lesz, a császári családdal is jó kapcsolatba kerül. II.

Ottó császárnak is kedves embere, sokszor jár Rómában. Egyik ilyen útja alkalmából a Szent Bernát hágón szaracénok fogságába jut, és csak nagy váltságdíjért engedik szabadon. Még életében ki-nevezi és megválasztja utódát:

Szent Odilót (994–1048). Mint béna kisgyerek a Szűz Mária oltá-rának megérintésével gyógyul meg. Világi klerikus lesz, egy előkelő kanonoktársulat tagja. 30 éves, amikor találkozik Majolusszal, s an-nak hatására belép Cluny-be. Még az egyéves novíciátust se fejezi be, amikor apátja maga mellé veszi, és két év múlva utódjául vá-lasztatja. – Egyénisége: középmagas, sovány, sápadtarcú, de csil-logó szemű, korán kopaszodó férfi volt, erős férfias hanggal. Aláza-tos és szelíd, de kolostorai jogait megvédi az erőszakoskodó püspö-kökkel szemben is. Életrajzírója feljegyezi egyik szép mondását: „Jobb szeretném, ha a világ Bírója irgalmasan ítélné meg irgalmas-ságom miatt, semmint hogy keményen elkárhoztasson kemény-ségem miatt.” Fulbert püspök az „archangelus monachorum” címet adja neki. Mária-tisztelete bensőséges. Felajánlja magát Szűz Má-riának, mint rabszolgája, tulajdona:

„Ő jóságos Szűz és minden századok megváltójának Anyja, a mai nap-tól mindvégig végy szolgálatodba engem, és minden ügyemben, mint legirgalmasabb Szószóló légy mindig mellettem! Istenen kívül senkit sem teszek Eléd, és önként, örökre, mint saját rabszolgádat átadom ma-gam Néked. Ámen.”

Igen jószívű volt: a gazdag kolostor sokszor anyagi gondokkal küzdött alatta, amikor mindent kiosztott a szegényeknek. Pappá csak apáti benedikciója alkalmával szentelték, azóta naponta nagy áhita-tal misézett(!), a könnyek adományát is megkapta. Halálos ágyán egy testvérrel kiszámíttatja, hány szentmisét mondott el 56 év alatt.

Nagyon jó szervező, fáradhatatlan utazó. Kilencszer kel át az Al-pokon, Itáliába utazva, többnyire télidőben. Sűrű kapcsolatban van a császárokkal. II. Konrád megválasztásában maga is közreműkö-dik. Szent István királyunkkal is vált levelet. Ő szervezi meg jogilag is a cluny-i kongregációt.

A kolostornak különböző kapcsolata van a főapátsággal: néme-lyiknek nincs is apátja, hanem csak mindenkor leváltható priorja. Hogy kongregációjának jogait biztosíthassa, összeiratja az okleve-leket egy „cartularium”-ba, oklevéltár melyet halála után is folytat-

nak, s végül is 1300 oklevelet másolnak bele. (vö. a pannonthalmi Liber Ruber-rel: 67 oklevél!). Halálakor már 65 kolostor tartozik Clunyhoz, száz év múlva 1400! Hosszú kormányzása alatt tízezer szerzetest vesz föl. A „treuga Dei” = a hétvégi békenapok létrehozásában is nagy szerepe van. A pápák küzdelmeit az Egyház szabadságáért erősen támogatja. Két legfőbb munkatársa volt Hugó nagy-prior, későbbi utóda, és Hildebrand, a későbbi VII. Gergely pápa.

Szent Hugó (1049–1109). Grófi családból származik, 15 éves korában lép be Clunybe, 20 éves korában pappá szentelik, apátja nagy-priorrá teszi meg, és öt év múlva utódja lesz. Hatvan évig nagy bölcsességgel kormányozza a még egyre növekvő, terjeszkedő cluny-i rendet (= ordo Cluniscensis!). Mellékneve: „Rex Cluniacensis”. Ez a hatalmas, nagy befolyású egyházpolitikus, aki pápákkal és királyokkal mint egyenrangú, tárgyal, a magánéletében szerény, szigorú és hallgatag volt. Életrajzírója szerint: „Istenben hallgatott, mindig Istennel beszélgetett, vagy Istenről beszélt.” Magát leveleiben csak „frater Hugo peccator”-nak írta alá. A szegényekkel szemben ő is nagyon jóságos volt. A pápai tiarát visszautasította. Ő alatta épül ki egészen a cluny-i kongregáció, úgyhogy akár cluny-i rendről is beszélhetnénk, nagykáptalanokkal, vizitátorokkal. A novíciusokat mind Cluny vette föl, a novíciátust is ott töltötték általában, áthelyezhetőek voltak.

Utóda *Fontius* (Ponce, 1109–1122) apát, aki egészen világias, fényűző életű lovag, kalandor. Róma segítségével lemondadják. És újra egy utolsó nagy apát ül Cluny apáti székébe:

Petrus Venerabilis (1122–1156). Újra megszilárdítja elődje alatt megingott szerzetesi fegyelmet, rendezzi az anyagi ügyeket. Alatta éri el a kongregáció legnagyobb kiterjedését. Jó barátjával, Szent Bernáttal irodalmi vitába keveredik a cluny-i szokások cisztercita részről ért kemény bírálata miatt, de ő mindvégig szeretettel és türelemmel vitatkozik. Amikor II. Ince pápa és az ellenpápa, II. Anaklét, a zsidó származású volt cluny-i szerzetes, világi nevén Pierleone között kitör a viszály, ő Szent Bernáttal a törvényes pápa, Ince mellé áll, és annak elismertetését el is éri. (Gertrud von Le Fort: A gettóból jött pápa c. regénye). – A megtört, öregedő Abelardot befogadja egy cluny-i priorátusba. Kora egyik legtekintélyesebb embere volt, sírkövén mégis ez áll: „Tempore Bernardi floruit”. Bernát idejében élt.

Cluny hatása kifelé

Hatással volt ez a nagy kolostor és kongregáció korának minden mozzanatára, így a világi és egyházi politikára is.

A „*treuga Dei*”, Isten békéje, a középkori ökoljog és önbíráskodás megfékezésére Szent Odiló és a délfrancia püspökök kezdeményezésére indult meg 1040 körül.

A kereszteshadjáratok megindítása is cluny-i gondolat: először a spanyol félsziget felől előretörő iszlámot fékezik meg, majd a cluny-i priorból lett II. Orbán pápa 1095-ben a clermont-i zsinaton elindítja az első kereszteshadjáratot a Szentföldért Bouillon Gottfried herceg vezetésével, és 1099-ben Jeruzsálemet be is veszik. Később a kereszteshadak inkább Szent Bernát és a cisztercita rend hatására indulnak és működnek.

Az egyházi életen belül három visszaélés ellen indítanak harcot a cluny-iak, illetve a körükből kinőtt pápák és főpapok: az invesztitúra, a simonia és a nikolaitizmus ellen. Ez utóbbi a papok erkölcstelen életét jelentette abban a korban, ezzel szemben hangsúlyozták, a celibatust. Ezeknek a hibáknak a leküzdése nagyban emeli a világi papok erkölcsi életét és a világegyház Róma tekintélyét is. A pápai tekintély emeléséhez is nagyban hozzájárultak ebben a korban a bencés eredetű pápák. Az első közülük még nem volt cluny-i, de bencés. II. Szilveszter (999–1003), Gerbert néven aurillac-i szerzetes. III. Ottó császár atyai barátja, nevelője, Ravenna érseke; híres természettudós. Az arab tudósoktól átveszi az arab számjegyeket és tizedestörteket. Természettudományos működése miatt még boszorkánysággal is gyanúsítják. Rövid pápaságához kapcsolódik a magyarok megtérése: koronát küld Szent István királyunknak: és a lengyelek térítésére Gnesenben (Gniezno) érsekséget állít fel.

Utána a Tusculum-i grófi család szinte örökletessé válik a pápai trónon. Ismét ellenpápák, simoniák, lemondások, mígnem III. Henrik császár Itáliába nem megy, és a sutri-i zsinaton lemondatja a pápákat. Az egyiket közülük, a különben jószándékú VI. Gergelyt egy Hildebrand nevű cluny-i szerzetessel kísérteti el száműzetésbe, Hamburgba. Pápává IX. Leót választatja meg, aki előzőleg Brunó néven Tours püspöke volt. Ez mint pápa reformbencésekkel veszi magát körül, és közülük néhányat bíborosnak nevez ki. Ilyen pl. Petrus Damiani, továbbá Humbertus, görög titkára, aki 1054-ben, már

a pápa halála után, egyházjogilag nem egészen szabályosan kiközösíti Caerularius Mihály konstantinápolyi patriarkát, és ezzel véglegessé teszi a skizmát Kelet és Nyugat között hosszú időkre. Végül bíborosa az a Hildebrand is, aki hamarosan utóda lesz:

VII. *Gergely* néven (1073–1085). A toscanai Soana falucskából származik, Rómában az Aventinuson szerzetes, majd VI. Gergely pápa szolgálatában. A letett pápát elkíséri Németországba, majd innen visszatérve, annak halála után, pár évet Cluny-ben tölt. Innen tér vissza Rómába, ahol IX. Leó nagy tisztségeket bíz rá, megteszi bíborosnak. 1073-ban pápa lesz. Kicsi, csúnya, de hihetetlen energiájú ember: Damiani Szent Péter „szent ördög”-nek nevezi. Mint pápa igen tevékeny, küzd az Egyház életének tisztaságáért, a concubinatus és a simonia ellen, de észreveszi, hogy az egyik fő baj, az egyház nem szabad, a császárság gyámkodása alatt van. A belső reformhoz most az egyházpolitikai harc is jön: az investitúra ellen, azaz, hogy a világi fejedelmek, laikusok egyházi tisztségeket adományozhassanak és abba pásztorbot és gyűrű szimbolikus átadásával be is iktassanak. A pápaválasztást már elődje szabályozta olyan értelemben, hogy azt a bíborosok testületére bízta. Gergely a püspökök és apátok érvényes beiktatását a káptalanok és szerzeteskonventek szabad választásától és a pápai megerősítéstől teszi függővé. Erre kitör a harc a reformellenes IV. Henrik császárral. A pápa a császárt kiközösíteni kényszerül, majd amikor Canossában látszólag bocsánatot kér, kénytelen feloldozni. A harc tovább folyik, a császár most elúzi a pápát Rómából, és az a száműzetésben Montecassinóból és Salernóból kormányoz, ott is hal meg. Utolsó szavai: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a gonoszságot, azért halok meg száműzetésben.” Esméi azonban utána mégis győzedelmeskednek, utódai megvalósítják őket. Ezek között két bencés pápa is van:

III. (Boldog) Viktor pápa (1086–87), előzőleg Montecassino apátja Desiderius néven, híres mint orvos is.

II. (Boldog) Orbán pápa, (1088–1099), cluny-i bencés. Ő valósítja meg nagy barátja, VII. Gergely tervét, a kereszteshadjáratot a Szentföldről. Az investitúra elleni harcot sikerrel viszi tovább.

Meditáció: A bencés rend és a pápaság

Nagy Szent Gergely óta a bencés rend mindig hű támasza a pápaságnak, sokat köszönhet a pápák támogatásának, de a pápaság is támaszra talál a rendben. A mély süllyedésből a pápaságot a cluny-i reform emeli ki, a missziókban a bencések a pionírok, az investitúra harcban is a pápaság oldalán álltak. Eddig kb. 23 bencés került pápai trónra, van néhány vita, hogy bencés volt-e vagy sem. A pápa méltán viseli az „abbas abbatum” címet.

Szentkuthy fantasztikus regényt írt II. Szilveszter pápáról. Németh László drámát és tanulmányt VII. Gergelyről: ő szerepel a cluny-i apáttal Pirandello IV. Henrikjében is. Illyés Gyula: Charon ladikján c. tanulmányában fűzte bele cluny-i élményei színes leírását.

A Cluny-vel párhuzamos reformok

Cluny hatása megmutatkozott abban is, hogy olyan kolostorok is amelyek szervezetileg nem csatlakoztak Clunyhoz, átvették és a maguk módján továbbépítették annak reformgondolatait. Gyakran kijavították annak egyoldalú túlzásait a liturgia terén és a testi munka kerülésében. Nem igyekeztek szervezkedni és terjeszkedni, így hatásuk szűkebb körű volt, de sokszor nagyon mélyreható. Később új testvérrendek nőttek ki ezekből a reformokból.

Boldog Richárd a Verduni Saint Vannes kolostor reformátora, de aztán több lotaringiai kolostor, sőt német is csatlakozik hozzájuk. Segítőtársa és művének folytatója a Stablo-i Szent Poppó. A „treuga Dei”-nek egyik előmozdítója, és hogy kikerüljön egy fegyveres összeütközést püspökével, a Szentföldre zarándokol 1025-ben, s ekkor Magyarországon is átmegy, az itteni bencésekkel is találkozik. Meghalt 1046-ban.

Einsiedelnből is kiindul egy reform a Duna vidékére. Ezt a kolostort Szent Meinrad remete-cellája helyén Eberhard apát alapította. Harmadik utóda, az angol származású Gregorius bevezeti itt is az angol reformot Szent Dunstan szerint. Így alakulnak ki itt is az „Einsiedeln szokások”. Az ő tanítványa Szent Wolfgang, akiből Regensburg püspöke és a magyarok egyik térítője lett (970–971).

Hirsauban Szent Vilmos 1080 körül a cluny-i reformot veszi át, de a német viszonyokhoz szerencsésen alkalmazza, és további re-

form kiindulásává lesznek („consecutudines Hirsgauenses”). Nem engednek világi beavatkozást a kolostor ügyeibe, az apátválasztásba, elutasítják a védelmező világi „Vogt”-ot is: felvesznek, sőt az apáti tisztségből sem zárják ki a nemeseket. Száz apátság csatlakozik hozzájuk, de a püspökök ellenállása miatt nem tudnak önálló kongregációvá tömörülni.

A régi, birodalmi apátságok, pl. Fulda, St. Gallen, nem csatlakoznak ezekhez a reformokhoz, hanem a maguk karoling hagyományai szerint élnek, kevésbé szigorúan, de a tudományok felé nyitottabban.

Angliában a sok szekularizáció következtében és a dánok támadásaira az egykor virágzó bencés élet 950 körül egészen kipusztul. De a század közepe óta több nagy reform újra éleszti a rendet (Szent Dunstan, Szent Ethelwold, Szent Oszvald). 1000 körül a pogány dánok támadásai újra megsemmisüléssel fenyegetik a bencés életet Angliában. Csak a kereszténnyé lett Kanut (Knud) király támogatja őket. Majd jönnek normann hódítók, Hódító Vilmos herceggel, aki a normandiai reformkolostorokból hoz magával szerzeteseket és azokat teszi az angol kolostorok élére. Tanácsadója a bec-i prior, Lanfranc, akit később Canterbury érsekévé tesz meg, és aki Szent Anzelmet hozza át Angliába.

Itáliában is keletkeznek reformközpontok. Az egyik: *S. Alessio e Bonifacio* = Szent Elek és Bonifác kolostora Rómában az Aventinuson. Itt görög és latin szerzetesek együtt élnek, külön liturgiával, de egy apát vezetésével, szigorú aszkézisben.* Belőlük több csoport vált ki, a keleti szláv népek és a magyarok misszionálására, pl. Szent Adalbert és társai.

Cava Dél-Itáliában, Petrus apát alatt Cluny mintájára erősen centralizált kongregációt szervez, mely sokáig nagy hatással volt környezetére.

De egy-két itáliai reform még tovább ment, és bár Szent Benedek Regulája alatt, de új renddé fejlődött, ami kezdetben reformnak in-

* A két rítus együttélését újabban a kutatás cáfolja, ld. Grégoire, R., *Az európai szerzetesség a IX–XI. században*, in: *Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)*, szerk. Somorjai Á., Budapest 1994. 29–37, itt: 33. és: Bogay, T, *Brevnov és a magyar misszió*, uo. 193–205. itt: 199. – A szerk.

dult. Ilyen a: *Kamalduli Rend*. Alapítója *Szent Romuald* († 1027). Világi élet után a ravennai San Apollinare szerzetese, de szigorúbb életével itt csak ellenségeket szerez magának. Ekkor remete életet él, egy erdőben, a különös és nagyon szigorú Marinus remete vezetésével. Amikor Orseolo Szent Péter, velencei dózse lemond méltóságáról, és egy spanyolországi kolostorba, Cuixába vonul, elkíséri őt oda, s annak haláláig ott is marad. Aztán tovább folytatja vándorlásait, sokféle kolostorokat reformál, remete telepeket szervez, Cassianus és az egyiptomi atyák eszményei alapján, de mindig megtartja a Regulát is. 1012-ben alapítja a Camaldoliban híres remete-kolostorát, melytől rendje később nevét kapja. Mivel a szerzetesek félig remetei elvonultságban élnek, eltartásukról az intézményesített laikus testvérek munkája gondoskodik. Öreg korában Magyarországra akar jönni téríteni és vértanú halált halni.

A fehér ruhás kamalduli remete rendnek ma Olaszországban, 20 apátsága = remete telepe van, mintegy 300 taggal. Egyik legnagyobb szentjük még ebből a korból:

Szent *Petrus Damiani* (1007–1072). Korán árvaságra jut, disznót őriz, míg egyik pap bátyja, Damianus, magához veszi és pappá neveli. (Innen a neve: Damiani). Sokat küzd érzéki természetével és nagy becsvágyával. Végül is belép a Fontabellana kamalduli kolostorba, és ott mintaszerű szigorúságban él. Apáttá választják, maga is kolostorokat reformál és alapít, majd írásaival küzd a kor reformeszméi mellett, a papság bűnei ellen. VII. Gergely ostiai bíboros-érs ekké teszi, s mint ilyet sokszor küldi diplomáciai utakra, Cluny-be, Milánóba, Németországba. Aszkétikus írásai szerint a szerzetesség = vezeklés. Könyvet írt például „De laude flagellationis”.

A *vallumbroziánusok* rendje: *Szent Gualbert János* az alapítójuk (= Walbert, 995–1073). Német lovag, aki Firenze utcáin egy rokona gyilkosával találkozik, és ez kitárt karral a földre veti magát előtte, és úgy várja a vérbosszút. János azonban megbocsát neki, s mikor egy templomba bemegegy, a kitárt karú megfeszített Úr Jézus köszönetképpen háromszor meghajtja a fejét. Ezután belép egy firenzei bencés kolostorba, de nem akar a simoniákus apát alatt szolgálni, ezért tovább megy. Megfordul Camaldoliban is, de aztán maga alapít új kolostort Vallumbrosában, az „Árnyékok völgyében”. Hogy a világtól jobban elszakadjon kolostora, megtiltja, hogy a világiaktól adományokat, birtokokat elfogadjanak, hogy világiak temetkezzenek a

templomaikba stb. Camaldoliból átveszi a laikus testvérek intézményét. Ma hét kolostoruk van Itáliában, kb. 100 taggal.

Északi és keleti missziók

A szerzetesreformok még egyszer fölkeltek a bencések érdeklődését a missziós munka iránt. Pogányokat már csak a skandináv félszigeten, és Kelet-Európában találunk: csehek, lengyelek, magyarok.

Skandinávia megtérítését még egy karoling szerzetes, *Szent Ans-gar* (= Oszkár † 865) kezdte meg. A francia Corvey, majd a szász Korvey apátságban élt, Brema-Hamburg első érseke lett, de dániai és svédországi térítései alatt mindössze három templomot tudott alapítani. Szemlélődő életet élt, sok látomásban és kinyilatkoztatásban volt része. – Munkáját angolszász bencések folytatták később, akik közül megemlíthjük Szent Szigfridet, aki a 11. században Norvégiában, és Szent Dávid apátot, aki ugyanakkor Svédországban működött.

Csehország apostola *Szent Adalbert* prágai püspök volt. Vele még a magyarok megtérítésénél találkozunk.

Lengyelországban is a bencések kezdik a térítést, amikor I. Miesko lengyel király megkeresztelkedik 964-ben. Az első missziós püspök, Jordan kíséretében német bencések vannak, majd 1000 körül Szent Romuald tanítványai is alapítanak egy kolostort. Ebben a korban élt itt egy darabig Szent Adalbert szerzeteseinek egyik csoportja is. Asztrik vagy Aserik vezetésével. Velük is majd később Magyarországon, Pécsváradon találkozunk.

8. Románkori bencés élet

Bencés tudósok

Minden kolostornak megvolt a maga író-műhelye = scriptoriuma, ahol bőrhártyára = pergamenre írták, vagy inkább festették a betűket, kihagyva az iniciálék = kezdőbetűk és a miniatúrák = minimummal pirosra színezett képecskék helyét; mert ezeket többnyire egy másik szerzetes-művész: az illuminator vagy miniator festette. A könyveket, kódexeket a bibliothecarius = könyvtáros őrizte, az okleveleket az armarius vagy custos az armariumban, mely többnyire a sekrestye mellett volt.

A művek többnyire csak compilatiók: idézetgyűjtemények a szent-
atyáktól egy-egy témáról. Később, a filozófiai gondolkodás felújít-
ásával a teológiai irodalom is önállóbb lesz, a skolasztika előkészít-
ője. De épp a filozófiai gondolkodás behatolása alakított ki két el-
lentétes irányt a szerzetesirodalomban: a „dialektikusok” értékelték
a filozófiát, a logikát, szerették a klasszikus pogány írókat, és éle-
tükben a kevésbé nagy szigorúság hívei voltak. Az antidialektikus
irány viszont nem akart tudni filozófusokról, pogány, írókról, csupán
a Szentírásról; és a tudás helyett ők mindenben a hitnek és a szent-
atyák tekintélyének adtak első helyet. Ők általában a szigorúbb asz-
kézis hívei is. Csak a korszak végén Szent Anzelmnél egyesül har-
monikusan a két irány.

A bencés tudósok és teológusok közül megemlítünk néhányat:

Szent *Paschasius Radbertus* apát († 856), Corbie apátja, aki sok
szentírási kommentárt írt, vallotta a Szeplőtelen Fogantatást Szűz
Mária az eredeti bűn nélkül született, és először írt monográfiát az
Oltáriszentségről: *De corpore et sanguine Domini*.

Boldog *Lanfranc* († 1089), Páviában volt jogász, híres tanár. Rab-
lók kezébe esve fogadalmat tesz, hogy kolostorba lép. Amikor kisza-
badul, valóban belép a legszegényebb normandiai kolostorba, Bec-
be; itt apátja, Herluin engedélyével iskolát nyit, mely nagy hírre
tesz szert; messze földről jönnek a tanítványok hozzá, köztük Szent
Anzelm. Berengárral szemben vallja az Oltáriszentségben Krisztus
valóságos jelenlétét. Hódító Vilmostal Angliába megy, és ott Can-
terbury érseke lesz.

Szent *Anzelm* (1023–1109). Aostából, Itáliából származik, Bec-ben
lesz szerzetes, majd Lanfranc utóda az iskola vezetésében. Aztán
utóda a Canterbury érseki székhelyben is, de ekkor az invesztitúra miatt
összeütközésbe kerül a királlyal, pár évig száműzetésben él, de vé-
gül is Angliában ő viszi diadalra VII. Gergely reformeszméit. Egy-
házdoktor: „a skolasztika atyja”. A metafizika és teológia nála egy-
ségben van; logikus gondolatmenetek, felosztások, definíciók az
ókor óta nála jelennek meg újra. De az értelmet alárendeli a hitnek,
bár annak értékét sem kisebbíti. „Fides quaerens intellectum” és
„Credo ut intelligem” a jelszavai (= Az értelmet kereső hit: Hiszek,
hogy értsek). Spekulatív és affektív egyszerre: írásai nemcsak tudomá-
nyos művek, hanem szívből fakadó meleg elmélkedések és imák
is egyúttal. Fő művei: *Proslogion* (benne az ontológiai istenérv: Isten

az a lény, akinél nagyobbat gondolni nem lehet: ámde kell, hogy ez a Lény a valóságban is látsszék, ne csak a gondolatban, mert az utóbbi esetben lehetne nála nagyobbat gondolni, ti. azt, amely éppen létezik is.) – *Monologion* Isten tulajdonságai (Cur Deus homo?) Miért lett Isten emberré? Benne a satisfactio-elmélet: elégtételt adhat így bűneinkért. Vallotta ő is a Szeplőtelen Fogantatást; szépek elmékedései és imái is.

Megismerkedtünk már Szent Petrus Damiani-val, aki antidialektikus, egyházdoktor. Szép imákat, himnuszokat is írt, és vagy hatvan kisebb elmélkedő művet: *Opuscula*. A szenvedő Krisztus kultusza már megvan nála, öt szent seb tisztelete, Szűz Mária szombatja, stb.

Deutz-i Rupert († 1129). Lüttichben volt szerzetes, majd később Deutz apátja. Igen sok művet írt, a Szentírás majd minden könyvéhez jó kommentárokat; írt *Regula*-magyarázatot: *De divinis officiis* = az egyházi évről és liturgiáról magyarázatokat. „*De vita vere apostolica*” = ez a szerzetesség! Misztikus lélek, Szent Bernát és Szent Norbert barátja, de ez utóbbi ellenfele is.

Bold. *Hermannus Contractus* (= a Béna Hermann, † 1054), reichenauai szerzetes. Bénán, tolószékben töltötte egész életét, mégis a világ csodájának számított kortársai szemében szelid türelme és nagy tudománya miatt. Írt matematikai, tudományos, csillagászati műveket, egy világkrónikát, és költeményeket, dallammal együtt, köztük az „*Alma Redemptoris Mater*”-t, és talán a „*Salve Regina*”-t is. Van könyve a zenéről is: *Tractatus de musica*.

A román művészet és liturgia

A román kor művészete a legszorosabb kapcsolatban van a liturgiával és a bencés renddel. Belső ez a kapcsolat: ugyanaz a szellem élte mindhármát.

A művészettörténészek román kornak az 1000–1250 közötti időszakot veszik nagyjából – Franciaországban a gótika kissé előbb kezdődik –, de mi szélesebb alapon ide vehetjük a karoling-kor művészetét is, és így ezt a kort akár 800-tól is kezdhethetjük. Az elnevezés talán onnan származik, hogy a bencések mindenütt Európában Rómát képviselték: a római liturgiát vitték magukkal és terjesztették, s ezzel Róma tekintélyét is emelték, pl. Angliában az ír szerzetességgel szemben, vagy a 10. sz-ban Spanyolországban a mozarab li-

turgiával szemben, Kelet-Európában a szláv ritussal szemben. Ugyanígy templomaikat is „Romano more” = római szokás szerint építették. Persze valójában sem a liturgia nem volt változatlanul római, sem az építészet nem volt antik-klasszikus: a román kor valójában a római antikvitás és a germánság ötvöződése a keresztény hitben. És ahogyan a latin nyelvből kifejlődtek ebben a korban a „román nyelvek”: francia, olasz, spanyol stb. épp úgy a klasszikus római stílusból a román stílus. Az őskeresztény bazilikából így lesz román dóm.

A román stílus lelki alapja tehát ez: az új, életerős germánság átveszi az antik formákba öltözött kereszténységet, és azt magához formálja.

A germánságon ne értsük szűken a mai német törzseket; az észak-italiai longobardok, a franciaországi frankok, az ibériai vizigótok is mind ide tartoznak. A román művészet egyensúly az antik „logosz” és a germán „etosz” között: az értelem és az akarat között. Az antik világ a logosz, az értelem elsőbbségét vallja, a germánság az erkölcsi erőét, az akaratét, az etoszt. A kettő persze a román korban is küzd egymással, ha egyensúlyban is van, de nem nyugalomban, hanem állandó feszültségben. A gótikában már az etosz kerül túlsúlyba: a szubjektív, az érzelmi elem. De a lassú eltolódás ebbe az irányba az egész román koron keresztül megfigyelhető.

Az őskeresztény liturgia nagy alakító, élő erő, de lassan, majdnem észrevétlenül nagy változáson megy át ebben a korban. Elsősorban a „misztérium” jelleg kezd elhalványodni. Misztérium = a jelenlevő, de a jel alatt rejtőző és egyben meg is mutatott isteni valóság. Pl. a szentségi jel a kereszttségben vagy eucharishtiában; de a mozaik-képeknél is megvolt ez: kultusz-képek, szemben a gótikus áhítat-képekkel. A román kor a misztérium-jelleget már szimbolikusan érti, sőt allegórikusan is: magyarázzák, értelmezik, sokszor félre is értik. (Deutzi Rupert, Amalarius, a Konstanzi Bernoldus Micrologus-a, a Pray-kódexben is).

A változást jellemzi, hogy a pneumatikus liturgikus cselekmény mellett egyre nagyobb tért hódít a jogi és dekoratív elem is. Pl. a pásztorbot a germán jogból: a hatalom, vezetés és büntetés jelvénye. Vagy az összezárt kéz nyújtása a püspöknek a papszentelésnél: a hűbéri engedelmség megígérése.

Harmadszor az őskeresztény liturgikus közösség, a nép helyére a karoling korban a papság és a szerzetesség lép: a liturgia nem a nép

imája, ügye többé, hanem a szerzetességé, a hierarchiáé. A templom megnyúlik, a szentély és a nép közé – sokszor erősen összeszűkült helyre, a hajó közé beékelődik a szerzetesek kórusa. A pap a misézésnél a népek háttal áll, azok már nem válaszolnak az acclamatiókkal, hiszen a kánont a pap már csöndben mondja. Megkezdődik a magán-mise is: először a sok mellékoltár kap egy-egy saját papot. Az ének ugyan egyre művészebb, de csak a „schola” énekl, nem a nép. „Choralis” éneknek nevezik, mert a „chorus” éneke lett.

Az őskeresztény egyházi év húsvét körül csoportosult, minden vasárnap egy kis húsvét volt. Most a húsvétal egyenrangú lesz a karácsony – az évet is karácsonnyal kezdik –, ez elé jön az advent, és utóünnepelése is lesz. A megtestesülés ünnepének ilyen kiemelése az ariánus germánok ellen is irányult. A germánok ugyanis, a frankokat kivéve, először ariánus formában vették át a kereszténységet: gótok, longobardok, vandálok stb. A liturgiában pedig elég nagy változásokat hozott az arianizmus elleni küzdelem. Pl. a Gloria Patri mai formája a szentháromsági Személyek egyenlőségét hangsúlyozza. A régebbi liturgikus oratio általában az Atyához irányult Krisztus által: „per Christum”. Most, nehogy Krisztus alacsonyabb személynek lássék, mint ahogy az ariánusok tanították, az imák egy része Krisztushoz szól, másrésze a Szentháromsághoz.

Végül a liturgia kissé „elköltőiesedik”: az érzelmek egyre több szerepet kapnak benne. A formák, miseszövegek szaporodnak, a változatosságra törekednek, jönnek a költői betétek: az alleluja utolsó melizmájára írt sequentiák (Notker, St. Gallen); a többi liturgikus szöveg toldaléka, a tropusok (Tutilo). Ezekben sok népi elem is van. Ezeknek egyenes folytatása a liturgikus játék: húsvétkor és karácsonykor, majd ennek a középkori népjellegű passiójátékok, moralitások, és az egész középkori dráma. – Itt egyúttal megfigyelhetjük a misztérium helyébe lépő történelmi jelleget is.

(Itt most még tárgyalni kellene a román művészet három nagy területéről: a román dóm-építkezésről és kolostorokról; a kódex-festészetéről és kisplasztikáról; a zenéről és költészetéről. Ugyancsak itt lenne az alkalom, hogy a lelkeség, spiritualitás főbb jellemzőit is összefoglaljuk. De ezt majd az aszketika történetében.)

A gregorián és a költészet

A szövegeket, himnuszokat mindig dallammal együtt készítik: a lírai költő, zeneszerző is, és viszont. A gregorián a mai formájában ebből a korból származik. Túl díszes, a nép számára már énekelhetetlen. A szekvencia népének ebben a korban. Itt Sankt Gallen csinál iskolát.

Híres bencés költők (és zeneszerzők): Nagy Szent Gergely. Sok himnusza van a breviáriumban, pl. *Audi benigne Conditor*. . . , nagyböjtre. Sík. 140. lap.

Névtelen bencés a 8.–9. századból: *Ubi caritas et amor*. . . , a mandatumhoz (nagycsütörtöki szertartás).

Szent Béda Venerabilis: *A hat nap és a hat világekorszak*, Sík. 188 – *Psalmus in Dominum*, Babits 78 (a 112. zsoltár parafrázisa).

Paulus Diaconus: *Ave Maris Stella*. . . , Babits 80, Sík. 202. *Ut quae - ant laxis*. . . , Szent Jánosról, Sík. 204.

Hrabanus Maurus: *Veni creator*. . . , Babits 84. Sík 212.

Alcuinus: *Hymnus ad Deum*, Sík 208. Epigrammái: pl. 101.

Anonymus: *Nocte surgamus*, Babits 88. Sík 254.

Notker Balbulus: *Sequentia in Pentecosten*, Sík 218. *Sequentia in Nativitate Dei*, Babits 90.

Hartmandus Junior: *De evangelio*, Sík 224.

S. Petrus Damiani: *De vero sponso. Regis Filio*, Babits 104. *De die mortis*, Sík 261. *De gaudio paradisi*, Sík 264.

Hermannus Contractus: *Alma Redemptoris*, Sík 272.

Marlasi Bernát (Cluny) *Mariale*, Sík 286. Babits 1421.

(Ki nem bencés a nagy himnusz-költők közül? Az előző kor nagy költői: Szent Ambrus, Prudentius, Venantius Fortunatus, ebben a korban: Theodulf, Lavardini Hildebert, Szent Vikori Ádám – Később már a bencések háttérbe szorulnak: Szent Bernát, Szent Tamás és a ferencesek: Bonaventura, Jacopone da Todi, Celanoi Tamás, Peckham János stb.)

A himnuszok formailag kissé nyersek, íztelenek, komolyak. A ritmus egyre inkább a hangsúlyos lesz az időmértékes helyett, de a karoling és Ottó-féle reneszánszban újra föléled a időmértékes verselés is, majd megjelenik a népies hang is, a rímmel, népies, játékos strófákkal. Morlasi Bernátnál ez már túlzásba is megy.

Tartalmilag a himnuszok mindig dogmatikusak. Magasztalás és kérés van bennük, igazi imádságok. Mindig dallammal együtt képzeljük őket: ez oldja az érzelmi merevséget. Sok a Szentírási célzás, parafrázis.

A korszak végén egyre több az érzelmesség, melegség, kedvesség vagy vonzalom a végső dolgok iránt (halál, ítélet!), egyre kevesebb a fönség. Egyre több a játékosság, az édesség, a dísz.

9. A bencés rend kezdetei Magyarországon

Kereszténység a honfoglalás előtti Pannóniában, és a honfoglalásra érkező magyarok között

Magyarország dunántúli része Krisztus születése körül római provincia lesz Pannonia néven. A keresztény hit a harmadik század óta itt épp úgy terjed, mint a Birodalom többi részében. Keresztény vértanúk is vannak Pannóniában: Szent Quirinus = Kerény püspök (308, Sziszek, v. Szombathely). Mikor Nagy Konstantin alatt felveszi a Birodalom hivatalosan is a keresztény hitet, Pannonia is keresztény lesz. Itt született az őskeresztény kor nagy katona-szentje: Szent Márton, aki később Tours püspöke, és a szerzetesség előmozdítója lett. A népvándorlás azonban, a gótok, majd a hunok, megsemmisítik itt a kereszténységet. Nagy Károly birodalmához csatolja ezt a részt is, de halála után újra függetlenedik. Pribina, a Balaton-melléki szlávok hercege székhelyén Mosaburgban, a mai Zalaváron templomot emel Szent Adorján tiszteletére, ebből Szent István korában bencés apátság lesz. A nyitrai szlávokat a nyitrai püspök téríti, és a Zobor-hegyen 890 táján Szent Ipoly tiszteletére bencés apátság áll. Ez a honfoglaláskor megszűnik, de hamarosan újraéled.

Őseink először a Fekete-tenger vidékén, Meotiszban kerültek kapcsolatba a kereszténységgel. Akkor ők a kazár birodalomhoz tartoztak, s ott előbb örmény, majd bizánci hittérítők működtek. Köztük Szent Cirill és Metód is találkoztak magyarokkal.

Ugyanitt már mohamedán térítés is folyt, és lehet, hogy a vezető réteg (az Árpád-nemzetség?) mohamedán volt. – A honfoglalás után a kalandozó magyarok a nyugati kolostorok rémei lettek: De sagittis Hungarorum libera nos Domine – imádkozták a litániában: A ma-

gyarok nyilaitól ments meg Uram minket. De ekkor is van adatunk, hogy Szent Wigbert, gembloux-i szerzetes, Belgiumban sikeresen térített köztük. 926-ban St. Gallent rabolták ki, ahogy arról Hartmann krónikájából és IV. Ekkehard színes leírásából értesültünk. A szláv rabszolgák, és talán fogoly papjaik révén is megismerkedtek a kereszténységgel. A kalandozások egyik leghíresebb vezére, Vér-Bulcsu és az erdélyi „Gyula” felveszi a kereszténységet Bizáncban, s onnan missziós püspök is jön a keleti részekbe. A Gyula leánya, Sarolta is keresztény, ő lesz Géza fejedelem felesége, s az ő hatására férje is keresztény lesz.

Térítések Géza alatt

Géza fejedelmet a kereszténységre térésben politikai megfontolás vezette: belátta, hogy hun és avar rokonaihoz hasonlóan elpusztul a magyarság, ha nem alkalmazkodik az országot körülvevő népek életmódjához, melynek pedig lényeges része volt a keresztény hit. Ezért érintkezésbe lépett Nagy Ottó császárral a hittérítés előkészítésére.

Szent Wolfgang einsiedelni szerzetes, Szent Ulrik augsburgi püspök és a kalandozó magyarok által meggyilkolt Szent Wiborada lelki gyermeke, a püspök ösztönzésére 972-ben a magyarok megtérítésére indul, de a befolyását gyarapítani akaró Piligrim passzai püspök visszahivatja, és őt a császár Piligrim tanácsára Regensburg püspökévé teszi. Ő itt einsiedelni példájára megreformálja püspöksége bencés apátságait, s ezzel kiindulópontjává tette a bajorországi lelki megújulásának, mely sok papot és szerzetest küldött aztán hit hirdetőnek Magyarországra. Ő nevelte Henrik bajor herceg leányát, Gizellát is, mégpedig az életrajzírója szerint: István, Géza fia számára.*

Piligrim papjai keresztelték meg Gézát és fiát, aki a passzai egyházmegye védőszentjének, Szent István első vértanúnak nevét kapta. Piligrimet azonban inkább egyéni törekvése mozgatta – mint azt a pápához írt levele mutatja –, s talán azért sem ért el nagyobb sikereket.

* Szent Wolfganghoz ld. Jákli István, *A magyarokhoz küldetett*. Bencés Kiadó, Pannonhalma 1992. – Jákli felfogása szerint Wolfgang diplomataként járt a magyar fejedelemnél. – A szerk.

Szent Adalbert

(954–997 ápr. 23). Előkelő cseh családból származik, Adalbert magdeburgi érsek udvarában nevelkedik, és tőle kapja a szláv Vojtek név helyett a bérmáláskor az Adalbert nevet, melyet ettől kezdve használ. Egész életében kísérő társa, barátja, „papas”-a Radla-Gaudentius. Együtt mennek Prágába, ahol Adalbert hamarosan püspök lesz. Mint ilyen Páviában találkozik Szent Majolusszal is. Sikertelen működése miatt lemond, Rómába, majd Montecassinóra megy. A Szentföldre akar zarándokolni, majd a kamalduli Szent Nilus mellett remetéskedni. Ez viszont a római Szent Elek és Bonifácus apátságba küldi. Itt tesz fogadalmat 990-ben Radlával együtt. Fogadalmi okmánya a legrégebb a rendben, mely ránk maradt.

Mikor a csehek visszahívják, s ő előjárói kívánságára vissza is tér Prágába, 12 szerzetest visz magával, akik számára Brevnovban kolostort alapít. De a csehek veszekedései miatt újra lemond. Rómába visszatérve megállapodik egy időre Géza esztergomi udvarában, ahol nagy hatással lehetett az ifjú István hercegre, akit ő bérmált meg. (= baptizmus chrismatis).^{*} Újabb visszatérését Prágába családja tagjainak legyilkolása akadályozza meg. Mainzban hosszabb időt tölt III. Ottó császár mellett, akibe beleneveli az újszerű keresztény uralkodó eszméit. – Szerzetesei is elhagyják utána Brevnovot, egy részük Anasztazius apáttal 996-ban Magyarországra jön és Pannonhalmát alapítják meg; Radla-Gaudentius az esztergomi udvarba kerül, egy másik csoport Aserik v. Asztrik vezetésével elkíséri Adalbertet legújabb vállalkozására is: a lengyel Meseritzben alapítanak kolostort. Adalbert innen a poroszokhoz megy téríteni, s ott elnyeri a rég keresett vértanúságot: a pogány poroszok 997-ben lándzsával agyonszúriák. Először Gnesenben, majd Prágában temetik el. – Két „vitá”-ja is van. Az első szerzője valószínűleg a római Canaparius szerzetes, vagy esetleg maga II. Szilveszter pápa; a másodiké Querfurti Brunó, aki az életrajzi adatok gyűjtésekor 1004-ben Esztergomban is jár.

^{*} István Adalbert általi bérmálása régi hagyomány a magyar történetírásban, újabban más a felfogás, ld. Legeza István, *Szent Adalbert missziós szerepe a magyar történelemben. Forráskritikai tanulmány*, in: Somorjai Ádám (szerk.), *Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)*, Budapest 1994. 117–191. – A szerk.

Ha Szent Adalbert maga hosszabb ideig nem is működött hazánkban, szerepe mégis fontos: Szent Istvánba ő ülteti a keresztény királyról való eszményi elképzeléseit: és az ő szerzetesei – tehát végeredményben a római Szent Elek és Bonifác szerzetesei jönnek hozzánk első állandó térítőként. Adalbert halála után a meseritzi kolostor nagy része is ide jön Asztrik apát vezetésével, és a király Pécsváradon ad nekik kolostort.

Szent István és a bencések

Szent István egészen másképpen nézte a hittérítés ügyét, mint atyja. A kereszténység az ő szemében már nem politikai érdek, hanem isteni érték. Népeinek nemcsak földi, hanem örök javait is biztosítani akarja. És amikor nem sokkal trónra lépése után rokona, Koppány fellázad ellene, Szent István Veszprém felé vonultában seregével megáll a még atyja idejében ide települt bencés kolostor, Szent Márton hegyének lábánál, és fogadalmat tesz a két katona szent: Márton és György tiszteletére, ha győz, itt kolostort alapít, azaz megerősíti és felépített már megindult szerzetes közösség apátságát. A veszprémi csata után ígéretét be is váltja. Az alapító oklevél a mai formájában ugyan 100 évvel későbbi átírás, de lényegében hű. Biztosítja a jogközösséget Montecassinóval, Pannonhalmának adja a somogyi tizedeket, birtokokat ad neki, és főpapi jelvények viselésére jogot az apátnak. A pannonhalmi bencések a Balatonkörnyéki Lél törzs térítői lesznek.

Pécsvárad = Vasashegy apátsága a Mecsekben talán még 1000 előtti. A meseritzi bencések egy része jött ide Asztrik vezetésével. Őt küldi István követként a pápához, II. Szilveszterhez, ő hozza a szent koronát és a megbízást az egyházi szervezet kiépítésére (= kettős kereszt). Később Kalocsa érseke lesz, a Botond törzs térítése tartozott hatáskörébe.

Zalavár apátsága a Pribina-féle Szent Adorján templomra megy vissza. Itt bajor szerzetesek is működtek. A Vér-Bulcsu törzs térítői.

Zoborhegyen is feléled a bencés élet a Szent Ipoly apátságban. Itt ekkortájt Fülöpnek hívják az apátot, hozzá tartoznak a remeteéletet élő két bencés: Zoerard-András és Benedek is.

Bakonybél is Szent István alapítása. Ez nem térítő, inkább remete-kolostor a Bakony közepén, „belében”. Bajor bencések lakják eleinte,

köztük a királyné, Gizella rokona, a boldogként tisztelt Günter is. Mivel ő Magdeburgból jön, az egyik ottani kolostor védőszentjét hozza ide magával: Szent Mauritius és társai tiszteletére szentelik. Egy darabig itt remetéskedik Szent Gellért is.

Marosvár = Csanád, Szűz Mária monostora, az utolsó alapítása a szent királynak. Szent Gellért az első apátja, s egyúttal térítő püspök is a fekete-magyarok között. Itt sokáig felváltva kerülnek ki a püspökök a bencés kolostorból és a világi papok, kanonok-testületéből.

Veszprémvölgy: bencés apácák görögnyelvű alapító levele maradt fenn. Szent István vállalta az új egyházak: püspökségek és apátságok miseruhával, egyházi felszereléssel való ellátását; a miseruhák készítése ennek a kolostornak feladata volt. Itt készült az a Gizella-kazula, melyből később a koronázási palástot alakították ki, s melynek másolata Pannonhalmán van.

Egyházszerzés

Szent István a pápától jogot nyer az egyházi hierarchia kiépítésére. Tíz püspökséget állít fel. Ezek élére eleinte gyakran kerülnek bencések, Anasztáz, az első pannonhalmi apát esztergomi érsek lesz. Pécszet először egy francia származású bencés, Bonipert a püspök, később a pannonhalmi szerzetes, Boldog Mór. Asztrik pécsváradi apát kalocsai érsek lesz. Hogy itt miért állít fel a szent király egy másik érsekséget, nem világos. Vagy missziós érsekségnek szánta, vagy, ami valószínűbb: Asztrikot még Lengyelországban missziós érsekké szentelték, és címét ide is magával hozta, amit aztán utódai örökölték. – Csanád első püspöke Gellért, aki a dunántúli apátságokból 12 bencés segítőtársat kap az induláskor, csak Pannonhalmáról négyet!

A magyarországi első bencés nemzedéket a hithirdető buzgóság, a vértanúság vágya, aszketikus-remete hajlam és kisebb mértékben a tudományosság jellemzik.

A korszak nagy bencései

Szent Gellért: Velencében születik, mint öreg szülők későn kiimádkozott gyermeke. Már mint gyermeket felajánlják a Szent György kolostornak. Apja egy szentföldi zarándoklaton meghal, és ekkor eredetileg Györgynek keresztelt fia felveszi apja nevét, Gellértet (= Gerhardus; német név!) Később Bolognában tanul. Majd prior és apát

lesz, majd lemond az apátságról és a Szentföldre akar zarándokolni. De útközben egy Adria melletti apátság apátja, Razina rábeszéli, hogy jöjjön Magyarországra, István királyt munkájában segíteni. Itt egy darabig Imre herceg nevelője, majd a bakonybéli kolostorban remetéskedik. Itt írja teológiai műveit is. 1030-ban az újonnan alapított marosvári püspökség (Csanád) első főpapja lesz. Egyházmegyei szervező munkájában is kitűnik nagy Szűz Mária-tisztelete. Szent István halála után egy húsvéti ünnep alkalmából szentbeszédében keményen megfeddi a vérengző Aba Sámuel királyt. A Vata-féle pogány felkelők a pesti révnél a mai Gellért-hegynél püspök társaival együtt megölik 1046-ban.

Művei közül csak egy maradt fenn: a *Deliberatio super Canticum trium puerorum*: a három ifjú énekéről szóló fejtegetései. A canticum egyes szavai kapcsán többnyire patrisztikus anyagot hoz: Szent Gergely, Ágoston és Izidor gondolatait, de sokat merít a görög Dionysius Aeropagitából is, annak misztikus istentanát ő ismerteti meg először Nyugattal. A Szentírás misztikus, rejtett értelmét keresi mindenütt, a szószerinti nem érdekli. Antidialektikus: a görög filozófusokról többször elítélően szól, csak egyszer említi, hogy franciaországi útja alkalmából olvasta Platon Timaiosát, és hogy az ugyanazt az Istent hirdeti, mint a zsidók és mint mi. – A forma: kolláció, mint Cassianusnál: mintha beszélgetne Isigrin nevű papbarátjával. A nyolcadik könyvvel a mű megszakad, de addig csak öt verset tudott végigmagyarázni. Latinsága nehézkes.

Szent István király intelmei. Régebben ezt a művet is neki tulajdonították, de valószínűleg egy bajor vagy szász szerzetes (Rathmar? – írta 1020 után Szent István udvarában). Az új „királytükrök” műfajába tartozik, amelyet Smaragdus is írt Nagy Károly fiai számára. A keresztény király eszményképét rajzolja meg benne, akit éppen keresztény hite és erkölcsöje különböztet meg a bitorló „tirannusztól”. Fő feladatai: a keresztény hit védelme, a tiszta hit megvallása: az egyházi rend védelme; a főpapok megbecsülése; a vitézek (= lovagok) társai legyenek, ne szolgái; védje a betelepült „hospes”-eket és „advená”-kat: „Mert gyenge és erőtlen az egynyelvű ország.” A király legyen „clemens, pacificus”. Külön fejezet ajánlja figyelmébe az imát, a jócselekedeteket, az alamizsnálkodást stb. Pázmány Péter óta ez az Intelem a magyar törvénykönyvben, mint első törvény szerepelt.

Boldog Mór: 1000 körül született, talán Nyitra vidékén. „Puer scholasticus” Pannonhalmán; Szent Imre hét csókkal tünteti ki tisztasága, alázatossága, erényes élete miatt. Talán apát is lett. 1036-ban pécsi püspök. A Vata-féle lázadást túléli, ő koronázza meg I. András királyunkat, aláírja a tihanyi alapító levelet (1055-ben); 1064-ben az ő közvetítésével békül ki Pécssett Salamon király és Géza herceg. Ekkortájt írja ránk maradt művét:

Szent Zoerard-András és Benedek életrajzát. A lengyel származású Zoerard a zoborhegyi Szent Ipoly kolostor apátja. Fülöp alá tartozott, és Trencsén közelében remetéskedett, igen szigorú szabályok szerint: a nagyböjtöt pl. negyven szem dión böjtöli végig, éjjel alig alszik, csak ülve egy kivájt fatörzsbe. Tanítványa volt Szent Benedek, akit rablók öltek meg. Nyitrán, a Szent Emmerán templomban vannak eltemetve. Zoerard vezeklőövét, mely testében egészen belenőtt, Mór püspök Géza hercegnek adományozta. Egy-két csodájukat is említi. – Maurus 1070 körül halhatott meg, boldogként való tiszteletét a Szentszék 1855-ben engedélyezte.

(Kühár Flóris: *Szent Mór lelki világa*, in: Szent Mór Emlékkönyv 1936. Ágoston Julián: *Esteván* c. regényes életrajza.)

10. Román = bencés korszak Magyarországon 1046–1242

Szent Gellért vértanú halála pecsételi meg a bencés rend magyarországi meggyökerezését. Ettől kezdve a tatárjárásig számíthatjuk azt a kb. 200 évet, mely hazánk egyház- és művelődéstörténetében méltán viseli a bencés korszak nevet. Az első generáció buzgó hittérítői, remete és aszketikus irányzódású lendülete lassanként ugyan lelohadt, de az ország életében, kereszténységének megszilárdulásában így is jelentős szerepet játszanak, mígnem a 12. sz. végén az új, cisztercita rend, a 13. sz.-ban a domonkos, ferences és pálos rendek jutnak vezető szerephez.

Apátságok

A korszak végéig kb. 80 apátság alakul Magyarországon, ami igen nagy szám, mert a szomszédos Ausztriában nagyjából ugyanakkora területén nincs 30 apátság sem. Sőt, ami Európában egyedülálló jelenség: míg tőlünk nyugatra a 13. sz. óta nem keletkezik új bencés

apátság, addig nálunk még a tatárjárás után is kb. 15 új apátságot alapítanak. Az összes magyar bencés apátságok számát így 90 fölé tehetjük. Rendtörténetünk utolsó kötete foglalkozik az „elenyészett” apátságokkal, de Sörös Pongrác csak azokat vette föl, amelyekről okleveles adat volt, így számuk kb. 80. Azóta néhány kétesről beigazolódtott, hogy valóban létezett; s ő nem számolja a bencés női kolostorokat sem, mint pl. Veszprémvölgy vagy Somlyóvásárhely, melyek pedig már a 11. sz-ban megvoltak!

A Szent István alapította királyi apátságokon kívül a következő nevezetesebb apátságokat említhetjük:

Királyi alapítású, exempt, azaz a püspök joghatósága alól kivett apátságok voltak:

Tihany: 1055-ben alapítja I. András királyunk, az alapítólevél is megvan Pannonhalmán, benne sok régi szó és kifejezés: a határok körülírására. Altemplomába temetkezett el a király. Védőszentje Szent Ányos-Anianus, Orleans püspöke († 453 nov. 17), aki Attilát lebeszélte Orleans ostromáról. A 11. sz-ban Orleans-ban új bazilikát szenteltek föl tiszteletére és ezen az ünnepségen magyar püspökök és apátok is résztvettek: ők hozhatták ereklyéjének egy részét, és így tiszteletét Magyarországra. A 12. sz-ban egy „orosz” úr, valószínűleg II. Géza király orosz feleségének, Eufrozinának valamelyik hozzátartozója földet ad és remeteséget alapít az apátság mellett („Oroszkő”). – Orosz tihanyi apát volt, mielőtt Pannonhalmára került volna apátnak, mint ilyen, 1211-ben összeírta egy hosszú oklevélben az apátság birtokait, és az azokon élő jobbágyokat név szerint: mintegy 2000 helység és személynév maradt itt fent magyar nyelven. Nyelvészetileg és művelődéstörténetileg igen érdekes adatok!

Kolozsmonostor: Kolozsvár mellett, I. Béla király alapítása, Szűz Mária tiszteletére. Gótikus szentélye ma is megvan. Gazdag és jelentős apátság volt, 1556-ban az erdélyi protestánsok szekularizálják, később a jezsuiták birtoka volt.

Szekszárd: I. Béla alapítja 1061-ben Czudar László volt itt apát, mielőtt Pannonhalmára került volna. Az Isteni Üdvözítő a titulusa.

Garamszentbenedek: I. Géza alapítja 1075-ben, Szigfrid apát itt kezdi reformmozgalmát, mielőtt Pannonhalmára került volna. A 15. sz. elején szép gótikus temploma épül, ma is megvan, festményei az esztergomi Keresztény Múzeum legszebb táblaképei közé tartoznak.

Mogyoród v. Monyoród: Szent László alapítása.

Somogyvár: Szent László alapítja 1091-ben, a francia Saint Gilles apátság fiókjaként, azért Szent Egyed a védőszentje. Kétszáz éven át francia apátjai vannak (= latinus), de magyar szerzetesek is élnek benne. Háromhajós nagy templomának alapjait most tárták fel. A kolostor a templomtól északra volt!

Szent Jobb: Szent Jog-nak is nevezték. Szent László alapította Szent István épen maradt jobb kezének őrzésére, melyet Mercurius comes a fehérvári sír felbontásakor ellopott és ide hozott Biharba. Első apátja a szerzetessé lett Mercurius volt. Az ereklye a 15. sz-ban Fehérvárra került, majd a török elől Dalmáciába, Raguzába mentették. Onnan hozatta vissza Mária Terézia.

Báta: Szent László alapítása. A Hunyadiak kedves monostora lesz. Szent Vér ereklyéjéhez a 14.-15. sz-ban sokan zarándokolnak. A török pusztítja el.

Főurak, nemzetségek, családok kolostorai: egyúttal temetkező helyül is használják, de az apátság ügyeibe, vezetésébe továbbra is beleszólnak. A püspökök joghatósága alól sincsenek kivéve.

Tata: Deodatus gróf, Szent István keresztapja alapítja Péter és Pál tiszteletére.

Káva: Az Aba nemzetség alapítja Buda közelében.

Hahót: szintén az Aba nemzetség alapítja, Zalában, szent Margit tiszteletére. Fennmaradt innen a 11. sz-i hahóti kódex, egy sacramentarium, később Somogyvár fiókja.

Madocsa: a Bikács nemzetség alapítja 1150 körül, Szent Miklós tiszteletére, 1225-ben itt tartják a magyar rendi nagykáptalant. Később ez is komenda lesz: 1480 körül Mátyás király híres olasz (dominikánus) miniátora, János kapja meg (= „a madocsai apát!”)

Vértesszentkereszt: Csák nembeli Ugrin ispán alapítja 1157-ben. Szép román romjait most tárják fel.

Kőszin: Valfer comes alapítja 1157-ben Szűz Mária tiszteletére, mint Pannonhalma fiókapátságát, de hamarosan elveszik a főurak Pannonhalmától.

Telki: 1190 körül Szent István tiszteletére, Budától északnyugatra. Később a Nyulak-szigeti domonkos apácák a kegyurak! Tolnai Máté megkapja: tetszése szerint töltheti be. Erre hivatkozva a 17. sz-ban a török után Pannonhalmán kiadják az érdemesebb rendtagoknak a „telki apát” címét, de azt sem tudják, hol feküdt az apátság. Torkos Imre, pannonhalmi bencés, címzetes telki apát 1684-ben a

Körös-vidéken véli megtalálni a volt apátságot. Közben a bécsi skót bencések 1700-ban a maguk számára megszerzik a valóságos Telkit.

Kapornak: A Kapor nemzetség alapítja Zalában az Isteni Üdvözítő tiszteletére a 12. sz. második felében. 1217-ben itt tartják az első magyar nagykáptalant. 1859-ben a jezsuiták kapták meg birtokait.

Lébény: A Győr nemzetség alapítja 1190 körül. Szent Jakab tiszteletére. Igen szép román temploma 1210 körül épült. 1540 körül Pannonhalmához tartozik. 1630-ban Himmelreich György újra Pannonhalmának akarja megszerezni, de Pázmány Péter befolyására a jezsuiták győri háza kapja meg; ennek jövedelméből építik a győri barokk jezsuita templomot, ami most a bencéseké.

Ják: A Ják nembeli Márton ispán alapítja 1210-ben Szent György tiszteletére. Igen szép román temploma épségben megvan.

Boldva: Borsodmegyében, Keresztelő Szent János tiszteletére a 12. sz. végén. Valószínűleg itt írták a Pray kódexet, 1203 előtt. Román temploma, ma református, ma is megvan.

Dömölk: 1250 körül a Bold-Szűz tiszteletére, talán csak „cella” kis szerzetes-telep, a későbbi Dömölk apátság elődje. Romjai megvanak.

Nevezetes pannonhalmi apátok és események a román korban

Az első apát, a szentként tisztelt *Anasztáz* még a római Szent Elek és Bonifác szerzetese volt, neve után talán görög. Először Szent Adalberttel Brevnovba ment, ott lett apát, s onnan jött Pannonhalmára 996-ban. Később esztergomi érsek lett. A barokk korban összekeverték Asztrik pécsváradi apáttal, aki a szent koronát hozta Rómából; az ebédlőnk melletti barokk festmény is egynek veszi a kettőt.

Valószínűleg Pannonhalmán volt apát *Boldog Mór* is, mielőtt a pécsi püspöki székhelybe emelkedett volna.

Szent László országgyűlést tartott Pannonhalmán 1078-ban. II. dekrétuma az itt hozott törvényeket tartalmazza.

Könyves Kálmán király itt fogadta Bouillon Gottfried herceget, az első kereszties hadak fővezérét 1096-ban, és itt kötött vele egyezséget az átvonulásra vonatkozóan.

Megemlíjtjük, hogy Álmos herceg fia, Vak Béla éveken át a szekszárdi apátságban rejtőzött, mígnem a gyermektelen II. István örökösévé nem tette.

Dávid apát alatt 1137-ben szentelték fel a második, román templomot Pannonhalmán a király és udvara jelenlétében. Van e korból egy oklevelünk, melyben Dávid apát sógornője, Szines úrnő egy birtokot adományoz Somogyban Pannonhalmának.

Rafaél apátot nevezik először főapátnak, mert Valfer comes Kószin hegyén, Vas megyében kolostort alapít, és azt Pannonhalmának rendeli alá 1153-ban.

Similis apát 1180 körül felveszi a kapcsolatot Montecassinóval; megbízottjával leiratja a cassinói kiváltságokat.

A korszak legjellegzetesebb alakja azonban *Oros v. Uros apát*, aki 1207–1243 között kormányozta kolostorunkat. Előzőleg már tihanyi apát volt. Ott még az ő kezdeményezésére készült a nagy tihanyi összeíró oklevél 1011-ben. Roppant erős egyéniség, tevékeny, kolostora érdekeit, az anyagiakat is szellemieket egyaránt szívén viseli. Hatszor jár Rómában, ill. a pápai udvarban, részt vesz a IV. Lateráni zsinaton, kétszer Montecassinón, melynek főapátjával imaszövetséget köt a jogközösségen túl. Elkíséri II. András királyt a Szentföldre a kereszteshadakkal, 1217-ben. Újjáépítteti és 1224-ben felszentelteti a mai pannonhalmi későromán templomot. Sokat pereskedik birtok-ügyekben is: a somogyi tizedekért, a Sala-föld (Deáki, Csallóköz) birtokáért; rendezti jobbágyai jogait és kötelességeit; (Albeus-féle összeírás); összeírta egy könyvbe (*Liber Ruber*) a királyi és pápai okleveleinket. 1242-ben a tatárok ellen a gyilok-folyosóról védelmezi Pannonhalmát, úgyhogy azt nem is tudják bevenni.

Szellemi és lelki élet a román korban

A magyarországi bencéseket az alapítás évszázadában jellemzi: az olasz reformkolostorok hősies aszkétikus-missziós szelleme és a remete-hajlam. A vértanúságot is vállalják és vállalnák a hit terjesztésében (Szent Romuald, Gellért, Adalbert); szigorú aszkézisben élnek (Szent Zoerard) remetésegeket alapítanak (Bakonybél, Szent Günter, a tihanyi remete-telepek: Zoerard és Benedek; Pannonhalmának is van ekkor két remete-telepe: Szent Jakab Somogyban, és Fényszentkereszt a Bakony északi szélén). Később ez a remete-aszkétikus hajlam hanyatlik, a szerzetesek viszonylagos jólétben élnek, a remetésegekből gazdasági központok lesznek.

A lelkipásztori munkából is lassan kiszorulnak: a világi papság, és maga Róma, sem, nem veszik szívesen a lelkipásztorkodó szer-

zeteseket. Így Pannonhalma néha saját templomaiban is világi papokat tart, akik a néppel foglalkoznak.

A szép istentisztelet és karimádság megvan ebben a korban, a magánmise is szokásban van: Szent László összeírása szerint Pannonhalmán kilenc oltár van.

A magyar szerzetesek mindig kapcsolatban maradtak nyugati testvéreikkel, sőt keletre is volt kapcsolatuk. Pl. Szent Richárd, Verdun-i apát többször járt nálunk a Szentföldre zarándokolva: Szent László levelez Montecassino apátjával, és a délfrancia Saint Gillesből hoz bencéseket Somogyvárra. Pannonhalma is tartja Montecassinóval a kapcsolatot. A pannonhalmi könyvjegyzék Szent László korából tanúskodik arról, mit olvastak akkor nálunk a szerzetesek; fennmaradt egy Cerbanus nevű szerzetes műve a 12. sz-ból, Maximus Confessor és Damascusi Szent János műveiből fordít görögből latinra, és ezt a fordítást Dávid pannonhalmi apátnak dedikálja, akinek a kolostora – az előszó szerint – gazdag a tudós szerzetesekben és könyvekben.

Itt láthatjuk a görög atyák egyik kora-középkori fordítását latinra: hidat kelet és nyugat között.

Iskolák

Szent Gellért művében találunk antidiialektikus, tudományellenes kijelentéseket – bár maga szép tudományosságról tesz tanúságot –, egyébként ebben a korban megvoltak a kolostori iskolák nálunk is, melyek a papokat és szerzeteseket a kor színvonalán kiképezték. A tanárokat grammaticus-nak, cantornak, magisternek nevezték a korabeli oklevelek, akiket tanítottak: puer scholasticus. A tanítás anyaga a középkorban szokásos „septem artes liberales” = hét szabad művészet volt. Az első tagozat a „trivium”: Grammatica (tankönyv Donatus: Pannonhalmán két példányban is megvolt), Dialectica (tankönyv általában Szent Izidor műve: Pannonhalmán is megvolt) és Rethorica. – A felső tagozat a „Quadrivium”, ennek tantárgyai: Arithmetica, Geometria, Astronomia és Musica. – Ezek után jött a tulajdonképpeni teológia, amelynek fő tankönyve a Szentírás volt, melyet a pannonhalmi könyvjegyzék „Bibliothecá”-nak nevez! Olvasták Nagy Szent Gergely Liber Pastoralisát, és a Jób könyvéhez írt Moraliákat is. – A liturgiához Bernoldus, Konstanz-i bencés mű-

ve, a Micrologus volt a tankönyv, mert ez megtalálható a Pray kódexben is. – A tanítás módszere ugyanaz, mint a karoling korban: kérdés és felelet: a Pray kódexben találunk ilyen részleteket.

Magyarországi bencés irodalom

I. Legendák: A legrégebb magyarországi legenda Boldog Mórtól a *Vita Sancti Zoerardi et Benedicti*.

Szent István, Imre és Gellért hazai szentté-avatása után, 1083-ban Szent László alatt, hamarosan elkészültek az ő vitáik is:

Legenda minor Sancti Stephani. 1100 körül egy pannonhalmi bencéstől.

Legenda major: ugyanakkor egy pécsváradi bencéstől.

Legenda Sancti Emerici: egy pannonhalmi bencéstől 1106–12 között. Benne a híres hét csók jelenet; és belefűzve egy „exhortatio ad sponsam Christi” című buzdítás, a tiszta életre, mely már Aniane-i Szent Benedek Codex Regulájában is megtalálható, s melyet ekkor VII. Gergely reformja a celibatus terén újra időszertűvé tett.

Legenda Sancti Gerhardi: hosszabb és rövidebb változatban. Az első szerzője talán a legendában is szereplő Valter magister.

Ugyanebben az időben himnuszok is készültek ezekről a szentekről, és ezeknek névtelen szerzői között is lehetnek bencések. (Kiadva: Dankó: *Vetus hymnarium*. . .)

Ezekben a legendákban és himnuszokban még az aszkétikus-missziós szent eszménye tükröződik.

II. Szerkönyvek. A szerkönyvek elengedhetetlen tartozékai voltak minden egyházi liturgikus és szerzeteséletnek. Minden templom és kolostor jól fel volt szerelve ilyenekkel, de elég kevés maradt ránk ebből a korból: a sok használat tönkretette őket. Valószínűleg a legtöbb bencés eredetű. Ez többnyire a naptárrészből mutatható ki, pl. a sok bencés szent megünneplése. Csak pár fontosabbat említünk, teljes jegyzékük megvan a Radó-Mezei féle katalógusban.

Szelepcsényi-kódex: 1070 körül: evangéliumoskönyv, valószínűleg Garamszentbenedek számára. Szép kötése miatt később Esztergomban az eskütételeknél használták.

Pray-kódex: sacramentárium, sok toldalékkal és függelékkal. Valószínűleg Boldván írták 1192–95 között; de hamarosan Somogyvárra

került, onnan Pannonhalmára, majd annak filiájába, Deákiba. – Igen sok fontos kultúrtörténeti és rendtörténeti anyag van benne: a misekönyv oratioi és az apáti miserendje; – öröknaptár, naptár, „Cisio Janus” ...; Konstanzi Bernold Micrologusa a szentmise magyarázatáról; áldások és szertartások: vasárnapi kolostorszentelés, temetés – itt magyarul a Halotti beszéd! – az ún. Pannonhalmi Évkönyvek: történeti bejegyzések az egyes évekhez; szerencsétlen napok jegyzéke; hány csontja van egy embernek?; időjárási feljegyzések. Van benne egy húsvéti játék is; három Máriával beszélget egy angyal Krisztus feltámadásáról. Gregorián kotta, három ügyetlen kis iniciálé. Kutatói: Zalán Menyhért, Kúhár Flóris, Radó Polikárp, Szigeti Kilián.

III. Gesták és Oklevelek. A történelemírás legegyszerűbb módja az ún. „évkönyv”: az évszám mellé odaírnak pár fontos eseményt pár mondatban. – Ilyet találtunk a Pray-kódex-ben. – Sokkal fejlettebb műfaj az eseményeket összefüggően, megokolva elbeszélő „gesta”. Vita tárgya a tudósok között, hogy ki volt az első ránk maradt magyar „gesta” névtelen „Anonymus” szerzője. Stíluskritikai jegyek (pl. bencés, sőt pannonhalmi szerzőre látszanak utalni (Csóka J. L.). – A kézirat kivakart első lapján azonban egy domonkosrendi püspök, Pósa neve áll (Karsai G).

Közel 200 oklevél maradt fenn ebből a korból – a tatárjárásig –, a bencés apátságokra vonatkozóan. Ezek mind a pannonhalmi levéltárban vannak. A fontosabbak:

Pannonhalmi alapító oklevél. A dátum 1001, de lehetséges, hogy egy száz évvel későbbi átírással van dolgunk.

Tihanyi alapító oklevél, I. Andrástól, 1055.

Szent László összeíró oklevele 1083 körül. Verses formulával kezdődik:

PX Divinum firmat nomen, Isten neve erőssé tegye,
Quod scripsimus. Amen. Amit írtunk. Úgy legyen.

Felsorolja Pannonhalma kiváltságait, birtokait, kincseit, köztük 80 könyvet.

Péternek, Montecassino apátjának oklevele a pannonhalmi Similis apát számára a kiváltságokról 1180 körül.

Imaszövegség Montecassinóval: 1212 jan. 25.

Az *Albeus-féle összeírás* Pannonhalma birtokairól és jobbágyairól 1237-ből.

Liber Ruber: Oros apát a legfontosabbaknak tartott királyi és pápai okleveleket lemásoltatja egy cartulariumba: 67 oklevél. Oros korából már 67 oklevelünk van! – Pannonhalma ekkor már mint hiteleshely működött: a birtokviszonyok megállapításának hivatalos szerve volt. A jogi harcok többnyire a kiváltságokért folytak a győri és veszprémi püspökkel, néha az esztergomi érsekkel, a királyi beavatkozás, a főurak erőszakoskodásai ellen. Bírának többször a pápát kérik fel, aki aztán két-három magyarországi főpapot, apátot, vagy jogtudós kanonokot nevez ki döntőbírául, vagy a pápai követre bízta az ügyet. Többnyire kiegyeznek, de néha istenítéletre (tüzesvaspróba, párbaj) is sor kerül.

A pannonhalmi templom

Az első, Szent-István-kori templomból nincs semmi, hacsak nem a keresztfolyosón feltárt homokkőfal „in situ”. – A második, 1137-ben felszentelt Dávid apát alatt épített templom megrongálódott. Ennek újjáépítése, valószínűleg a régi lapokon, a mai templom, Oros apát által, 1224-ben felszentelve. Az alsótemplom helye még az első korszakból származik: a római Szent Elek és Bonifácnak is volt altemploma. Innen vette át Tihany, Pécs, Pécsvárad stb. – Az Oros-kori építők ciszterciek voltak. Ezt mutatja az egyenes szentélyzáródás (nincs apszisz), nincs kereszthajó, nincs torony. A kerengő nyugati szárnya mellett még egy folyosót a laikus-testvérek gyülekező helye az istentiszteletre stb. Az alaprajz még négyzetes szerkezetű: román, de az íveknél már áttértek a hatos-beosztású, háromszög alapú gótikus ívekre.

A kerengő korabeli részeit, oszlopait feltárták és részben restaurálták.

A hanyatlás jelei

Nyugaton a 13. sz.-ban már hanyatlóban van a bencés rend: helyébe újak lépnek, először a ciszterciák, majd a koldulórendek: ferencesek és dominikánusok. Nálunk sem a régi már. A 12. sz. közepe óta a királyok nem alapítanak újabb bencés kolostorokat: III. Bé-

lának és II. Endrének a ciszterci rend a kedvence; bár II. Endre minket is támogat, de inkább csak mint az ő pártján álló földesurakat. IV. Béla pedig a domonkosokat és ferenceseket támogatja. Arra nincs már példa, hogy egy királyi herceg a bencés rendbe lépjen, míg a domonkos zárdák tele vannak árpádházi királylányokkal (Szent Margit, Erzsébet, Kun László nővére) és hercegnőkkel. – De azért bizonyos tekintetben mégis utolsó virágkora ez nálunk a bencés rendnek. Pannonhalmán Oros korában 40 bencés van, a legtöbb pap, csak pár laikus, vagy diakónus. A munkakörük azonban leszűkült: lelkipásztorkodással nem foglalkoznak – ezt nem engedi a világi papság, testi munkával még a laikustestvérek sem, a sokféle szolganép, jobbágyok ezt elvégzik. Az istentisztelet még ünnepélyes: főurak tesznek gazdag alapítványokat, hogy imádkozzanak lelkük üdvéért. A tudományos képzés ugyan még élénk: a hiteles hely sok jogtudós szerzetest foglalkoztat, de ezek inkább világias, jogi műveltségűek. A rendkormányzat, a birtokok irányítása igen sok erőt leköt. Súlyosabb fegyelmi kihágás ritkán fordul elő. A tatárjárás azonban sok kárt tesz a kolostorokban, sokat elpusztít, sok már nem is éled utána újra.

11. A pápai reformok kora: 13.–14. század

Új hajtások Szent Benedek fáján

Amikor az eredeti bencés rend süllyedni kezd, nem utolsó sorban azért, mert a Regulához és a rendi szellemhez egyre inkább hűtlen lesz, újabb reformok, újabb kongregációk keletkeznek, melyek leválva és megszerveződve új rendekké alakulnak, és ezzel példázzák a Regula és az ősi benedeki szellem mindig élő erejét.

A ciszterciák

A legnagyobb hatású reform a ciszterci rend alapítása lett. Az alapító, Szent Róbert († 1111) egy szegény kis francia monostor, Molesmes apátja. Újabb alapítása Citeaux, 1098, ahonnan a rend nevét vette, de ez is lassan indul fejlődésnek két utódja alatt: Szent Alberik és Harding Szent István, a nagy biblia tudós alatt. Csak akkor

lendül fel, amikor Szent Bernát belép 30 társával együtt Citeaux-ba. Bernát (1090–1153) hamarosan egy új alapítás, Clairvaux apátja lesz és ezt gyors ütemben újabb hetven apátság követi. A gyors terjedésben része van Bernát megnyerő egyéniségének is, meg annak, hogy a korszellemnek annyira megfelelt az új szigorúbb, eszményibb életmód. A keresztes hadak lelki irányítói, mintegy „tábori lelkészei” is a ciszterciák, és ezzel is terjed a rend Közel-Keleten is. Fő elvük: a puritas Regulae et exempla patrum = a Regula tiszta, szó szerinti megtartása és az atyák példája. Újra bevezetik a testi munkát, nagy súlyt helyeznek a szegénységre, egyszerűsége: a fényes templomok, hosszú liturgia helyett egyszerűbb istentisztelet. Ehhez járul még egy erős szervezet: a négy első kolostortól függ minden későbbi alapítás, főként fegyelmi ügyekben; sűrűn tartanak káptalanokat, mintegy rendi parlamenteket; vizitátorok járják a kolostorokat, központilag szabályoznak mindent, pl. még a templomépítést is. Szervezetük a „Charta caritatis” c. iratban van lefektetve. – Később éles elvi vitába keverednek Clunyval, Petrus Venerabilis főapáttal. (Bernát egyik unokatestvére, Robert, átlépett Clunybe, ezen indul meg a vita). – A feudalizmus rendszerétől azonban a ciszterci apátságok se tudtak szabadulni és százötven év után ugyanaz a hanyatlás náluk is beköszöntött, mint a bencésekénél. Azóta lényeges különbség nincs a két rend életformája között, csak a 17. sz.-ban reformálja őket egy vezeklő francia udvaronc, La Trappe monostorában: trappisták, akik a zsinatig az eredeti szigorúságot tartották.

Bencés remete rendek

A szilvesztrínusok: Guzzolini Szent Szilveszter az alapítójuk († 1267) a Monte Fano-n. Életfogytiglan választott priorok kormányozzák itt a rendet a montefanoi nagyprior központi vezetésével.

A celesztínusok: Az Abruzzok, Gran Sasso remetéi tömörülnek ilyen szervezetbe; vezetőjük az agg Petrus Morone, akit V. Celesztin pápa néven pápává választanak 1292-ben, de két év múlva lemond. (vö. Silone drámája!)

Az olivetánusok: Tolomei Szent Bernát, Siena-i nemes az alapítójuk a Monte Oliveto-n († 1228). Az egyetlen apátot egy évre választják, a többi házat priorok kormányozzák. Koldulásból élnek, de

testi munkával is foglalkoznak, híres tégláégetők és építészek. Teljes szilenciumot tartanak. – Az olivetánus rend 22 kis apátsága 1958-ban csatlakozott a bencés rendhez, mint egy kongregáció.

Egyéb új rendek

Ezek már nem állnak a bencés Regula alapján.

Az ágostonrendi kanonokok: Szent Ágoston Reguláját követik, világi papokból alakultak, lelkipásztorkodnak.

A premontrai kanonokok: ugyancsak Szent Ágoston regulája alapján. Alapítójuk Szent Norbert († 1134), aki vérrokonságban volt a mi Szent László királyunkkal is.

A pálosok: az egyetlen magyar alapítású rend: 1250-ben Boldog Özséb esztergomi kanonok gyűjti össze a Pilis remetéit szervezetbe, Remete Szent Pálról nevezik el magukat, akinek állítólagos ereklyéit Nagy Lajos Magyarországra hozza, és később a Budaszentlőrinci óriás-kolostorban temetik el. Hozzájuk tartozik Czestochowa lengyel búcsújáróhely.

Majd megjelennek az új kolduló-rendek, melyek városiak, nincsenek a feudalizmushoz kötve:

A ferencesek: Assisi Szent Ferenc alapítása († 1223). Később sok ágra váltak szét.

A dominikánusok vagy prédikátor-szerzet: Szent Domonkos az alapító († 1221). – A rend egyik legnagyobb fia, Aquinói Szent Tamás († 1274), Montecassinón nevelkedett mint oblátus, és Summájában szép fejezetet szentel a Regula alázatosság-fejezetének, de visszafelé számolja a fokokat.

Pápai reformok

A hanyatlás okát a pápák a bencés rend szervezetlenségében látták, és ezért III. Ince pápa a IV. lateráni zsinaton 1215-ben előírja, hogy a bencések is, mint a ciszterciák tartsanak két évenként nyáki káptalanokat országoként, eleinte két ciszterci apát bevonásával, s ezeken a fegyelem kérdéseiről tanácskozzanak. Aztán vizitátorok gondoskodjanak arról, hogy a határozatokat végre is hajtsák.

Ezek nyomán 1217-ben Kapornakon megtartják az első magyar rendi káptalant, majd 1225-ben Madocsán a másodikat. Érdekes,

hogy egyiken sem elnököl az igen tekintélyes Oros apát, aki pedig részt vett a IV. lateráni zsinaton. – De 1260 körül Favus pannonhalmi apát vizitátora a magyar bencés kolostoroknak.

A pápai rendelkezésük túlságosan széles keretek közt mozogtak, ezért nem lett sok eredményük. 1336-ban XII. Benedek pápa (egyébként ciszterci, és a legtehetségesebb avignoni pápa) kiad egy nagy bullát: Summi Magistri kezdettel, de csak „Benedictina” néven szokták idézni. Ebben ciszterci módra próbál szervezetet adni a bencés rendnek: 36 tartományba osztja be őket – az egyik a magyarországi –, három évenkénti káptalanra, vizitálásra kötelezi őket, rendezi az apát és a konvent viszonyát anyagi téren is („mensa abbatum – mensa fratrum”), előírja, hogy húsz bencés után küldjenek egyet egyetemre, hogy a tudományos színvonal is emelkedjék. Nem tudta megszüntetni a világiaktól való függést.

Ezek a pápai reformok azonban nem számoltak azzal, hogy nincs egységes bencés rend, csak önálló apátságok vannak. És a hanyatlás külső okai ellen, pl. hogy az apátságot ne tekintsék elsősorban gazdasági-politikai-katonai hatalomnak, semmit nem tudtak tenni, sőt maguk is beavatkoztak ilyen módon az apátságok ügyeibe, amikor azokat reserválták = fenntartották a maguk kedves hívei, sokszor még csak nem is papok, hanem világiak számára, vagy éppen komendába adták világi papi fejedelmeknek vagy akár világiaknak is. – Másfelől a jog még igen bizonytalan volt ebben az időben: az általános jogot mindig meg lehetett kerülni a magánjog és privilegiumok = kiváltságok által.

A süllyedés megmutatkozik a fegyelemben: a szerzeteseknek magántulajdona, pénze van: maguknak kell önmagukról gondoskodniuk: fegyelmet, szilenciumot nem tartanak; a kolostoron kívül csavarognak, világiakat látogatnak; hatalmaskodnak, részegeskednek; a tisztaság fogadalmának megszegése se ritka eset már. Az apátok világi urak lesznek: fényűzően élnek és arra törekszenek, minél kevesebb szerzetest kelljen az apátság jövedelméből eltartaniuk. Ezért visszafelé fejlődik a bencés szerzetesek száma: kolostorok néptelenednek el; a 14. sz-i nagy pestisjárványok is egész kolostorokat irtanak ki. A komolyabb hivatások a koldulórendbe lépnek (vö. Aquinói Tamás), bencés kolostorokba csak a feudális családok hivatás nélküli és vagyon nélküli ifjabb fiai és lányai mennek. Anyagilag is romlanak az apátságok a hanyag kezelés, a sok pörös-

ködés következtében. – A tudományban is nagy a süllyedés: nincs ebben a korban jelentős bencés tudós. A tudományos élet központjai az egyetemek, és azok a koldulórendek kezében vannak. Végül a külső okok: a kommenda rendszer és a feudális urak viszálkodásai is rengeteget ártnak a rendnek.

A Benedictina Magyarországon

XII. Benedek (ciszter) reformbullája következtében újra kezdik a káptalanokat tartani Magyarországon is. Nevezetes ezek közül az első Visegrádon tartott 1342-ben, Hámer Vilmos pannonhalmi, Dániel visegrádi és Miklós zalavári apátok vezetésével. A következő évben Mogyoródon tartanak nagykáptalant, és ezen már Szigfrid, garamszentbenedeki apát viszi a vezető szerepet, akinek fáradozására nem egy eltulajdonított és romlásnak indult bencés apátságot sikerült újra életre kelteni.

Szigfrid, először a kis Széplak, majd Garamszentbenedek apátja (1330–1355), majd Pannonhalma apátja lesz (1355–65): Nagy Lajos király kedvelt embere és diplomatája, akinek megbízásából Angliában jár követként a nápolyi hadjárat diplomáciai előkészítésében: többször jár az avignoni pápai udvarban is. Itthon a rendi reform érdekében tevékenykedik, majd sírköve tanúsága szerint a kolostort és templomot restaurálja. De hogy melyek az általa restaurált (gótikus) részletek, bizonytalan. Szép vörösmárvány sírköve szerzetes kukullában ábrázolja.

Czudar László a következő utódja, előkelő családból származott, unokatestvérei főhivatalokat viselnek, püspökségekben ültek. Ő maga előzőleg szekszárdi apát volt. Sírköve is megvan templomunkban: főpapi ruhákban látjuk fekvő alakját, lábainál kis kutyákkal.

Pannonhalma ekkor már fontos állami-hadügyi tényező is: várrá van átalakítva, és a várkapitányok egyre nagyobb szerepet játszanak a kolostor életében is. Híres kapitány Pannonhalmán 1330 körül Köcski Sándor. A jogi, adminisztratív teendőket is sokszor már nem szerzetes, hanem egyetemet végzett világi pap: deák vagy „clericus” végzi így a korabeli Tihanyban is. Az apátságok népei, a familiárisok így kapnak egy nagyobb önállóságot. Favus apáttal építteti fel a 13. században a király, IV. Béla, Szigliget várát.

A kommandátorok

A kolostori élet megölői lettek évszázadokon át a reservatiók és kommandatúrák. A pápa fenntartotta magának a kolostor betöltését (reservatio), s így nem engedte a szabad választást érvényesülni. Később a pápa, vagy az uralkodó valamelyik hívének, főpapnak vagy világinak jutalmul adta az apátságot, elsősorban anyagi értéket látva benne. Eleinte még kikötik, hogy az illető vegye fel a rend ruháját = lépjen be oda, később csak annyit, hogy megfelelő számú szerzetest tartson az istentisztelet méltó végzésére. Az ilyen kommandátorok legtöbbször csak a hasznot látták az apátságukban, nem is éltek ott, csak a jövedelmet vették föl, és csak annyi szerzetest tartottak – sokszor azokat is nagyon szegényesen –, amennyi az istentisztelethez feltétlenül szükséges volt. Megállapították az egyes tisztségeket: cantor, sekrestyés, hiteleshelyi jegyző stb. és jövedelmet szabtak ki nekik, amit aztán ezek a szerzetesek magántulajdonuknak tekintettek.

Pannonhalmát először Nagy Lajos király adja kommandába egy kalandos életű rokonának, a lengyel Piaszt Ulászló hercegnek 1376-ban. A herceg életének ebben a szakaszában ugyan cluny-i szerzetes, Dijonban, de épp azon volt, hogy a pápa fogadalmá alól mentse föl, hogy hazája politikai életébe újra bekapcsolódhassék. Addig is a pannonhalmi apát jövedelméből élt „rangjának megfelelően”. Utána még egyszer sikerült konventnek apátot választania, de aztán Zsigmond kora óta újra kommandátorokat kap, többnyire a király rokonait. Így Kropidló János herceg Sziléziából. – Később Vitéz János esztergomi érsek a kommandátor. Ő a sok apátsága közül kettőt egészen meg is szüntet: Zobort és Szentjobbot, és kis híja, hogy Pannonhalma is nem kerül erre a sorsra. Majd Mátyás király magának tartja fenn kommandába a kolostort, és adminisztrátorok által kormányozza. Az egyik ezek közül Kálmáncsehi Domonkos, székesfehérvári prépost, híres humanista. Ő később Pannonhalma után Szekszárdot és Somogyvárt is megszerezte magának. Az ő vezetése mégis nevezetes, hogy későgótikus stílusban átépítteti a kerengőt: 1486-os évszám a sarkon – és ekkor készül a szentély csillagboltozat a mellékhajók meghosszabbítása és a Szent-Benedek-kápolna is.

Szerzeteséletről így természetesen alig volt szó: a kolostorok is elnéptelenedtek, sok kolostorban csak egy-két szerzetes élt, ezek is magántulajdonuknak tekintették a kolostort, és javait, sokat kóboroltak, fegyelmet nem tartottak. A hivatásukban komolyabbak külföldre mentek, ahol ekkor már megindultak a reformmozgalmak. A bécsi bencés, ún. „skót” apátságának 1450–1550 között négy magyar apátja, több magyar perjele volt. Az utolsó percben jött tehát Tolnai Máté reformja.

12. A kongregációk alakulásának kora

A rendszervezet kérdése

Hogy a külső beavatkozást, a kommandát megszüntessék, igyekeztek a kolostorokat szorosabb egységbe összefogni, az előljáró választását így megoldani. Sokfelé az életfogytig tartó apátságát is megszüntetik. Az ilyen szervezkedéseknek vannak előzményeik a Rend történetében: ha nincs is rá célzás magában a Regulában. Aniane-i Szent Benedek már így fogta össze kolostorait, Cluny-nél már egész részletesen kiépült már ez a szervezet; lazább formában ezt sürgette a IV. lateráni zsinat 1215, és a Benedictina bulla is. Végre a kolduló rendek mintájára a bencés kongregációk is erősen centralizált formát mutatnak.

A konstanzi zsinat 1414–18

Az Egyház megújulása: „reformatio in capite et in membris” volt az első reformzsinat, a konstanzi célkitűzése. Ezen a szerzetesélet reformja is szóba került, annál is inkább, mert a huszita eretnekek, akiket a zsinat elítélt, erősen támadták, erkölcstelennek tartották az egész szerzetesintézményt. A csehországi huszita háborúk sok kolostort el is pusztítottak. Ezen a zsinaton két magyar bencés apát is résztvett: Albeni Henrik kolozsmonostori és Demeter tihanyi apát. A zsinat megbízásából a német bencések (Bamberg-Mainz kerület), a szomszédos Peterhausen kolostorban 1417-ben tartományi nagykáptalant tartottak, több mint száz apát részvételével, és a reform megindításáról tanácskoztak. Ennek hatására keletkezett a melki reform.

A bázeli zsinaton (1431–49) szintén foglalkoztak a szerzetesek reformjával, és ezen aktív részt vett Barbo Lajos, a páduai Szent Jusztina apátja is. Innen indul ki az északnémet bursfelde-i reform is. De még előbb, Itáliában életre kel az új szellem az első modern kongregáció megalakulásával.

A Páduai Szent Jusztina kongregáció

Barbo Lajos velencei kanonok megkapja a pápától a páduai Szent Jusztina kolostort, melyben akkor csak 3 szerzetes élt. Előzőleg az olivetánusoknak akarta a pápa a kolostort adni, de ez ellen a három szerzetes tiltakozott, inkább készek voltak a reformot elfogadni. Az új apátnak pár kanonoktársa is csatlakozik a reformhoz, mely kezdetben nagyon nehezen indult, de aztán hirtelen felvirágzott. 1410-ben kezd terjedni, és egyre több kolostor csatlakozik hozzá. Barbo, aki már humanista, szigorúan centralisztikus, de demokratikus szervezetet ad neki: a velencei köztársaság alkotmánya volt a példakép. A legfőbb kormányzószerv az évenként összeülő káptalan és az itt választott kilenctagú definitorium. Az apátokat ezek nevezik ki, de csak egy évre! Ezzel akarták a kommenda-rendszert megakadályozni. A szerzetesek a kongregációra, és nem az egyes apátságokra tesznek fogadalmat és áthelyezhetőek. Barbo, aki a velencei és aquilejai patriarchai széket visszautasította, később a trevisoi püspöki széket kénytelen volt elfogadni, s mint ilyen halt meg 1433-ban, szentség hírében. Kongregációjához 1504-ben csatlakozott Montecassino is, azóta cassinói kongregációnak is hívják. A francia forradalomig virágzott, akkor megszüntették, de hamarosan új életre kelt, és ma az első a bencés kongregációk sorrendjében.

A valladolidi kongregáció

Ez a spanyol bencések reformszervezete. Statutumaiknak kidolgozásában Barbo is résztvett. Szigorú, szinte apáca-klauzúrát vezetnek be; lassanként minden spanyol apátság csatlakozik hozzájuk. 1500 körül Montserrat is, a spanyol-katalán búcsújáráhely. Apátjának, Cisnerosnak Exercitatorium című könyve hatott Loyolai Szent Ignác Lelkigyakorlataira.

A kastli reform

1400 körül Dél-Németországban Kastl kolostorából kiinduló reform hagy mély nyomokat, de kongregációvá nem szerveződnek. A devotio moderna egyik legszebb terméke a kastli szerzetes, János műve: *De adhaerendo Deo*.

A melki reform

A konstanzi zsinaton tanácskozó bencés apátok olyan döntésre jutottak, hogy a jó fegyelmű subiacói kolostorból kérnek reformszerzeteseket – ahol már régebb idő óta német bencések: teutonici, is éltek. Így a subiacói prior, Seyringer Miklós Ausztria reformálására jön Melk apátja lesz a Duna mellett. Innen terjed tovább a komoly szerzetesélet az osztrák és délnémet kolostorokba: Göttweigbe, a bécsi skótokhoz stb. Szervezetet, kongregációt ők sem alkottak, de nagyon ügyeltek a liturgia és a szokások egységére. Eddig a Hirsau által terjesztett hosszadalmas clunyi liturgia volt szokásban, most helyére lépett a rövidebb, józanabb római, melyet Subiacóban is végeztek. A tudománnyal is sokat foglalkoztak. Pannonhalmára, Tolnai Máté reformjára is nagyon hatottak a melki szokások.

A bursfeldi unió

Észak-Németországban a reform először egy trieri jámbor apát, Johannes Rode kezdeményezésére indult, de az ő korai halála után Dederoth János, a kis Bursfeld apátja vette kezébe a megújulás ügyét. A bázeli zsinat, és azon Barbo Lajos szereplése is sok indítást adott nekik. Kb. 100 apátság csatlakozott ehhez a lazább szervezetű kongregációhoz: megmaradtak az önálló apátságok, de a káptalan beleszóllhatott fegyelmi ügyekbe is, az apátot saját maguk választották, és minden kolostornak saját utánpótlása, novíciátusa volt. Dederoth halála után Hagen János építette ki a szervezetet. A protestantizmus tette tönkre ezt a virágzó kongregációt. Ennek volt tagja a tudós humanista spannheimi apát. Trithemius János is, polihisztor, rendtörténész: *De viris illustribus ordinis nostri* († 1516).

A németalföldi reform

Az akkor még egységes Belgium-Hollandia területén Liessies apátja, *Blosius Lajos* reformálta a kolostorát. Más kolostorok reformjára ő nem törekedett, de szelleme így is erősen hatott, főképp aszketikus könyvei által. – A szelíd, és kedves gróf-fiú V. Károly brüsszeli udvarában volt apród, majd jámbor anyja engedélyével belépett a liessiesi bencésekhez 14 éves korában. Gentben és Löwenben az egyetemet látogatta, majd koadjutor, végül apát lett. Amikor szigorúbb életformáját szerzetesei nem akarták elfogadni, három társával egy remeteségbe vonult vissza. Erre visszahívták szerzetesei és V. Károly kívánságára kissé szelídebb formában végrehajtotta -reformját. „Statuta monastica” c. művében a bencés Regula szigorúságát korához alkalmazza: a matutinum imádkozását éjjelről hajnali négyre teszi át, ebéd után pár órás rekreációt rendel el, ilyenkor szilencium sincs, kétévenként rokonlátogatásra is kiengedi szerzeteseit, és az ünnepeken a húsételt is megengedi. A tudományos munkát szereti, előmozdítja, de minden szerzetes egy kis kertet is kap, melyet maga művel. A belső erényekre: imádságra, összeszedettségre, szegénységre, hallgatásra, engedelmisségre igen nagy súlyt helyez. „Speculum monachorum” c. könyve ma is értékes lelki olvasmány. A szentség hírében halt meg 1566-ban.

A magyar kongregáció

A magyar bencésrend reformja Blosiusét megelőzi ugyan, de a többihez képest eléggé elkésve, a tizenkettedik órában jött. Elkésve azért is, mert Mátyás király alatt a magyarországi szerzetesrendek reformokon mennek keresztül, és így megújulnak. Így pl. a ferencesek = „cseri barátok” Temesvári Pelbárt és társai vezetésével, majd a domonkosok. Ez a két megreformált rend a megindítója és felvirágoztatója a magyar nyelvű, vallásos tárgyú kódex-irodalmunknak is. A két rend női ága: a klarisszák és domonkos apácák számára készülnek a magyar kódexek lelkiolvasmányul. – A premontreieket pár évvel később Fegyverneki Ferenc atya-apát reformálja. Ő veszi át 1510-ben a bencés apácáktól a somlyóvásárhelyi kolostort, és premontrei apácákat telepít oda. Számukra írja ordinarius-nak, agenda-félének a Lányi-kódexet, mely azonban a bencés szokásokból is megtart egyet-mást, így a beöltözési és fogadalmi szertartást.

A magyar bencések reformja azzal indul meg, hogy 1500-ban II. Ulászló király kiadja a kezében kommandaképpen levő Pannonhalmát, kinevezi kancelláriának egyik jegyzőjét. Tolnai Mátét apátnak. Ő polgári származású, előbb pécsi egyházmegyés klerikus, a krakkói egyetemen tanult, tudós, jámbor, szelíd, kissé beteges negyven év körüli férfi. Hivatalát kezdettől fogva hivatásának fogja fel. 1500–1535 között vezeti Pannonhalmát és a magyar bencés rendet. Már a hivatalát is úgy kapta, hogy az összes magyarországi apátságok reformátora legyen. Belép a rendbe, fölszentelteti – valószínűleg csak diakónussá! – és benedikáltatja magát, és már 1501-ben összehívja az első káptalant Pannonhalmára. Az első vizitációkat is megkezdi ekkor. Pannonhalmán az induláskor 10 szerzetes van, ezek száma rövidesen negyvenre emelkedik, úgyhogy innen tud reformszerzeteseket adni más, elnéptelenedett kolostoroknak is.

Mivel a reform nehezen indul, először a maga kolostorában tesz rendet. Aztán a Pannonhalmától függő kisebb apátságok ügyét rendezi. Ezek: Koppánymonostor, Tata, Béla, Bakonybél, Jásd, Telki. Aztán a nyugati királyi alapítású apátságokat foglalja össze egy szűkebb unióba: Pécsvárad, Szekszárd, Bába, Zalavár, Kapornak, Garamszentbenedek. Ez az unio a reform magja és mozgatója lesz: évenként tartanak káptalant Pannonhalmán – Végül megalkotja a magyar kongregációt, melynek minden magyar bencés kolostor tagja lesz. Ezek háromévenként tartanak káptalant, szintén Pannonhalmán, Szent György napján az altemplomban. Aztán több ízben végigvizitálja a kolostorokat megbízottjai útján, és azok részletes jelentésekben számolnak be a visszasságokról. A kommandában lévő apátságok közül is többet pénzen visszavásárol a kommandátorok kezéből.

Munkáját sok külső körülmény akadályozza: a jóakarató király, II. Ulászló tehetetlensége, majd II. Lajos rosszindulata. A pápai udvar is még a kommandá alapján áll, és a kommandátorok, pl. a főpapok is nem egyszer akadályozzák működését. Az esztergomi érsekekkel, Bakócz Tamással, majd utódával Székelyekkel azon keveredik vitába, hogy kinek van joga az érsekség területén fekvő apátságokat vizitálni. Végül is megegyeznek abban, hogy a káptalan által kiküldött vizitátorokat a maga részéről az érsek is kinevezi. De Máténak végül is sikerül a nehézségeket megoldani, és X. Leó pápa 1514-es bullájában jogilag is felállítja a magyar kongregációt.

A statutumok nem készülnek el, de a káptalanokon folynak az előmunkálatok. Egységes breviáriumot vezetnek be, amit Tolnai ki is nyomtat Velencében, majd Bécsben, függelékben a helyi szokásokat kísérő imákkal. A rendes officium mellett Szűz Mária kis officiumát is mondták a kóruson. Mindez szombaton volt „mandatum” = lábmosás szertartása, minden reggel a Prima után „culpa” = bűnbevallás. Egyszerű, hús nélküli az étkezés, de a betegek és öregek számára adnak felmentést. A dormitorium is közös. Imaszövegekre lépnek külföldi kolostorokkal, így a bécsi skótokkal, a nürnbergi Szent Egyed kolostorral, mely híres humanista központ ebben a korban. A páduai Szent Jusztinával is jó viszonyban van; szerzeteseket küld oda, hogy a szokásokat tanulmányozzák.

A mohácsi csatában nem vesz részt az öreg apát, lovagolni se tud, a király felmenti a személyes részvétel alól. De ettől kezdve megakadt a reform munkája is: a török által feldúlt kolostorok életben maradt lakói menekülnek nyugatra, így a bátaiak is az egyházi szerekkel és a Szent-Vér ereklyével Pannonhalmára. Török Bálint hadi célokra lefoglalja a somogyi tizedeket, majd a török veszi el ezt: ezzel megsemmisül Pannonhalma egyik fő anyagi bázisa. Tolnai Máté első koadjutora még előtte meghal, úgyhogy újat választ, aztán maga is meghal 1535-ben, nagy művét befejezetlenül hagyva.

A kolostori humanizmus

A kor irodalmi és művészeti iránya, a humanizmus és reneszánsz, jelentkezik a kolostorokban is. Pannonhalmán a templom 1510-ben két szép reneszánsz portáléval gyarapodik: Szűz Mária kápolnánál és a mai keresztelőfülkénél. (Van egy reneszánsz-kori miseruhánk is, Szent Benedek képével kihímezve, de ez későbbi beszerzés.) Garamszentbenedeken 50 évvel ezelőtt még művészi képességű névtelen mesterek festenek táblaképeket későgótikus stílusban.

Képzőművészeti alkotásnak számíthatjuk az igen szép képekkel díszített evangelistariumot: az ünnepi evangéliumi szakaszokat tartalmazó kódexet, és az ehhez hozzákötött, szerényebb kivitelű *Forgách-kódexet* (Ma az Egyetemi Könyvtárban). A *Forgách-kódex* nevét ottan kapta, hogy többek közt tartalmazza a fogadalmi okmány mintáját Forgách Tamás – Pál testvér nevére kiállítva, és a fogadalmotétel szertartását is.

Itt kell megemlítenünk Tolnai Máté breviáriumi mellett azokat a szerkönyveket is, melyeket a bécsi skót perjel, a magyar származású Ambrosius Pannonius adott ki a pannonhalmi káptalan megbízásából, nyomtatásban. Végül jelentős a korszak irodalmában *Nagyszombati Márton* (= Martinus Tyrnaveus) műve, az *Opusculum ad regni Hungariae proceres* 1521. V. 22. – A szerző Tolnai egyik reformszerzetese, a bécsi egyetemen tanult, majd reformálni apátnak küldi egymásután Szerencsre, Tatára és végül Kolozsmonostorra, de ezt a pozícióját úgy látszik, az erdélyi püspök ellenállása miatt nem tudta elfoglalni. A „Művecske Magyarország főuraihoz” három részből, ezer distichonból álló latin költemény, amely a török elleni összefogásra buzdítja a magyar főurakat. Hatása azonban nem sok lett: pár év múlva bekövetkezik – nem utolsó sorban épp a főurak széthúzása miatt – a mohácsi katasztrófa.

Részletek az *Opusculumból*: (Geréb László: *A magyar renaissance költői*)

Ó ti magyar nemesek, már ellenségeitekre
mért nem támadtok, mért nem pihen egyre a kard?
Ím a török hordák mord fegyvere villog elétek,
s egyre nehezebb harc réme nyom és fenyeget.
Ádázul s egyenest tart egyre határotok ellen,
gyűjtött kincseteket, hogy kirabolja mohón.
Városotokra vadul hogy zúdítson veszedelmet,
pusztítván szentélyt, várakat, otthonokat.
Hogy végül dühödőn magatok földjéről elűzzön,
vagy mialatt renyhén ültök, elöljön a kard.
....
Attila dúlongott hajdan a föld kerekében,
sok földet s urakat hajtva igája alá.
Tengeri nagy harcban megverte a britteket is még,
és az olasz földet megtiporták hadai.
Víz közepén a kalmár nép így alapító Velencét,
akkoron építé házait és falait.
Akkoron ölték meg viperás nyilakkal a seregek
Orsolya szent szűzet s véle leánycsapatát.
Mert a kemény Marsnak munkája dühöngve dühöngött,
S Attila őt is még így öleté le vadul.
Majd azután István, szent lett urunk, a királyunk,
Krisztushoz akkor tért meg a nép e hazán.

Mégis a legjelesebb valamennyi vitéz közepette
legbátrabb szívű, legderekabb eszű volt,
Ésszel, a tetteivel: boldog vala ő idejében
Nem lesz a földön már senki se nála különb:
Ez Mátyás úr volt, első valamennyi király közt,
gyámola népének, népe kit úgy szeretett.

És ha netán kérded, hogy e versezetekre ki ihlet,
mind, amit itt mondtam, hogy ki sugallta nekem:
Mártonnak, nékem, ki leszálla a mennyei várból,
tudtul adá mindezt, mennyeiek követe.
Mondta kilenc szűz, Jupiter kegyesen segített is,
Charisok és Pallas, Phoebus is áld, s a Ceres,
mert hogy a költőnek könnyű legyen itten a dolga:
szent dalosokra vigyáz ébren az ég odafenn.

Csak a mostani időkben fordult az irodalomtörténészek figyelme egy humanista bencés író felé: Leibici Márton, a Szepességből származik, valószínűleg német. Sokat utazik, végül a bécsi skótok kolostorába lép be, apát lesz. Mint ilyen, kísérőtársa a konstanzi zsinat megbízásából a kolostorokat vizitáló Nicolaus Cusanusnak. 1464-ben, halála előtti évben írja emlékiratát, Senatorium címmel. Egy öreg (senex, innen a cím) beszélget egy fiatalal saját életéről, tapasztalatairól – nálunk és közeli nyugaton. Kissé szubjektív, majdnem pletykás írás, de sokat ad a korabeli kolostorok belső életéről.

A bencés élet kipusztulása Magyarországon

Nálunk a bencés élet megszűnését nem annyira a protestantizmus mint inkább a török okozta. Csak egyetlen bencés kolostort, Kolozsmonostort szüntették meg az erdélyi protestáns rendek intézkedésére 1556-ban, de már előbb is kommenda volt. Magyar bencésről sem tudunk, aki protestánssá lett volna.

A török területen azonban egymásután szűnnek meg a bencés apátságok. Másokat viszont végvárakká alakítanak át, és ezért szűnik meg bennük a bencés élet, a szerzetesek elmenekülnek a háborús veszély elől, s attól kezdve, hogy öt év múlva visszatérnek, Pannonhalma inkább csak vár, semmint kolostor. Kétszer is leég, míg 1585-ben megszűnik itt végleg a szerzetesélet. A királyoktól kinevezett kormányzók = kommandátorok főpapok, vezetik Pannon-

halmát, élvezik megmaradt kis birtokainak jövedelmét. Veresmarty Mihály a 17. sz. elején egy levelében megörökítette a székesegyház átadását a töröknek:

„Szinán pasa 1594. júl. 23-án a szentmártoni apáttal (= Baranyai Pál világi pap kormányzóról van szó), midőn a vár megadásának átvételekor a templomba belépett, igen szépnek, úgymond, pepecsös munkásnak, holott minden ékes, szemlélné. Az ékességek közt látott alkalmas számú és nem kis költséggel épített és felfüggesztett faragott bálványképeket (= gótikus szobrokról van szó). Zádori István kapitánytól kérdé: mire való? Ez válaszolja: Az apát istenei. A pasa megdorgálá az apátot, és parancsára ennek vállán kellett elhordania a szobrokat egy strázsakastélyig, melyet tarisznyavárnak neveznek, hol a mezőn elvetette azokat.”

A töröktől meg nem szállott Felvidéken, a királyi Magyarországon is megszűnik a bencés élet: a kolostorokat a székhelyükről elűzött püspököknek, főpapoknak adják kommandába. Így jár Garamszentbenedek is, melyet az esztergomi érsekség elveszett birtokai kárpótlásául foglalnak le papnevelési célokra. Kolozsvári János, domonkos, csanádi püspök, kolozsmonostori „apát” Magyarország püspökeinek képviselője a trienti zsinaton.

A protestantizmus pusztítása a nyugati bencéseknél

Angliában a legteljesebb, Wolsey bíboros kancellár nagy ellensége a szerzeteseknek, minden kisebb apátságot megszüntet és vagyonukat elkobozza. Majd VIII. Henrik szünteti meg a többi, arra kényszerítve az apátokat, hogy az ő javára mondjanak le apátságukról. 70 apátság szűnik meg így. Hét vértanúja is van a bencések közül az angol egyházüldözésnek. 1895-ben boldoggá avatták őket. Az utolsó apát a börtönben felvesz egy világi papot, aki aztán a kontinensre szökve továbbviszi az angol bencés kongregáció életét.

A kontinensen nincs egységes állami, központi hatalom, és így egyes területeken nagyon különböző a helyzet. A „cujus regio ejus religio” = akié a föld, az intézkedik vallási kérdésekben is, elv alapján a protestánsná lett fejedelmek a területükön fekvő apátságokat is átviszik a reformációba. De a külsőségeket, címeket sokszor megtartják, pl. az apáti címet tovább adományozzák, a kolostor vagyonát valami egyházi vagy jótékony célra fordítják. Véres üldözésről itt nem tudunk. A svájci Einsiedeln apátság is csak kis híján nem

lett protestánsná. Ide csak nemeseket vettek föl, és ebben az időben annyira kihaltak a bencések, hogy a nagyon öreg apát mellett – aki nem is élt Einsiedelnben –, csak a perjel, mint egyetlen rendtag élt a kolostorban. A búcsújáróhely híveinek gondozását világi papokra, egy időben épp Zwingli Ulrikra, a későbbi reformátorra bízta. Zwingli hatására később az új alperjel is áttér protestánsnak. De ettől fogva felvettek nem-nemeseket is, és így a kolostor újra benépesedett.

Európában az addigi 1500 bencés kolostorból kb. 800 szűnt meg a protestantizmus következményeképpen; csak Itáliában, Spanyolországban és Franciaországban nem okozott a vallásújítás nagyobb károkat.

Meditáció

A sok bajban, hanyatlásban mégis csak vígasztaló lehet számunkra, hogy a bencés rend ebben a nehéz, viharos időben nem tévedt rossz utakra; nem vett részt a reformációban. (Bár jezsuita írók 1600 körül a bencések életében is okát látják a reformációnak). Egy pár kivétel akadt, de talán a rend hagyománytisztelő, konzervatív jellege mentette meg ettől.

Ne felejtjük, hogy a német ágostonosok, Luther rendtársai közül sokan aktíve kivették részüket a hitújításban. Nálunk pedig a ferencesek közül sokan, és éppen a tehetségesek, protestáns prédikátorokká, térítőkké, írókká lettek (Benczédi Székely István, Dévai Bíró Mátyás, Sztárai Mihály, stb.).

„Isten görbe vonalakon is egyenesen tud írni”: a bencés rend reformja a 16. sz. elején nálunk épp egy nagyon gyöngé, pipogya királyhoz: II. Ulászlóhoz, és egy nagyon világias életű reneszánsz pápához: X. Leóhoz fűződik. De ezek nem voltak akadály abban, hogy a kolostoron belül komoly szerzeteséletet ne élhessenek.

Nagy rendhistóriánk párhuzamot von Oros apát és Tolnai Máté között. Hasonló helyzetben, nagy nemzeti katasztrófák között éltek, de a rendjükért. Egyéniségük különböző: Oros erős, harcias, Máté gyenge szellem. – Nagyobb tehetség – anyagilag és szellemileg Oros volt, de Tolnai Máté „haladóbb” korszerűbb és bencésebb is talán. Mindkettőnek kb. negyven szerzetese volt, de míg Orostól semmiféle új telepítés, dinamika nem indult ki, Máté egy féltucat apátságot hozott rendbe em-

bereivel. Nála az anyagi és szervezeti erősödés nem volt annyira öncélú, mint Orosnál.

13. A katolikus és bencés restauráció, 1563–1789

(A tridenti zsinattól a francia forradalomig)

Megújulás a tridenti zsinat után

A tridenti zsinat utolsó, 26. ülése 1563-ban foglalkozott a szerzetes-rendek reformjával általában. Sok fontos egyházi szabályt hozott: az egyéves novíciátust, a 16. életév után lehető fogadalmat: a szegénységet – ezzel szemben a közösség birtokolhat; a klauzúra sűrűségét. A bencésekénél és a monasztikus rendekénél a nagyképtalanok tartását és a kongregációba való tömörülést kívánta a zsinat, de ezekre vonatkozóan részletes szabályt nem adott. A zsinat hatására a szerzetesélet, a bencés is, egész Európában fellendült. A szervezet két irányba fejlődött: egyrészt a Szent Juszta és a modern rendek mintájára erősen centralisztikus irányba, néhol még az apáti cím is megszűnt. Másfelől a régi bencés hagyománynak jobban megfelelő föderalisztikus irány: egyenrangú kolostorok önkéntes szövetsége, az önállóság több-kevesebb megtartásával.

A bencés rend szervezetére, de lelkiiségére is erősen hatott ekkor a korszak vezető, legkiválóbb rendje, a Jézus Társasága. Bár előzőleg, a kialakulásnál bencés hatások is érték a jezsuita rendet: Loyolai Szent Ignác megtérése egy szakaszát a híres spanyol kegyhely, Montserrat apátsága mellett, egy Manréza nevű remeteségben töltötte, és itt kedves lelkiolvasmánya volt, melyet kivonatolt és fel is használt Lelkiyakorlatainak megírásánál a nem sokkal előbb meghalt montserrati apátnak, Garcia Cisnerosnak könyve: *Exercitationes spirituales*. És amikor később hat társával együtt Rómában szerzetté alakulnak, egy bencés apátság, a Falakon Kívüli Szent Pál bazilikában teszik le fogadalmukat.

A jezsuita rendet jellemzi az aktivizmus és voluntarizmus: az akarat erős hangsúlyozása. Ezekkel a szellemi erővel azonban egészen az Egyház szolgálatába állnak. Erős szervezettség, centralizmus és nagy fegyelmeztség jellemzi. Ideológiai iránya céljának: a protestáns tömegek, de főként az elit visszahódításának megfelelően apologetikus és racionalista. Iskoláikon keresztül érnek el szép eredményeket.

Mindez erősen hatott a bencések életére is: szervezetben, munkakörben, a lelkiélet stílusában és teológiában is.

St. Vanne és St. Hydulf kongregációja

Ebben a korban sok bencés kongregáció alakult, és a régiek közül is nem egy tovább élt: Szent Jusztina, Clunynek két ága is: egy szigorúbb és egy enyhébb; Bursfeld, Valladolid stb. Az újak közül az egyik jelentős az akkor még külön országnak számító Lotharingiában alakult 1600-ban: St. Vanne (= Vito) és Hydulf kongregációja, alapítójuk Dom Didier de la Cour. A vezetés itt a káptalan és annak egy évre választott prézese kezében van, de az egyes apátságok még maguk választják apátjaikat életfogytiglani kormányzásra, bár ezek hatalma sok mindenben korlátozva volt.

A maurinus kongregáció

St. Vanne reformeszméi Franciaországban magában is elterjednek, de a király nem nézte jó szemmel, hogy a kolostorok egy „külföldi” szervezethez tartozzanak, azért 1621-ben Dom Tarrisé vezetésével megalakul a francia reformkongregáció, melyet védőszentjéről, Szent Maurusról, maurinus kongregációnak neveznek. Gyorsan terjed és a század végén 180 kolostor tartozik alája, hat provinciába osztva. A rend élén egy három évre választott „generalis superior” áll, akinek székhelye Saint Germain des Prés. Mellette egy különféle beosztású tagokból álló tanács áll. A stabilitást a kongregációra és nem az egyes apátságokra teszik. Minden tartományban van külön novíciátus-háza, ahonnan az egy év elteltével egy másik, tanulmányi házba vitték a növendékeket, és csak nagyon alapos tudományos és aszketikus képzés után szentelték fel őket. Aztán a tudományos munkára alkalmasokat még tovább is képezték. Többnyire a rend tudós központjában, St. Germain des Présben éltek ezek. A kórust pontosan tartották, hetenkint kétszer gyóntak (a janzenizmus idejében vagyunk!) havonta egynapos rekollekciót tartottak, évente tíznapos lelkigyakorlatot. A szilenciumot és házi munkát is nagyra értékelték. – Munkakörük sokféle volt: a lelkiszerzési munkában is részt vettek, templomaik voltak, iskolák,

gimnáziumaik is. De különösen nagyot alkottak tudományos téren, főként a történettudományok: egyháztörténet, rendtörténet, patológia, liturgiátörténet terén. De a biblikus tudományokban és az aszkétika terén is. Ennek a munkának külső eszközeit is megszervezték: sok gondot fordítottak könyvtáraikra, amelyekben sok kéziratos művet is összegyűjtöttek. A tehetséges rendtagokat sokszor küldték tudományos utazásokra is. Itáliába és Németországba is, kéziratok gyűjtésére, másolására, útleírásaik sok kortörténeti anyagot is tartalmaznak. A munkamódszerük is új: sok névtelen munkatárs hordja össze a rengeteg adatot a nagy tudósok számára, és készítik a pontos indexeket. A forráskritikára sokat adtak. A sok tudós közül csak néhányat említünk:

Johannes Mabillon (+ 1707). De re diplomatica c. művével az oklevéltan megalapítója lett. Ő írja az első összefoglaló rendtörténetet: *Annales OSB*, és összegyűjti a bencés szentek életrajzait a jezsuita *Acta Sanctorum* megfelelőjeként: *Acta Sanctorum OSB*. A szentatyák műveinek első kritikai kiadásában is kiváló: Szent Ágoston, Kriosztom, Bernát művei legjelentősebbek itt. Emellett az európai hírnévű tudós egyszerű, szerény szerzetes, aki a karimádságot soha el nem mulasztja, és az alázatosságot minden tudománynál nagyobbra tartja.

Ruinart az őskeresztény vértanúaktákat adta ki mintaszerűen. Martène nagy Regula-kommentárja történetileg is kitűnő, gazdag anyagú mű.

Közben elméletileg is meg kell védeniük tudományos munkásságuk jogosultságát *Rancé*-val, a trappisták híres alapítójával szemben. Rancé igen tehetséges, de a korabeli főúri abbék életét élő pap volt, mígnem hirtelen megtér, lemond gazdag egyházi javadalmairól, apátságairól, csak egyet tart meg, a cisztercita La Trappe apátságot, oda maga is belép, megreformálja, visszavezeti az eredeti szigorúságra, sőt vezeklő hajlama szerint még ezen is szigorít, és ezzel a reformált cisztercitáknak, a trappistáknak megalapítója lesz. Mindenféle tudományban a vallási élet megőrlőjét látja, és ezért a szerzetesek tudományos működését írásaiban élesen támadja. Erre felelnek a maurinusok, többek között Mabillon is a *De studiis monasticis* c. művével.

A maurinus tudományosság utolsó terméke az új, maurinus breviárium volt, mely a St. Vanne breviáriuma nyomán készült. 1787-

ben jelent meg, de a maurinusok maguk már nem tudták használni, mert bevezetése előtt a forradalom elsöpörte őket.

Más kongregációkban is folyt e korban hasonló tudományos munka, ha nem is ekkora eredményekkel. Meg kell, pl. említenünk a St. Vanne kongregációjához tartozó Calmet-t († 1757), aki mint exegéta, Regula-kommentátor és történetíró jelentős.

Bencés kongregációk Németországban

Francia példára felvirágzik a belga és a száműzetésben élő angol kongregáció is. A svájci kongregáció is ekkor nyeri el végleges alakját.

A németek nagyon szeretnék egységes német kongregációt, de püspökök és fejedelmek miatt mindig meghiúsul. Így egy helyett egész sor kongregáció keletkezik, tartományok szerint: osztrák, salzburgi, sváb, bursfeldi stb. Az egységet ekkor tudományos téren keresik, és megalkotják a német bencések szellemi központjaként a salzburgi bencés egyetemet 1617-ben. A bencés újjáéledésnek és egységnek akadályozója a németeknél a jezsuita rend is. II. Ferdinánd 1619-ben kiadott egy törvényt, hogy az egyházi intézményeket vissza kell adni a reformáció előtti tulajdonosaiknak. Ez elsősorban a protestánsok és a szekularizáló (= egyházi birtokot saját céljára lefoglaló) világi urak ellen irányult, de érintette a jezsuitákat is, akik közben több bencés apátságot és azok birtokait maguknak megszerezték, a saját intézményeik, gimnáziumaik és papnevelőik számára. Layman jezsuita atya azzal is bizonygatta a jezsuita birtoklás jogosságát, hogy a reformációért – legalább is részben, a régi hanyatló szerzetesrendeket, elsősorban a bencéseket tette felelőssé, és így ők nem érdemlik meg többé ezeknek az egyházi célt szolgáló birtokoknak megtartását. Romanus Hay, Ochsenhausen-i bencés cáfolta meg Layman állításait.

A bencés életnek nagy előmozdítója volt Ausztriában és Dél-Németországban Anton Wolfradt, kremsmünsteri apát, később bécsi érsek. A német bencés tudósok közül meg kell említenünk Martin Gerbertet (†1793), St. Blasien apátját, akit „német Mabillon”-nak is neveznek: minden téren: teológiában, történelemben, matematikában és zenetörténetben és -elméletben kiváló alkotott. A Bajor Tudományos Akadémia ebben az időben tele van tudós bencések-

kel. A bajor és osztrák bencéseknek iskoláik is vannak. A két Pez testvér, Bernát és Jeromos, Melk híres tudósai; Kremsmünsterben Simon Rettenpacher ragyogó latin iskoladrámákat ír, a weingarteni Gabriel Bucelin ötven művet írt különféle tudományokban; Zwiefaltenben Magnoald Ziegelbauer négykötetes nagy bencés irodalomtörténetet írt. Barátja, a kölni Sankt Martin kolostor szerzetese, Oliver Legipont mint pedagógus híres a maga korában: Mária Terézia rábízta a prágai nemes ifjak konviktusának megszervezését.

Bencés barokk művészet

A bencések is átveszik a kor és a jezsuiták művészi stílusát, Dél-Németország, Svájc és Ausztria tele van szebbnél szebb barokk kolostorokkal és templomokkal. Ausztriában: Melk, Göttweig, Kremsmünster, Admont; Németországban: Ottobeuren, Ettal, Neresheim, Weingarten; Svájcban: Einsiedeln, Engelberg. A nagy barokk csarnok-templomok mellett azonban a területükön fekvő falvakban is szép kisebb barokk templomokat építtetnek a nép számára. Aztán a kolostor többi részére is sor kerül: fényes könyvtártermek, ebédlők, de mindenek előtt az apáti lakosztályok: prelatúrák.

A gregorián helyett a többszólamú énekes és hangszeres barokk zene virágzik ebben a korban a kolostorokban is: még a kisebbekben is megvan a saját zenekar a szerzetesekből és világi alkalmazottakból. Mozart még misét komponál egyik bencés barátjának újmiséjére.

Magyar bencés élet a 17. és 18. sz.-ban

Külső történet, főapátok

A török terjeszkedése 1600 körül megállt. Pázmány Péter és a jezsuiták vezetésével pedig megindult az országban a katolikus restauráció. Így kerülhetett sor a bencés rend újraéledésére is.

1.) *Himmelreich György* komendátor (1607–1637), egy a római Germanicumban végzett, művelt és igen jószándékú pap szándékozik újra-éleszteni a bencés rendet. Ebben segíteni tudja a királyi udvarban befolyásos hivatalnok állást betöltő apja, továbbá Nagyfalvay Ger-

gely, váci püspök, akik Győrben mint kanonok élt, és Wolfradt Antal bécsi érsek. Viszont a visszaállítást erősen ellenzi a világi papság egy része. Pázmány Péter a bíboros-érsek, és a győri jezsuita ház főnöke is, aki a lébényi apátság birtoka mellé Pannonhalmát és birtokait is szeretné megszerezni kollégiumuk és templomuk méltó kiépítéséhez. De III. Ferdinánd és az országgyűlés is magáévá teszi a visszaállítás ügyét; az országgyűlésnek csak az a kikötése, hogy az újonnan kinevezendő főapát magyar legyen. Himmelreich már nem érte meg terve megvalósulását – pedig már a könyveket is gyűjtögette a leendő könyvtár számára. De halála után sikerül megfelelő főapátot találni a Heiligenkreuz ciszterci apátság perjelében, Pálffy Mátyásban.

2.) *Pálffy Mátyás* (1639–1646). Tíz bencést tud összeszedni az indulásnál, de ez a szám nagyon lassan emelkedik csak. Megkapja egyúttal Bakonybél és Dömölk apátságokat, de jó darabig csak egy-egy érdemesebb rendtagot nevez ki „címzetes” apátnak, és legföljebb egy-egy lelkipásztort tud küldeni az elpusztult apátságok helyére. – A többi apátságért a kamara, a neoakvizíciós bizottság pénzübeli „fegyverválságot” követel, amit a szegény Pannonhalma nem tud teljesíteni.

Hogy a rend számára ezek az apátságok mégse vesszenek el egészen, osztrák apátságok váltják meg maguknak: Altenburg Tihanyt (Göncz Celesztin szerzi ezt majd vissza 1710-es években), Göttweig Zalavárt – de ezt Zalaapátiban építteti újra. (Ezt majd Vaszary Kolos veszi át a múlt század végén), és a bécsi skótok Telkit (ez viszont mint birtokuk e századig tulajdonukban volt).

Pálffy Mátyás anyagilag is rendbehozza kissé a rendet. Megőrzi a főapátság exemptióját is: nem megy el a Lósy Imre érsek által összehívott nagyszombati zsinatra. Jóban van Veresmarty Mihály pozsonyi kanonokkal, konvertita íróval, bátai címzetes apáttal, aki műveit kinyomatás előtt Pannonhalmára küldi megbírállás végett.

3.) *Magger Placid* főapát (1647–1667), sziléziai származású bencés, de a harmincéves háború viharában elsodródik feloszlatott kolostorából, és a Vág völgyében fejt ki áldásos lelkipásztori működést, majd belép az újraalakuló apátságba, Pannonhalmán. Mint főapát a rendi plébániák szervezésével tűnik ki. Mivel alatta Pannonhalma a várvédő katonák gondatlanságából kétszer tűzvészt szenved, sikerül elérnie, hogy a katonaságot, ami egyébként is zavarta a szerzeteséletet, végleg kitelepítik innen. Összeiratja a főmonostor javait,

ingóságait, köztük a könyvtárról is készül katalógus 1658-ban. Fennmaradt szép rézmetszet-portréján a jeligéje: „Christus spes mea”.

4.) *Gencsi Egyed* főapát (1667–1684). Tovább szervezi a plébániákat, búcsújárást rendez Pannonhalmára, itt egyre nagyobb mértékben folyik a környék gyóntatása is. A pozsonymegyei Modorban az elűzött protestánsok helyén átveszi egy plébánia és egy latin iskola (= kisgimnázium) vezetését. Ettől kezdve 2–5 rendtárs él Modorban. Nagyszombatban is átvesz egy plébániát, de azt hamarosan újra elveszti a rend. Fennmaradt magyar nyelvű igen ízes levelezése a török bégekkel, legtöbbször a székesfehérvárral. A török is elismeri őt a környékbeli jobbágyok urának és szószólójának. A győrkörnyéki vargákat céhbe tömöríti és szabályokat irat számukra. Győrben megvesz egy házat: „apátúr-ház”, mely ettől kezdve a pannonhalmi főapátok győri székhelye lesz. Az ő idejében Kara Musztafa török hadvezér Bécs ellen vonulva 1683-ban elfoglalja Pannonhalmát is, de hamarosan visszavonul.

5.) *Simoncsics Gellért* főapát (1684–1688). Az átvonuló Szobjeszki János lengyel királyt és hadvezért ő fogadja Győrben ékes latin beszéddel a vármegye nevében. Alatta a rend szűkös anyagi viszonyok közt él még.

6.) *Rumer Márton* főapát (1689–1693), sankt lambrecht, osztrák bencés volt Mária-Cell őre. Mint főapát pereskedik a neoakvizíciós bizottsággal a somogyi tizedek érdekében. Szentmártont és a környéket, mely a török időben nagyon elnéptelenedett, újra betelepíti (= „megszállatja”), részben németekkel és tótokkal, és az új lakosság anyagi fellendülését a sok szőlőtelepítéssel segíti elő. Szentéletű ember volt. Halála tragikus: Győrbe utazva a várból lefelé menő kocsi lovai megbokrosodnak, a kocsi utasait: a főapátot és a perjelt a közeli szőlők karóira borítják ki, s ők sebeikbe mindketten néhány nap alatt belehalnak.

7.) *Lendvay Placid* főapát (1693–1699). Ő alatta állítja fel a rend a kaposvári priorátust és plébániát, mely résztvesz Somogy rekatolizálásában. A belső életet a „Carta charitatis” c. iratával rendezi.

8.) *Karner Egyed* főapát (1699–1708). Győri születésű, a nagyszombati és salzburgi egyetemen tanult, először hitszónok, majd teológiai tanár Pannonhalmán: ekkor rendezi a levéltárat: kétezer okmányt másol le. Majd modori házfőnök lesz, többféle előljárói tisztelet visel, mígnem főapáttá választják. Monostorában sokat restaurál

és építkeznek. 1700-ban megünnepelik a rend magyarországi fennállásának 700 éves évfordulóját, erre megfesteti a pannonhalmi apátok (képzelt) arcképeit: ebből maradt fenn az Anasztáz-Asztrikot ábrázoló. Márványba foglalja az alsótemplomban Szent István székét és emlékérmét veret. Nagyon tehetséges, de világias életű: többet van Győrött, mint apátságában. Emiatt meg politikai viszályok miatt is – a Rákóczi szabadságharc idején labancpárti, míg a konvent jó része kuruc –, többször összeütközésbe kerül rendtársaival, egyszer még tettelegességre is vetemedik: megvereti őket a hajdúkkal. Ezért halála után egy békeszerető, de beteges és öreg embert választanak meg főapátnak.

9.) *Göncz Celesztin* (1709–1722). Előtte bakonybéli apát volt és megpróbálta valóságban is életre kelteni címzetes apátságát: kis fakolostort építtetett és pár szerzetest vitt oda. Ő állítja vissza a tihanyi apátságot, ahová Lécs Ágostont nevezi ki első apátnak, s aki aztán a kolostort és templomot a mai formájában fel is építteti. Amikor Göncz Celesztin meghal, a Boldogasszony kápolna már kész kriptájában temetik el, ő volt ott az első halott. Emlékére a kápolna egyik mellékoltárára kerül Szent Celesztin pápa szép barokk szobra.

10.) *Sajghó Benedek* főapát (1722–1768). Erdélyi, csiki eredetű családból származik, de már Nagyszombatban születik. Ifjú korában kuruc vitéz, és mint ilyen állítólag Pannonhalmán is megfordul. Később a bencés rendbe lép, majd főapáttá választják. Választásánál a konvent több kikötéssel él, s emiatt később összeütközésbe is kerül velük. Alatta a rend anyagilag nagyon megerősödik, egyre több pénzt tud kölcsönözni is a sok építkezés mellett. Befejezi a Boldogasszony kápolna építését, a középső dombon szép barokk kálváriát emel: (ebben a korban többször emlegetik a földrajzi- és epigrammaírók a „tricolis”-t, a hármass halmot Pannonhalmán, mely szerintük innen kerül a régi magyar címerbe): felépítteti a faluban a kis templomot az egyik régi tarisznyavár helyén; a falvakban is, templomokat építtet: Nyalkán, Gyórszentivánban, Láziban stb. A bakonybéli apátság és templom is alatta épül fel. Legnagyobb műve azonban a főmonostor keleti és északi szárnyának kiépítése, itt készült el a fényes barokk ebédlőterem: Wittwer Márton győri karmelita testvér, neves építész tervei alapján és Davide Antonio Fossati fiatal olasz festő freskóival. A vendégszárnyat is ő építteti ki. Vitába keveredik közben a rendtársakkal, akik az erőskezű, barokk autok-

rata prelátus intézkedéseit nem mindig helyeslik. Kuti Dénes teológiai tanárt ki is közösíti, máskor azzal fenyegeti a lázongókat, hogy hajduival vereti meg őket. Két bencés, Vajda Sámuel és Jankovics Márton Bécsbe megy, hogy a királynőnél panaszt tegyen. (Ebből az alkalomból keletkezik a Páter Márton kezdetű tréfás hangú vers). De a királynő kivizsgálhatja az ügyet, és végül is a főapátnak ad igazat. A fiók-apátságokat is emeli, a bakonybélit, tihanyit, dömölkit. Ez utóbbi helyen a szentéletű Koptik Odo apáttal keveredik vitába, akinek nem tud vagy nem akar elég rendtagot adni a búcsújáráhely ellátására, mire az maga vesz fel novíciusokat. De kormányzása végén megvan az összhang közte és az anyagilag és szellemileg magas szinten álló konventje között.

11.) *Somogyi Dániel* főapát (1768–1801). Előkelő, később grófi rangra emelt családból származik, egyik unokaöccse alkancellár. Csöndes, finom modorú ember. Az építkezéseket tovább folytatja, a főapáti lakás a „prelatúra” = a püspöki lakosztály alatta készült. Nagy terveket sző az egész kolostor átépítésére – ezeknek még a középkori templom is áldozatul esett volna –, de nem kapott hozzá engedélyt az udvartól, anyagilag nem bírta volna. A Szentszéktől kieszközli, hogy a pannonhalmi főiskola a teológiai doktorátus fokozatát is adhatja, és gyakorolja is néhányszor ezt a jogot 1770–1778 között. Fényes ünnepeket jelent, amikor Szent István Jobbját 1777-ben Magyarországra hozzák, és az ereklye néhány napig Pannonhalmán is megállapodik. A jezsuita rend feloszlata miatt elárvult komáromi gimnáziumot is átveszi a rend. Ez az első igazi gimnáziuma a bencés rendnek hazánkban. De már gyülekeznek is ezzel a viharfelhők a bencés rend fölött. Mária Terézia kívánságára lemond Pannonhalma az exemptioról, a Rómának való közvetlen alárendelésről. Így éri a rendet 1787-ben a feloszlata.

Belső élet

a.) Jogi szervezet

A főapátot a rend egészen saját kebeléből választja, a király a választottat megerősíti. Göncz Celesztinnél voltak e körül nehézségek kurucz előléte miatt. A pápától ritkán kérnek megerősítést. A többi apátság egészen Pannonhalmától függ: apátjukat a főapát nevezi ki,

a rendtagok mind Pannonhalmán végzik a novíciátust, tesznek fogadalmat, és áthelyezhető: a stabilitás a kongregációra, nem a kolostorra vonatkozik. – Egy-egy érdekesebb rendtagot a főapát kinevez az elenyészett apátságok apátjának is, azzal, hogy próbálja kolostorát életre kelteni. De míg az egyik ilyen telki apát apátságát Biharban véli felfedezni, a bécsi skótok meg is találják, meg is veszik az igazi Telkit Buda mellett. – A joghatóságot gyakorolják a főapátok a bencésektől vezetett plébániákon is. – A „nullius” kiváltságért és exemptióért eleinte küzdeniük kell az esztergomi érsekkel, később az udvar gallikán = jozefinista felfogása ellen.

b.) Lelki élet

A kor lelki életét elég jól ismerjük a sok kéziratos és nyomtatott műből, melyeket bencések írtak. Egyik legfontosabb Lendvay Placid főapát „Charta charitatis” c. irata, Lanosics Bonifác magiszter vegyes följegyzései (három kötet Miscellanea), és Fuxhoffer Damian Monasteriologiája, mely ugyan csak 1802-ben jelent meg nyomtatásban, de még a 18. sz-i szokásokat ismerteti. – A napirend – időszakok, ünnepek és böjti napok kisebb-nagyobb változtatásaival – ilyesféle volt: hajnali négykor matutinum, utána laudes, takarítás. – 9-kor: tercia, konventmise, szexta. – 11-kor: ebéd, nona, rekreáció. Háromkor vesperás, utána tanulás. Hatkor vacsora, kompletorium, nyolckor lefekvés. Nagyböjtben hetenkint háromszor volt Miserere-ájtatosság, ami magyar sajtáságnak látták Szűz Mária officiumát is, bizonyos napokon a halotti officiumot, és a hét bűnbánati zsoltárt. Sok litánia is jött ezekhez ebben a korban. Tartják a kapitulumokat bűnbevallással, és hetenkint egyszer van „disciplina” = önostorozás. Újév napján fogadalomújítás van az alsótemplomban; nagyböjt elején és szeptemberben nyolc napos lelkigyakorlat van. Negyedévenként egyszer van egy-egy rekreációs nap, könnyű, kötetlen napirenddel: egész- vagy félnapos sétákkal, kirándulásokkal. Elég sok böjti napot tartanak. Sajghó Benedek soha nem evett húst, és szerette volna, ha szerzetesei is követnék példáját. A lekipásztori munka még saját lelkük művelését is jelenti ekkor. A rózsafüzér társulatokat nemcsak vezetik, hanem valamennyien buzgó tagjai is ennek, a néppel együtt ájtatoskodnak a Boldogasszony kápolnában. Ünnepi szónokoknak szívesen hívják a bencéseket a Dunántúl nagy templomaiba, más ren-

dekhez is – ők viszont Pannonhalmára hívnak híres szónokokat. Az ünnepi beszédek sokszor egy óra hosszát is eltartanak, és néha egy-egy hallgató főúr költségén nyomtatásban is megjelennek. Ideiglenesen pár nagy plébániát is vezetnek, főként a 17. sz-ban, a protestánsok megtérítésére vagy visszaszorítására, ahol intenzívebb lelki munkára van szükség: Modor, Kaposvár, Csepreg. A környék népe Szent István ünnepén sokezres tömegben processzióban vonul Pannonhalmára búcsút járni, vagy szept. nyolcadikán Cellbe, az újonnan fellendülő Mária-kegyhelyre. A Jézus Szíve tiszteletnek is van nyoma: a tihanyi templomban van a legrégebb Jézus Szíve oltár hazánkban 1765-ből, Vajda Sámuel apát úr műve.

Lendvay Placid: Charta charitatis

1694-ben Lendvay Placid főapát elődjeire, Himmelreichre és Magger Placidra hivatkozva kiadja Charta caritatisát a rend belső életének irányelveként: a testvéri szeretet megőrzésének segítői, gyógyszerei.

A bevezetőben hivatkozik Szent István király alapítására, melyhez méltóknak kell lennünk. Igazi eligazítónk a Szentírás és a Regula, de azért ő is ad egy kis útmutatást:

1. remedium, segítőszere: az évente megtartott nagykáptalan, melyen minden rendtag megjelenni köteles, Szent Márton ünnepének hetében.

2. remedium: az előljárákkal szemben tanúsított tisztelet és engedelmesség. A nem okos és nem erényes előljáráknak is tartozunk ezzel.

3. remedium: a szerzetes engedelmesség és tisztelet egymás iránt: ne veszekedjenek a szerzetesek.

4. remedium: a szerzetes szegénység. A tridenti zsinatra és a Regulára hivatkozik itt. Jan. elején a perjel és az alperjel minden szobát vizsgáljanak meg, a feleslegest vigyék el; amit megengednek a szerzetes használatára, arról készítsenek jegyzéket. Utazásról visszatérve a pénzről a perjelnek számoljanak el.

5. remedium: a szilencium a szent helyeken, az ebédlőben, a museumban (= tanulószobában) és a folyosókon. Időben a kompletóriumtól a kapitulumig. Ekkor még az alkalmazottak is tartásuk meg. A celláikban se zavarják egymást.

6. remedium: A templom tisztasága és szépsége. A perjel ellenőrizze a cellák tisztaságát is.

7. remedium: a napirend. A mandatum (= lábmosás) és a disciplina (= önostorozás) szertartása.

8. remedium: a szentgyónás és a szentáldozás. Két kijelölt gyóntónál gyónhatnak.

9. remedium: a szentbeszéd. Az egyházi szónok jámborul éljen, alaposan készüljön, főként a Szentírásból. A készülés idejében a karimádság egyes részei alól felmentést kaphattak. Beszéd előtt a priornál kérjenek áldást. Utána kis sétát, rekreációt kapjanak.

10. remedium: Az áldások. Aki kimegy a házból, vagy visszajön áldást kérjen stb.

11. remedium: A novíciusok életmódja. El vannak különítve a többiektől. Söpörjenek az atyák szobájában is. A prior engedélyével a házból is kiküldhetők munkára: elkísérik a szomszéd falukba a lelkipásztorkodó atyákat.

12. remedium: a vendégek fogadása. Külön vendégpáter gondoskodik róluk.

13. remedium: a hivatalokat fel kell osztani, ki-ki a maga munkáját végezze: prior, subprior, cellerarius, provisor stb.

14. remedium: az étkezések ideje. l. fentebb.

15. remedium: a rekreáció, hetenként kétszer séta, közösen a prior felügyelete alatt. És negyedévenként egy teljes nap pihenő, kirándulás.

Irodalmi működés

Mivel ebben az időben a rend még nem foglalkozik intenzívebben tanítással, így a rendtagok szellemi képzése se magas még: nálunk nincs maurinus tudományosság. Csak a korszak végén jelenik meg egyre több mű bencés íróktól. A legtöbb kéziratban maradt, csak házi használatra, a könyvnyomtatás költségeit még nem bírta a rend. És ezek a művek is többnyire a gyakorlati lelkipásztorkodással vagy a rend életével állnak kapcsolatban.

A szónokok beszédei kéziratban maradtak, csak egy-egy nagy ünnepi beszéd jelent meg valamelyik mecénás – főpap – költségén. Híres szónokok e korban: Zsoldos Xavér, Hollósy Egyed és Maratskó Anzelm.

Szoszma Dömötör Énekeskönyve igen jelentős 1715 körülről. A hivatalos magyar énekeskönyv, a Cantus Catholici egyik új kiadású példányához van hozzákötve a nagy kéziratgyűjtemény, mely 350 éneket tartalmaz, a nyomtatottakkal együtt 700-at. Ebből 56 olyan, ami itt fordul elő először. Itt található a Boldogasszony anyánk legrégebbi szövegváltozata is. Mivel a versfőkből Bonifácus jön ki, feltehető, hogy szerzője Lancsics Bonifác volt. Hogy maga Szoszma Dömötör bencés-e vagy világi kántor, nem állapítható meg.

Karner Egyed főapáttól maradt fenn egy kiadásra előkészített kéziratot kötet: Unisonum Carmen: 2000 distichonos epigramma és gnoma, latinul, köztük sok foglalkozik a szerzeteserényekkel is.

Czencz Romántól van az első kis nyomtatott könyvecske Szent Benedek keresztjéről.

Lancsics Bonifác Miscellaneájának egyik kötete: „Megösmértett új csillag” címen teljes ismertetést ad Szent Benedek életéről és rendjéről: ez is kiadásra kész kézirat. „Boldogasszony anyánk”.

Vajda Sámuel tihanyi apát az egyik legjelentősebb író a korszak végén. Jézus Krisztus életéről egy háromkötetes elmélkedő művet adott ki a század végén, 1772-ben, egy francia mű nyomán, de önállóan és jó magyar stílusban megírva. Lefordította és kiadta VI. Pius pápa imádságos könyvét is, és kiadta Szent Margit középkori legendáját is.

Novák Krizosztom, a későbbi bakonybéli apát, majd a visszaállítás után az első főapát Vindiciae Diplomatis (Az oklevél megvédése) 1780-ban nyomtatásban is megjelent művével egy névtelen protestáns támadásaival szemben Szent István alapítólevelének eredetiségét védi. Először Pray Györgyöt, a nagy jezsuita történetírót kérték fel a cáfolat elkészítésére, és Novák csak az anyagot gyűjtötte számára. De Pray olyan kitűnőnek találta Novák felkészültségét, hogy vele iratták meg a választ.

Már a szétszórtságban, hogy a rend élete ne merüljön feledésbe. Fuxhoffer Damján aszófői bencés plébános megírta nagy Monasterológiumát, az összes magyarországi rendek történetét, de ebből csak az első kötet jelent meg nyomtatásban 1802-ben, már a visszaállítás után, mely a bencés renddel foglalkozik.

Papnevelés, iskolázás

Eleinte a bencések Pannonhalmán csak filozófiát tanultak, teológiára a nagyszombati egyetemre küldik őket. Karner Egyed óta a teológiai kurzus is teljes, két tanárral – először osztrák bencésektől kérnek kisegítőnek tanárokat, ők hozzák megukkal ekkor a „páter” megszólítást –, később saját tanáraik vannak, köztük a salzburgi egyetemet végzettek is. A filozófia két év, a teológia három. Délelőtt az egyik, délután a másik tanár tart előadást. Divatosak a disputációk, a teológiai vitatkozások. Erre idegen szerzeteseket, a győri jezsui-

tákat, ferenceseket, a pápai pálosokat is meghívják, és az ebédlőben ünnepélyes formák között vitatkoznak a növendékek. Növendékkorukban is prédikálnak, először az ebédlőben, aztán a híveknek is. Teológiai doktorátust többen szereznek, eleinte Nagyszombatban, később Pannonhalmán is. Ilyenkor disszertáció helyett egy-egy szent-
atya-művet adnak ki, az előszóban felsorolva ki doktorál, és milyen tételeket véd meg, vitat meg.

A modori kisgimnáziumot említettük már. Amikor Mária Terézia a rendre bízta a komáromi gimnáziumot is, megkezdik a tanárok rendi képzését. Bakonybélben egy évig Kirina Ferenc jezsuita atya vezetésével készülnek a tanításra, minden tantárgyra, de főként természettudományokra és latinra.

A szekularizáció

A 18. század szellemi arculatát a felvilágosodás jellemzi: a természetes ész, ráció uralma, vallásellenesség, de főként szerzetesek ellen vannak. Szépirodalmi művekben (Diderot: Az apáca) és pamfletekben (= gúnyiratokban) támadnak a szerzetességre: természetellenes, haszontalan, erkölcstelen, képmutató életmódnak tartják. – Nagyobb baj, hogy a korszellem a szerzetesek közé is beszivárog. A maurinusoknak először a janzenizmussal kell megküzdeniük a maguk módján. Bár maga a kongregáció sohasem állt ki mint ilyen Jansen mellé, alávetik magukat a pápai elítélő iratoknak, de a rendtagok közt sokan vannak, akik rokonszenveznek ezzel az irányzattal. – Aztán, hogy hasznosságukat bebizonyítsák, egyre többet foglalkoznak a „modern” természettudományokkal, a teológia rovására is. A kolostorokban egymás után állítják fel a természettudományos „kabinetteket” – ma fizikai és biológiai szertáraknak, gyűjteményeknek mondanók őket –, ahol kísérleteket folytatnak. – A salzburgi bencés egyetemen a felvilágosodás előrehaladtával nemcsak a tomista teológiát és filozófiát vetik el, de még Aquinói Szent Tamás ünnepét is eltörlik. Az ő rendszere helyett a sekély, felvilágosodott Wolff-ot (őt gúnyolja Voltaire a Candide-ban), majd később Kantot tanítják.

Politikai oldalról egyre hangosabban kívánják a kolostorok eltörlesztését, a szekularizációt. Ez a gallikán szellemű francia királyságban indul meg: először a kis kolostorokat szüntetik meg reform címén,

aztán a nagyobbaknak is megtiltják új tagok felvételét, és végül a francia forradalom 1790-ben megszüntet területén minden kolostort és szerzeteséletet.

Négyszáz apátság pusztul el ebben a viharban, 28 bencés hal vértanúhalált a guillotin alatt, más 14 a börtönben pusztul el. – Rengeteg műkincs, egyházi kegyhely, kép, könyv, ötvösmunka pusztul el, kolostorokat égetnek fel.

Franciaország után nálunk, Ausztria-Magyarországon került sor a szerzetesek feloszlatására, sőt időben meg is előztük őket, csak hogy itt nem ment ilyen véresen. II. József átvette a francia felvilágosultság eszméit, egyházpolitikai téren a gallikanizmushoz hasonlóan az állam által irányított egyházi életet vallotta, ez a jozefinizmus. Először előírja, hogy 24. életéve előtt senki sem tehet fogadalmat, majd megtiltja az új novíciusok felvételét. – Közben egy névtelen feljelentés megy a császárhoz, a Pannonhalmán eldugott nagy kincsekről. Ez ugyan alaptalannak bizonyul, de ekkor elrendeli a kolostor javainak pontos leltározását. 1786-ban pedig kiadja feloszlató rendeletét azon szerzetesek ellen, akik nem végeznek hasznos munkát (tanítás vagy lelkipásztorkodás), és egészségtelen fekvésű a kolostoruk. Ide tartozik szerinte Pannonhalma is. (A tanító rendelkeznek megtiltja a közös imát, először az éjszakai zsolozsmát, aztán az egészet azzal, hogy az ilyen középkori szokás össze nem egyeztethető a nevelői munkával.)

1787 május elsején szétoszlanak a rendtagok. Somogyi Dániel főapát barátjához, Szily János szombathelyi püspökhöz megy, annak a vendége élete végéig. A legtöbb rendtag plébániákon helyezkedik el. A birtokot a vallásalap veszi kezelésbe, egyházi célokra: plébánosok fizetésére, szemináriumok eltartására. Az értékek elszóródnak, elkallódnak. A könyvtár, sok értékes kézirattal Pestre, az egyetemi könyvtárba kerül. Pannonhalma épülete üresen marad, a császárt halála akadályozza meg a tervében, hogy börtönné alakítsa át.

De a szekularizáció tovább megy: Napoleon vazallusai, a napoleonidák más országokban is végrehajtják: Belgiumban, Itália sok részében, Spanyolországban, Bajorországban, Svájcban, a Rajna vidékén. A német fejedelmek viszont a Napoleon által elvett birtokaikért kárpótolják magukat azzal, hogy a területükön levő szerzeteseket szekularizálják.

Amikor az utolsó bencés pápa, VII. Pius 1823-ban meghal, alig van huszonegynéhány bencés apátság az egész világon. Ilyen mélypontot még nem ért meg a rend fennállása óta.

14. Bencés élet a 19.–20. században Magyarországon

A visszaállítás

Már II. József is belátta halálos ágyán, hogy egyházellenes intézkedései helytelenek voltak. Második utóda, II. Ferenc király már trónralépésekor megígérte a rend visszaállítását, 1792, de a francia háborúk miatt ez egyre tovább kitolódott, úgyhogy közben meghalt Somogyi Dániel főapát, Vajda Sámuel tihanyi apát is. Amikor a visszaállításra sor került, már csak az öreg bakonybéli apát élt: Novák Krizosztom, mint pécsi főigazgató. Vele tárgyalták meg a feltételeket és 1802 ápr. 25-én hivatalosan is visszaállították a rendet. A visszaállító oklevél azonban tanítórenddé teszi a bencéseket, tíz iskolát: kilenc gimnáziumot és egy grammatikai iskolát (Pápa) akar rájuk bízni. A főapát kinevezését a király fönntartja magának, a régi birtokokat visszaadja. – Az új főapát beiktatását Kollonics kalocsai érsek végezte.

Főapátok

1.) *Novák Krizosztom* (1802–1818). 37 rendtárs gyűlt össze a szét-szórtságból. De mivel nagy szükség volt nagyszámú tanári karokra, más feloszlott rendekből is vettek fel papokat, mindenféle ifjakat, és ez az első népes novíciátus csak fél évig tartott. Ezzel a szétzilált, meg nem nevelt szerzettel a főapátnak sok baja volt, főként mert ő a régi barokk prelátusok példájára teljes abszolút hatalommal akart kormányozni, semmibe beleszólást nem engedett, a régi szigorú fegyelmet akarta fenntartani. Ezért a rendtagok sokat elégedetlenkedtek, majd a kancelláriában feljelentették. Az ügy kivizsgálását a veszprémi püspökre bízta, aki ugyan jóindulatú volt a főapáttal szemben, mégis engedékenységet tanácsolt. Mivel közben Novák az udvarral anyagi ügyekben is összeütközött – a győri apátúrházat nem akarta átadni a székházért cserébe –, ezért lemondatták, nyu-

galomba helyezték, és Horváth Pál tihanyi apátot bízták meg mint kormányzót, regentst, a Rend vezetésével (1818–1829). Ő alatta épül a székesegyház tornya és a könyvtár épülete Engel bécsi és Packh János magyar építész vezetésével. (Packh fogja felépíteni eztán az esztergomi bazilikát, azért a hasonlóság a kettő között.) Ugyancsak ő szervezi meg a rendi tanárképzést olyan módon, hogy a pannonthalmi két év bölcselet után még egy évet tanulnak Bakonybélben.

Az 1829-es főapátválasztáson első helyen Rimely Mihályt ajánlotta a királynak a rend, de idősebb rendtagok Czinár Mór vezetésével áskálódtak ellene a kormányhivataloknál, úgyhogy a király a második helyen jelöltet,

2.) *Kovács Tamás* pannonthalmi perjelt nevezte ki főapátnak (1829–1841). Kezdetől fogva igen rossz viszonyban van a rendtagok többségével. A káptalanokra nem az egész rendet, hanem csak az általa kiválasztottakat hívja meg, illetve még a házak is választhatnának ezek mellé egy-két kiküldöttet, de nem élnek ezzel a jogukkal. Nagy a befolyása a titkárnak, képzett és erőskezű Czinár Mórnak, aki a főapát helyett is intézi az ügyeket. Kovács Tamás alatt folynak a balatonfüredi fürdő építkezései. Tárgyalnak a maurinus breviárium bevezetéséről, de ez csak halála után, 1843 karácsonyán lép életbe.

3.) *Rimely Mihály* főapát (1842–1865). A bécsi Pázmáneumban tanult, teológiai tanár Pannonthalmán, majd főapátjelölt volt. Kovács Tamás kőszegi házfőnöknek tette, de amikor a rendtagok elégedetlenkedtek a főapáttal, az áttette Rimelyt Pozsonyba hitszónoknak. Eddig a liberálisabb ifjúság vezetőjének látszott, de mint főapát szembekerült velük, míg az idősebbekkel, Czinár Mórral is kibékült. Az ő idejében az 1848-as forradalom sok nehézséget okoz. A jobbágyfelszabadítás anyagi nehézségeket hozott. A főapát erősen császárpárti, bár közben kényszerűségből Kossuthékkal is tárgyal. Az első magyar kormány és parlament többször szóba hozza a rend eltörlését is, de Eötvös József kultuszminister megígéri, hogy a bencés rendet meg fogja menteni, legföljebb nem lesz tanítórend – az iskolákat államosítani akarják –, hanem tudományos rend. – A Bach-korszakban viszont az iskolák németesítése miatt voltak nehézségei a rendnek: a bencések nem vállalták, hogy Bécsbe menjenek államvizsgát letenni, se azt, hogy németül tanítsanak. – Rómától megkapta a főapát a bérmlási jogot, és azt, hogy nevét a mise

kánonjába említsék. 1855-ben Róma kívánságára – az Ausztriával megkötött konkordátum következményeként –, Szcitovszky János esztergomi érsek tart vizitációt Pannonhalmán. Statutumokat készített, de komolyabb erkölcsi fellendülés ebből a sokat ígérő vizitációból nem lett. Ezért a tökéletesebb életre törekvő rendtagok közül többen átléptek az újonnan alapított reformapátságba Ausztriában: Lambachba: Mann Emilián, Ballay Valér, Liszta Máriusz, a szent-életű Jób Tóbiás pedig a gráci karmelitákhoz lépett át.

4.) *Kruesz Krizosztom* főapát (1865–1885), magyar bencés rend nagy alakja. Kinevezése előtt a már államosított pozsonyi gimnázium igazgatója volt. Megerősítését Rómától is kérte, és egész életében azon volt, hogy a rend életét bekapcsolja ismét a világ egyházba és az egyetemes bencés rendbe. Háromszor járt Rómában, Montecassinón, 1870-ben részt vesz az I. vatikáni zsinaton. Ő állítja fel a rendi tanárképző főiskolát Pannonhalmán, melynek jogosságát a kultuszminisztérium is elismeri, csak a vizsgajogát nem. A népoktatás ügyéért is sokat tett a rendi plébániákon. – Storno Ferenc soproni műépítésszel restauráltatja a bazilikát. A földbirtok korszerű, központosított kezelését, a vagyon kezelését is szabályozza. Megszerzi utódjaira is kiterjesztve a bérmlás jogát. Tekintélye kifelé is nagy. Részt vesz 1867-ben a király koronázásán, jobban van a magyar Habsburg, József főherceg családjával.

5.) *Vaszary Kolos* főapát (1885–1891). Ő volt az első újszerű, a pesti egyetemen vizsgázott tanárunk, történelemszakos, tankönyveket is írt. Kiváló patetikus szónok. Alatta történt Zalavár átvétele, mely röviddel előbb önálló lett, elszakadva Göttweigtől. – Simor János után, a legnagyobb egyházpolitikai harcok idején ő lett az esztergomi érsek és bíboros 1891-ben. A milleneumi ünnepségeken sok szép beszédével szerepelt. Később gazdasági természetű ügyek miatt lemondott, a budai érseki palotában élt visszavonultan, és itt halt meg 1915-ben. Amikor prímás lett, főapáti titkárát, Kohl Medárdot magával vitte Esztergomba, később segédpüspökének nevezette ki.

6.) *Fehér Ipoly* főapát (1892–1909). Előzőleg szegedi tankerületi főigazgató volt. Alatta a rend anyagilag már nagyon jól állt, az egységes gazdasági vezetés megvalósult, az apátságok birtokait is a főmonostor kezeli, jószágkormányzók, főjószágkormányzó és a főszámvevő stb. által. Ő építteti a mai főlépcsőházat és bevezeteti a

villanyt. A milleneum évében emelteti az állam a középső dombon, a Sajghó-féle kálvária helyén a milleneumi emlékművet, a rend pedig az Asztrik-szobrot. Kaput és romantikus bástyatornyokat épített az udvaron, melyeket 1938-ban bontottak le. A kerengő restaurálását alatta befejezik, és a kis szent István (főapáti) kápolnát építteti a kerengő sarkában. A torony megrongálódott ólomrelifjét a mai mozaikkal cserélteti ki. – Ekkor épül a Győr-Veszprém-Dombóvári vasútvonal, melyben a rend főrésztvevője.

7.) Dr. *Hajdu Tibor* főapát (1910–1918). Innsbruckban tanult teológiát és a növendékek prefektusa, majd perjel volt. Alatta épül a legfelső emelet, a központi fűtés, a telefon, a káptalan-terem, melyet Tury Gyula képei díszítenek.

A háború utáni években majd két évig nincs főapát, hanem Jándi Bernardin kormányzó perjel, a későbbi celli apát vezeti a rendet.

8.) *Bárdos Remig* főapát (1920–1932). A háborús kölcsönök elértéktelenedésével elszegényedett rend nehéz anyagi körülmények között van. Ehhez jön a nagy per a balatonfüredi fürdő bérlőjével, míg végül is a rend ismét saját kezelésébe veszi ezt a jól jövedelmező birtokát. 1923-ban nyílik meg a pesti bencés gimnázium, és a szellemi életről tanúságot tesz a Pannonhalmi Szemle folyóirat, 1926–1944. Gazdasági természetű ügyek miatt lemond a rend vezetéséről, először koadjutort kap, maga Füredre vonul vissza, és ott hal meg. (Bárd Miklós: *A főapát úr* c. verse).

9.) *Kelemen Krizosztom* koadjutor (1929–1950), főapát (1933–1950). Nyalkai plébános, majd pesti igazgató. Alatta vállalja a rend a braziliai magyarok lelki gondozását (Szelecz Arnold, Horváth A n z e l m , majd Markos János). 1939-ben olasz gimnázium nyílik meg, majd épül föl Pannonhalmán, és 1945–48 között Csepelen is működtek a bencések gimnáziumban és a lelkipásztorkodásban. A főapát 1948-ban Amerikába megy s ott hal meg.

10.) Dr. *Sárközy Pál* sokáig főmonostori perjel, bakonybéli apát, egyetemi rendkívüli tanár (matematika), 1948–50: kormányzó apát Pannonhalmán, 1950–57 főapát. Az állam a bencés iskolákból csak a pannonthalmi és a győrit hagyja meg, miután előtte két évig (1948–50) minden szerzetesiskola államosítva volt.

11.) *Legányi Norbert*, kőszegi, majd pannonhalmi igazgató, perjel, főapát 1958–1969 jan. – Sok renoválás, 1961-ben a kerengő közép-kori formájának visszaállítása. Lemond.

Dr. *Monsberger Ulrik* kormányzó perjel vezeti a rendet 1969– 1973 márc. között. Ekkor ül össze hosszú idő után újra a nagykáptalan és kidolgozza az új Statutumokat.

12.) Dr. *Szennay András* főapát (1973 márc 21–1991). A budapesti hittudományi főiskola tanára volt előtte is már.

13.) Dr. *Várszegi Asztrik* főapát, püspök (1991 jan. 5-). Nagy újjá-építések a millenniumra.

Pannonhalmi építkezések

Foglaljuk össze röviden a főmonostorban történt építkezéseket az elmúlt 150 év alatt:

Torony és könyvtár, klasszicista, Engel és Páckh 1828–32.

Storno restaurálása a bazilikában 1868–1875.

Milleneumi emlékmű, Ipoly-torony és kapu, főapát-kápolna 1896.

Felső emelet 1914.

Káptalanterem 1915.

Gyilokfolyosó, torony restaurálása 1938.

Olasz gimnázium 1939–43.

Kerengő restaurálása 1961.

Csatornázás 1972.

Belső élet, szervezet

A főapátot a király nevezi ki, de előbb a rendi káptalan, a király által kinevezett biztos, rendszerint egy püspök elnöklésével három tagot jelöl. Az egy Kovács Tamás kivételével mindig az első jelöltet nevezték ki. Rimely óta Rómától is kérnek megerősítést. A főapátok egymásután megszerzik a különféle főpapi jogokat: piros pileolus és birétum viselése, bérmlás, apátbenedikálási jog stb. Kruesz egy alkalommal még templomot is szentelt (Bakonybél), sőt szó van arról, hogy a főapátot mindig püspökké is szentelnék. De ezt visszautasítják azzal, hogy így nagyobb lenne a szakadék a főapát és a

rendtagok között. A kánonban nevét említik, résztvesz a püspök-kari tanácskozásokon, stb.

Az apátokat a fiókapátságokba a főapát a rendtagok: a konvent, később az egész rend megszavaztatása után nevezi ki, a király csak megerősíti. Eleinte püspök benedikálja őket, később maga a főapát. A perjelt eleinte a főapát tetszés szerinti időre nevezte ki, később az ő három jelöltje közül a konvent választott, majd az egész rend három jelöltje közül a főapát választotta ki az egyiket, rendszerint az elsőt.

Az iskolák

A visszaállító oklevél szerint tíz iskolát kellett volna átvenni a rendnek, de ezekből kettőt (Pécset és Székesfehérvárt) sohasem vette át – ezek a cisztercieké lettek –, helyette sokáig bizonyos összeget fizettek. Átvette a rend a pozsonyi és nagyszombati gimnáziumot – ez a kettő a szabadságharc után már nem volt többé bencés iskola –, továbbá Sopront, Kőszeg, Győrt, Komáromot, később Esztergomot. Pápán algimnázium volt. A többi eleinte öt, aztán hat osztályos volt, csak Pozsonyban és Győrött volt „akadémia”, azaz a bölcséletet tanító két legfelsőbb osztály. – A szabadságharc után életbelép a nyolcosztályos gimnázium, de ekkor Kőszeg és Pápa jó ideig négyosztályos ksigimnázium lesz (= alsó tagozat). A német nyelv tanításába a rendtagok nem tudnak kibékülni, intézeteik erősen magyar szelleműek, ezért kell nekik Pozsonyból és Nagyszombatról távozniuk.

A századforduló óta sokfelé ajánlanak fel gimnáziumot a rendnek átvételre: Szabadka, Kiskunfélegyháza, Kaposvár – de a rend anyagi megfontolásokból ezeket nem veszi át, viszont 1880 óta igyekszik Budapesten letelepedni, és az 1923-ban sikerül is. Pannonhalmán 1920-as évektől van ksigimnázium, de mindig csak fele osztályokkal. 1939-ben megnyílik az „olasz gimnázium” diákotthonnal, mely új munkakört jelent a rendi nevelők számára, 1945-ben Csepel hívja meg a bencéseket, hogy nyissanak ott gimnáziumot.

Az oktatás a század közepe óta egyre jobb, majd a századforduló óta a nevelés is emelkedik. 1898–1918 között Strommer (= Sarudy) Viktorin szerkesztésében ifjúsági hitszónoklati folyóirat jelenik meg: „Szent Gellért” címen. – 1910 után (tutajút a Vágon), megalakul a ben-

cés cserkészlet is (Mattyasovszky Kasszián), és ez a nemzetközi diákmozgalom nálunk erősen katolikus színezetet nyer. Később megalakul a Bencés Öregdiákok Egyesülete is.

A rendi növendékek képzése. Eleinte egy év novíciátus után két év filozófiai kiképzésen voltak Győrött, s aztán jött a három, később négy év teológia. A tanárképzés abból állt, hogy teológia után Bakonybélben egy tanár matematikát és latint tanított nekik. Szakosítás még nem volt. Később kezdtek a pesti egyetemre küldeni rendtagokat kiképzésre. A Bach kormány előírta, hogy egyetemen szerezzenek tanári oklevelet, de ezt hazafiasságból senki sem tette meg. A kiigyezés után ez újra kötelező lett és ekkor lassan rászánták magukat. De amikor Kruesz megszervezte a szakosított pannonhalmi tanárképzőt, és csak vizsgázniuk kellett Pesten, azóta minden bencésnek megvolt a szabályos tanári oklevele. Később a tanárképző színvonala is egyre emelkedett, a tanárképző tanáraiból többször lettek egyetemi tanárok. Teológusokat csak kivételképpen képeztettek ki Bécsben, Salzburgban, Pesten, a századforduló óta főként Innsbruckban, majd Rómában a Sant Anselmóban is, és újra Pesten.

Lelkipásztori munka

Lelkipásztori munkát folytattak a bencések a rendi plébániákon, ezek közül 15 közvetlen a főpát jurisdikciója, joghatósága alá tartozott: ez volt „nullius” egyházmegye, mások a veszprémi püspökség területére estek. Jámbor társulatokat vezetnek, a nép számára ima- és lelkikönyveket írnak. Búcsújárás, népmisszió, tömeges gyóntatás a múlt században.

Tudományos és irodalmi működés

Az iskolával való szoros kapcsolat és korszellem hozta magával, hogy ebben a korban egyre emelkedik a rend tudományos színvonala, a magyar bencés írók egész hadáról beszélhetnénk. Itt csak a legnevezetesebbeket említjük:

A *teológusok* közül említésre méltó Mollik Tóbiás, aki a rend eltörlése alatt volt a pesti egyetemen a dogmatika tanára, aztán győri házfőnök lett, de összekülönbözött Novák Krizosztom főpáttal és elment könyvtárosnak a szombathelyi püspökhöz. – Márkfi Samu az

1850-es években a biblikum tanára a pesti egyetemen, de a renden kívüli munkakörében is hű tagja rendjének, a komolyabb szerzetes-életre törekvőknek támogatója, tanácsadója. – *Guzmics Izidor* igen sokoldalú működést fejt ki; ír dogmatikát, kiadja az Egyházi Tár c. folyóiratot, dolgozik az egyházak unióján. Később bakonybéli apát lesz, s ott is maga köré gyűjti a növendékeket s belőlük kis biedermeier baráti kört szervez. Jó barátságban van a magyar írókkal, főként Kazinczy Ferencsel, aki 1831-ben meg is látogatja Pannonhalmán, és a széphalmi íróvezérnek utolsó, igen szép kis munkája erről szól: Pannonhalmi Útja. Jóban van a szomszédos Pázmándfalui irodalmár plébánosával, pázmándi Horváth Endrével, akinek Árpádiász c. eposza 1830-ban irodalmi esemény volt, bár Vörösmarty Zalán Futása 1825-ben megelőzte. – A római Sant Anselmón is van magyar tanár, elsőnek *Haudek Ágoston*, akit kis híja, hogy az első abbas primasnak meg nem választottak; majd Schermann Egyed, Serédy Jusztinián, Janota Cirill, Kolos Bertold, Békés Gellért és Büki Gábor.*

A pesti tudományegyetem híres tanára *Jedlik Ányos* (1800–1895), a dinamó és a fénytani osztórácsok híres feltalálója. A kalandos életű *Rónay Jácint* (1814–1889) tevékeny részt vesz a szabadságharcban, aztán Angliába emigrál, ott Kossuth fiainak tanára volt, de sok előkelő angol hölgyet tanított magyarra is. Majd hazatérve Rudolf főherceg trónörökös történettanára lett, és a királyi főhercegnők nevelője. A királyi családtól sok kitüntetést kapott: pozsonyi nagyprépost stb. Ő az első, aki a darwinizmust Magyarországon először ismerteti. Naplói, önéletrajza – tíz példányban kinyomva – érdekes kortörténeti dokumentum. – A magyar régészet egyik legnagyobb alakja *Rómer Flóris* (1815–1889), aki többek között a Bakonyról is írt egy érdekes szép könyvet.

A bencés költőket ebben a században általában jellemzi az „irodalmi népiesség”, náluk azonban annyiban nemcsak „irodalomról” van szó, hogy valóban a nép számára írnak. Itt egyik érdekes alak

* Ld. Sólmos Szilveszter, *Die Rolle der Ungarischen Kongregation in der Gründung des Kollegs S. Anselmo in Rom und der Benediktinischen Konföderation*, in: *Unum omnes in Christo. In unitatis servitio. Miscellanea Gerardo J. Békés OSB octogenario dedicata*, vol. I. Direct. A. Szennay curavit Á. Somorjai, Pannonhalma 1995. 535–561. Különösen az Anselmóban tartózkodott magyar bencések táblázatát, uo. 560.

Kovács Márk (1782–1854) Nyalkán, Tényőn és Tihanyban plébános. Nagyon jól ismeri, humorral nézi, írásaiban vezeti, oktatja a falusi népet. Írt magyar nyelvű lelkipásztorkodástant („Seb és orvos”, kéziratban) – sok prédikációt, népies verseket, imakönyve igen kedvelt volt, énekei közül párat a Szent vagy Uram is átvett: Üdvözlégy ó drága Vendég: Szép kelet szép nap: Üdvözlégy ó drágalátos nagy szentség; Szűz Mária, égnek gyöngyös koszorúja: Nyújtsd ki menyeből, ó szent Anyánk kezedet; – és még egy sor mást, némelyiknek csak dallamát vették át Kovács Márktól. – „Ne neved, vagyis mulatságos történetek” kéziratban, benne sok önéletrajzi részlet, humoros falusi történetek. „Bakonyi gazda” bakonybéli házgondnoksága alatt ritka, józan tanácsok, ügyes gazdálkodási nézetek a falusi népnek, ízes mondások.

Czuczor Gergely. 1800-ban született a nyitramegyei Andódon, és unokatestvérével, Jedlik Ányossal egy szekéren érkezik Pannónhalmára novíciusnak. Győrben és Komáromban tanár, itt a nép számára szerkeszti és írja a Komáromi Kalendáriumot, és benne a Paprikás Verseit: oktatások a nép számára hibákról, szokásokról. Majd Pestre költözik mint az Akadémia segédjegyzője és könyvtárosa, és élénk részt vesz az irodalmi életben. Erős magyar érzelmei miatt áskálódnak ellene, úgy hogy főapátja kénytelen visszarendelni, később még a győri tanárságtól is eltiltják. 1845-ben Széchenyi István kérésére ismét Pestre megy, ahol az Akadémiai Nagyszótárt szerkeszti. A szabadságharcba főként a Riadó c. forradalmi versével kapcsolódik be, ezért később elfogják, és két évet raboskodik Kufsteinben és Budán. 1851-ben szabadul, és ettől kezdve Pesten él tudományos munkásságban. Meghalt 1866-ban. – Írt hexameteres kis eposzokat Vörösmarty mintájára: Az augsburgi ütközet, Aradi gyűlés, Botond. – Szép balladákat írt, Aranyig a legjobbakat: Szondi, Hunyadi. – Népdalai Petőfiével vetekszenek: Petőfi előfutárának tartják. Szántó legény dala. . . Írt verses meséket, fogságában a breviárium himnuszait fordítgatta.

A népies költők között meg kell említenünk Nyulassy Antalt (1820–1900), aki Bakonybélben, Nyalkán és Tárkányban volt lelkész. „Kátyolók” címen adta ki népies verseit. – Takács Bernardin mint latin költő tűnt ki, talán utolsó a maga nemében; Tomanek Szaléz német verseket írt: Szonettkoszorút Szent Benedekről és rendjéről, és magyar költőket fordított németre.

A történet- és rendtörténet írók közül a következőket kell említenünk: Czinár Mór átdolgozta újra kiadta Fuxhoffer Monasterologiját, és sok más rendtörténeti munkát írt. Füssy Tamás eleinte ifjúsági regényeket írt, majd a Szent István Társulat igazgatója lesz Pesten, szerkeszti a Katolikus Néplapot, a Jelenkort, több kisebb lapot, írogat folyóiratokba, megírja VII. Pius és IX. Pius pápaságának történetét, és XIII. Leó életrajzát. Összeállított egy konkordanciát a magyarnyelvű Szentíráshoz. – Sztahovics Remig a magyarországi német néprajzi gyűjtés megindítója (Brautlieder, a főrévi német karácsonyi játék stb.) Régészettel is foglalkozott, főként Pannonhalma környékével.

Kuncze Leó főkönyvtáros volt Pannonhalmán. Igen jámbor életű szerzetes. A Szűz Mária Szent Szíve kultuszának terjesztője, társulatot is alapít. Kidolgozza a kegy-éremgyűjtés módszerét. A természetrajzi szertárt is ő rendezte.

Szedes Fábrián igen sokoldalú író volt. Szerkeszt egy szépirodalmi zsebkönyvet, almanachot: az Urániát, írt verseket, novellákat. Ő írt először a palóc nyelvjárásról. Nyelvészettel, nyelvtannal is sokat foglalkozott. Szépen rajzolt, metszeteket is gyűjtött, a kertet is ő rendezte parkká.

Sörös Pongrácz már modern szellemű, alapos, pozitívista történész. Ő vezeti a 14 kötetes nagy Rendtörténet megírását (1900–1916). Erdélyi László Kolozsváron, majd Szegeden egyetemi tanár, a középiskolának, az árpádházi királyoknak nagy ismerője.

Zoltványi Irén pannonhalmi főiskolai tanár, majd bakonybéli apát, az irodalomtörténet terén volt kiváló. Czuczor élete és kritikái kiadása, Guzmics élete; Erotika és irodalom – Zalán Menyhért, fiatalon halt meg, a Pray-kódex körül végzett kutatásokat.

Lelki élet

A belső élet terén eléggé általános a hanyatlás ebben a korban. A szerzetesek is koruk gyermekei, és a kor nem kedvezett a szerzetes eszménynek. A 19. sz. szellemi légköre nálunk: a felvilágosodás átmegegy liberalizmusba. A kettő között a különbség igazában politikai-társadalmi téren van: a felvilágosodás nálunk erősen össze volt kapcsolva az abszolútus államformával (josefinizmus) – a királyok hosszú időn át országgyűlés összehívása nélkül uralkodtak –, míg a liberalizmus demokratikus: a nép uralkodásának jogát követeli, sok-

szor ugyan még felületesen: a középosztály, haladó nemesek a maguk számára. A két irány a rend belső életében sajátosan tükröződik: a főapátok és rendtagok küzdelmeiben. Míg a főapátok a barokk prelátusok és az abszolút uralkodók példájára teljes hatalommal akarnak kormányozni, addig a rendtagok egyre erőteljesebben jogokat követelnek, beleszólást a rend életébe, a nagykáptalanok által mintegy parlamentet, az általuk választott perjel személyében pedig mintegy miniszterelnököt a főapát uralmával szemben.

Így az engedelmesség helyét az örökös zúgolódások, engedetlenségek veszik át. A liberális és demokrata, magyar érzésű rendtagok azonban nem átallják az abszolútus kormány segítségét is igénybe venni a főapát ellen, amikor ismételten följelentik, névtelenül is, a királynál vagy a kancellárián. A jozefinista kancellária szívesen beavatkozik a rend belügyeibe, de nem mindig a szerzetesélet előnyére.

A szegénység szelleme is gyöngül. A rendtagok, más tanítórendek példájára hivatkozva, honoráriumot, állandó jellegű pénzbeli támogatást követelnek a Rendtől, ennek később ráta a neve. Lassankint a főapátok ebbe bele is nyugosznak, de folyton küzdenek az ún. „privátok” ellen: a külön tanításból kapott pénzek elfogadása ellen.

Az aszkézis helyére a kényelem lép. Ruházatban, bútorzatban, de főként étkezésben sokszor túlzón fényűzőek. A győri ház már az 1820-as években hétfogásos ebédeket ad. – A tisztaság terén ha súlyos botrányok nincsenek is, a klauzura lassankint megszűnik a székházakban és apátságokban, csak Pannonhalmán marad meg. Nagyon szokásba jön a meghívások elfogadása és családlátogatás, továbbá a színház és kaszinó felkeresése.

Az imaéletben is hanyatlás van. A liberalizmus tétele: a vallás magánügy, amelybe másoknak nem szabad beleszólni, szinte itt is érvényesül. A visszaállítás után még egy évtizedig a régi, szigorú kórusrendet tartják, hajnali négykor a matutinumot stb, de főként a székházakban a kórusima egyre kevesebb lesz, és a század közepére egészen megszűnik. – Pannonhalmán megmarad a kórus, de egyre kevesebb az énekelt rész, csak recitálják, bár az ünnepeken vannak még többszólamú és zenekari misék és vesperások. A kóruson csak a növendékpapok és elöljáróik vesznek részt rendszeresen. Ruházatban is kerülnek a szerzetes-szerűt. Kukulla a visszaállítás óta nincs, az 1830-as években már a skapuláré végleges elhagyása is szóba kerül. Szívesen vállalnak állásokat a renden kívül.

Persze ezekkel szemben mindig akadnak jámbor, sőt szentéletű emberek is a rendben, imádságos és önmegtartó lelkek. De ezeknek jámborsága többnyire népies jellegű, nem teológiai, nem szerzetesi. És amikor az 1855-ös vizitáció csak szép szavakat hoz, de semmi komoly változást, a jobbak közül sokan más külföldi és szigorúbb kolostorokba lépnek át. Mások, ha példájukat nem is követik, rokonszenveznek velük, leveleznek, de az itthoni liberálisok szemében ez is visszatetsző. – Kruesz Krizosztom főapátsága hoz itt először változást, aki megértő türelemmel van a liberálisokkal szemben is, de megérti, hogy egy mélyebb lelkesítésre van szükség, és dolgozik ezért.

Az utolsó félszázad

Az 1910-es évek óta a liberális szellem egyre inkább tért vesz, és ugyanakkor erősödik egy szerzetes-lelkiség, a rend belsőleg kezdi magát reformálni. Ennek egyik oka és előmozdítója, hogy megerősödnek a kapcsolatok a külföldi bencés kolostorokkal, az egyetemes bencés renddel. Elég sokat utazgattak a bencések a múlt század második felében is, külföldön is, de ezek, hogy úgy mondjuk, inkább tanulmányi, sőt kéjutak voltak: a kolostorokat, szerzetesházakat messze elkerülték, a múzeumokat szívesen felkeresték.

Most e téren is nagy a fordulat: az Anselmóban sok külföldi bencéssel kerülnek ismeretségbe, barátságba, most már látogatják az apátságokat, sőt Kelemen Krizosztom főapát tervszerűen küldi a klerikusokat is külföldi tanulmányútra vagy tanulmányútra. Nemcsak idegen nyelvet tanulni, hanem másféle szerzeteséletet is látni.

A megerősödő lelkiélettel fellendül az aszkétikus irodalom a magyar bencéseknél is. Máty Engelbert, főigazgató, majd tihanyi apát könyvei (Szerzetesszellem, Szent Benedek atyánk tanítása az alázatosságról). Nagy Balázsnak a kispap-vakációk lelki megkönnyítését célzó művei (Vigilate et orate. Gondolatok Szent Benedek életéről) említendők itt elsőként. Egyre többet fordítanak a jó külföldi aszkétikus irodalomból is, itt Várkonyi Hildebrand és Szunyogh Xavér az úttörők. Az utóbbinak igen nagy érdemei vannak mint a magyar liturgikus mozgalom megindítójának és vezetőjének. Ő fordítja le a teljes Misszálét is magyarra. – A liturgia megbecsülése Pannonhalmán is növekszik, a gregorián ének tért hódít. A székházakba is újra bevezetik a klauzúrát, és a közös vesperást.

A Rend munkaköre is növekszik ebben a korban: mernek újabb munkaterületeket vállalni. 1923-ban megnyílik a budapesti gimnázium, 1939-ben a pannonhalmi első ízben diákothonnal összekötve, 1945-ben a csepeli, munkás pasztorációhoz kapcsolva. 1931 óta a brazil São Paulóban működnek magyar bencések, később ebből nő ki a perjelség majd apátság (1989 óta) és a nagy iskola. – A tanítás mellett egyre több nevelést is adnak a magyar bencések diákjaiknak; virágzik a cserkészlet Mattyasovszky Kasszián és Szunyogh Xavér vezetésével. – A lelkipásztori munka is elmélyül: a húszas évektől kezdve a „tudós bencés tanár urak” népmisziók, lelkigyakorlatok vezetésére is vállalkoznak, és „bencés atyákká” válnak. Először az Alföld legelhagyottabb részén, a Tiszazugban tartanak népmisziót. Ebből nő ki Kühár Flóris, főiskolai dogmatika tanár, később pesti házfőnök vezetésével a Szent Benedek Leányai kongregáció, Berecz Skolasztika alapítása, a magyar bencések női ága. Már előbb két modern női rend vette át a bencés szellemet: A Szociális Missziós Társulat, Farkas Edit alapítása, mely később Prohászka hatására jezsuita szellemű lett, s ekkor kivált belőle a Szociális Testvérek Társulata Schlachta Margit vezetésével, bencés lelki vezetőkkel. – Pannonhalmán is tartanak lelkigyakorlatokat, először bírácoknak, majd a bencés öregdiákoknak, és az 1950-es évek óta papoknak. – Niszler Teodóz magiszter majd perjel az Oblátus és Obláta Szövetség vezetője lesz.

A pápák által annyira sürgetett szociális reformok előmozdítója Magyarországon Prohászka mellett Kelemen Krizosztom főapát lesz, aki évenként lelkigyakorlatot tartatott minden bencés alkalmazott, a majorok cselédjei számára is; és minden püspökkari konferencián sürgeti az egyházi nagybirtok felosztását.

A tudományos munka is magas színvonalú. 1926–44 között eleinte évenként négyszer, később ötször megjelenik a Pannonhalmi Szemle, a Rend folyóirata. Szerkesztői Strommer Viktorin, Kühár Flóris, Blazovich Jákó és Mihályi Ernő. Teológusaink közül világhírű lesz Serédy Jusztinián, először az Anselmóban az egyházjog tanára, Gasparri bíborosnak segítőtársa az új Kódex összeállításában, 1927–45; esztergomi bíboros érsek, a második bencés ezen a széken ebben a korban, Vaszary Kolos után – Kühár Flóris († 1943) sok téren működik vallásbölcsele, vallástörténész, filozófia-történész, liturgia-történész (Pray-kódex, Hahóti-kódex). Radó Polikárp a bib-

likumban, majd a liturgiában alkotott nagyot, egyetemi, ill. akadémiai tanár volt. Klemm Antal finnugor nyelvész, a pécsi egyetem tanára. Várkonyi Hildebrand kolozsvári, majd szegedi egyetemi tanár pedagógiával és lélektanok foglalkozott. Erdélyi László ugyancsak a szegedi egyetemen a lélektan tanára volt. Zoltványi Irén pannonthalmi főiskolai tanár majd bakonybéli apát az irodalomtörténet művelője. (Lovas Elemér régész és történész Boldog Margit szenttéavatása körül vannak nagy érdemei). – Kalmár Gusztáv a történelemnek és a földrajznak szerencsés stílusú népszerűsítője. Sárközy Pál, Mattyasovszky Kasszián, Gidró Bonifác, Holenda Barnabás neves matematikusok és fizikusok. Szivós Donát ifjúsági lelki könyvei is népszerűek voltak. Bódiss Jusztin klasszika-filológus volt; Magasi Artur mint költő tűnt ki. És még sok nevet említhetnénk itt.

A külső megtiszteltetés sem maradt el a Rend számára. Serédi Jusztiniánt már említettük. A száműzött királyi családnak a bencések adtak nevelőket és tanítókat. De a kormánnyal is igyekezett a Rend jó kapcsolatban lenni: 1934-ben minisztertanács volt Pannonthalmán (Gömbös Gyula). Kelemen Krizosztom jóban volt Horthy Miklós kormányzóval és családjával, de különösen meleg barátság fűzte Teleki Pálhoz, a szerencsétlen sorsú miniszterelnökhöz. 1939-ben a Rend visszakapta komáromi székházát és gimnáziumát, ahol a csehszlovák köztársaság idején is működött a magyar bencés gimnázium – 1938-ban Szent István jobbkeze egy éjszakára a pannonthalmi bazilikába volt kitéve a környék hódolatára országjáró körútján. – XII. Pius 1943-ban templomunkat a basilica minor rangjára emelte.

1945-ben a földosztáskor a Rend is elvesztette földbirtokait – 1948-ban államosították összes iskoláit, melyekből kettőt, a pannonthalmit és a győrit 1950-ben visszakapott, de a Rend életét ekkor korlátozták, a többi székházat, iskolát, apátságot megszüntették.

15. Bencés újjászületés a 19. és 20. században

Az utolsó másfél század az egyetemes bencés rend életében lassú, de állandóan emelkedést jelent. „Monasztikus tavaszt”, ahogy mondani szokták: épp a legősibb, már idejét múltnak tekintett rend virágzik ki újra.

Egy bencés pápa

VII. Pius = Barnabas Chiaramonti gróf, Cesenaban születik, belép a bencés rendbe, az olasz bencések római kollégiumában, az Anselmóban tanul, itt lesz tanár, majd könyvtáros. Városbelije és távoli rokona, VI. Pius kinevezi a római Szent Pál apátság perjelévé, később apátjává. A kinevezés a kolostorban nagy visszatetszést szül, mire Tiroli, majd Imola püspökévé teszi meg, és megkapja a bíbort. A francia forradalmi csapatok alatt városában marad, a környék védője lesz. Mikor VI. Pius Napoleon fogságában meghal, a Velencében összegyűlt bíborosok Chiaramontit választják meg pápának, aki a VII. Pius nevet veszi fel: 1800. márc. 21-én! Államtitkárává a tehetséges Consalvit nevezi ki. 1801-ben konkordátumot köt Napoleonnal: ez az első modern szellemű konkordátum: egyházi és állami ügyek kölcsönös szabályozása. 1805-ben Párizsban Napoleont császárrá koronázza, de már itt nagyon megalázza a császár a pápát. Majd 1809-ben fogságba veti (Vö. Perlaky Lajos: *A savonai fogoly c. regényes életrajzával*). A császár követeléseire néha meginog, engedményeket tesz, de aztán megalázza magát és visszavonja gyöngeségből tett engedményeit. Napoleon hatalmának hanyatlásával kiszabadul, magyar huszárok kíséretében 1814-ben újra bevonul Rómába. A bukott Napoleon családját támogatja, menedéket ad nekik, sőt magáért Napóleonért is közbenjár. 1814-ben visszaállítja a jezsuita rendet († 1823 aug. 20). Előző nap régi apátsága, a Szent Pál tűzvész martaléka lesz. Szelíd bencés lélek volt. – Második utóda XVI. Gergely 1831–1846 rokon rendből, a kamalduliaktól jött. Azóta nem volt szerzetes pápa.

Új kolostorok és kongregációk

I. Lajos bajor király 1830-ban visszaállítja *Mettent*, melyhez hamarosan más tíz bajor apátság jön még, így újraéled a bajor kongregáció.

1846-ban Mettenből Wimmer Bonifác bencés öt kísérővel, klerikusokkal és 15 laikus testvérrel az USA-ba megy és ott megalapítja a kivándorolt németek lelki vezetése Saint Vincent apátságát, melyből gyorsan kifejlődik a kasszinói-amerikai kongregáció.

Ehhez hasonlóan 1853-ban a svájci *Einsiedeln*ből alapítják ugyan-csak a USA-ban indián-missziót, a St. Meinrad apátságot, melyből a svájci-amerikai kongregáció nő ki.

1847-ben Ausztráliában is megalakul a bencés élet New-Nursia apátsággal.

Végül 1887-ben alakul egy bencés kongregáció kimondottan missziós céllal: *St. Ottilien* Bajorországban. Kelet- és Dél-Afrikában vezetnek missziókat, majd Koreában. Missziós módszerük is bencés: apátságokat alapítanak, sok laikustestvérük van – ma már bennszü-lött szerzetesek, sőt apátok is.

A rend egy másik ága az iskolák és missziók helyett a monasz-tikus életben és a liturgiában látja életcélját. Első helyen itt Dom *Prosper Guéranger-t* és 1833-ban történt alapítását, Solesmes-t kell említenünk, melyből a francia kongregáció nőtt ki. A maurinusok helyett a clunyiek szellemét kívánták folytatni a liturgia szép ének-lésével, a gregorián-kutatással és – kiadással. Delatte apát úr († 1875) *Regula-kommentárja* az ideológiája ennek az irányynak.

Solesmes volt a mintája a hasonló német alapításnak, Beuronnak (1863). Alapítói a két *Wolter* testvér: *Maurus* és *Placidus* († 1890 és 1908). Teljesen szakítanak a bajor és svájci bencések barokkos ha-gyományával, az iskolával és a lekipásztorkodással is, egészen a liturgia és az egyházművészet lesz a működési terük. Maurus Wol-ter megírja elméletüket: *Elementa vitae monasticae* címen, majd nagy-szerű elméledőkönnyvet ír a zoltárok imádkozásáról: *Psallite sa - pienter*. – A beuroni egyházművészeti-szobrászati és festészeti isko-la megalapítója. *Desiderius Lenz*: kissé merev, az egyiptomi stílustól befolyásolt szentképei és szobrai világhírűek lettek.

Beuron alapítja Emmaus apátságot Prágában, majd új életre kelt egy románkori apátságot a Rajna-vidéken: *Maria-Laachot*. Ma ez a kongregációnak legtekintélyesebb apátsága, itt is híres egyházmű-vészeti iskola működik, de legjelesebb alakja Ildefonz Herwegen apát úr (1946), aki a „pneumatikus szerzetesség” teológiájának ki-dolgozója, a német liturgikus mozgalom egyik fő alakja. A liturgia teológiai alapjait először a laachi *Odo Casel* dolgozta ki misztérium-teológiájában († 1948) *Herstelle*, bencés női apátságban.

Beuron alapítása a belga *Maredsous* is. Első apátja *Placidus Wol-ter*, majd bátyja halála után beuroni főapát lesz. *Hildebrand Hemp-tinne* lesz az apát, akiből később az első abbas prímás lett. *Mared-*

sous alapítja az egyetemi városban, Louvainban (Löwenben) a Mont César perjelséget, később apátságot, melynek első perjele Dom *Columba Marmion* († 1923), az ír származású híres lelki író és lelki vezető.

Az egész világon el van terjedve a nagyon virágzó, erősen centralizált és szigorú fegyelmű Subiacói Kongregáció. Olasz, német, belga, spanyol és francia kolostorok tartoznak hozzá. „Primaeva observantiá”-nak nevezik magukat: azaz az első korszak, a Regula teljes szigorúságát tartják.

Virágzó az angol kongregáció, mely szintén gimnáziumokkal és internátusokkal tartja fenn magát. Legnagyobb apátságuk Downside. Az apátokat ők 12 évre választották, nem életfogytiglan. Híres aszketikus író apátjaik: *Cutbert Butler* († 1934), John Chapman († 1933) és a Buckfastba menekült francia la Pierre-qui-vire (subiacói kongregáció) apátja, Ansgar Vonier († 1938).

A *S. Anselmo* és Aventinuson először az olasz bencések tanulmányi háza volt Rómában, majd *XIII. Leó* kívánságára az egész renddé lett 1886-ban. 1893-ban pedig a pápa megpróbálta kissé centralizálni a bencés rendet. S. Anselmót apátsági rangra emelte, élére az abbas primast állította, akinek tiszteletbeli előjogokat adott. A felállítás munkájában a magyar teológiai tanár, Haudek Ágoston vitte a vezető szerepet, az első abbas primas mégsem ő lett, hanem a belga Hildebrand de Hemptinne, Maredsous második apátja, aki grófi családból származott és korábban a pápai testőrség tisztje volt (1893–1913). Utóda Fidelis von Stotzingen, Maria Laach második apátja (1913–1947), tehát mindkét esetben a beuroni kongregáció tagja. 1947-ben a svájci Muri-Gries apátját, Bernhardt Kaelint választották harmadik abbas primas-á (1947–1962), majd 12 év múlva ismét svájci: Einsiedeln apátját Benno Gutot, aki előzőleg mint bibliikus tanár működött az Anselmóban. (Őt már 1947-ben is megválasztották, de XII. Pius nem hagyta jóvá. 1959–1967, † 1970). – Alatta 1952-ben XII. Pius új törvényt adott a bencés kongregációk konföderációjának, a Lex propriát, mely szabályozza az abbas primas jogkörét és az Anselmót egyetemi rangra emeli. Benno Gut 1967-ben bíboros lett – Utóda az akkor negyvenéves amerikai apát, Rembert Weakland lett 1967-ben az ötödik abbas primas (1977-től Milwaukee érseke), majd Viktor Dammert, St. Ottilien főapátja a hatodik (1977–1992, 1992-től Augsburg püspöke), és Jerome Theisen collegeville-i apát a hetedik (1992–).

Bencés tudósok

A fellendült tudományos élet jele a sok jeles bencés tudós is, közülük néhányat említünk:

Josef Gredt († 1940) skolasztikus filozófus, az Anselmóban tanított.

Germain Morin († 1946) belga bencés, aki azonban politikai okokból Németországban élt: a patrisztika kiváló művelője, újabb Szent Ágoston beszédek felfedezője és kiadója. Szép lelki könyvet is írt: *Keresztény őseink és a szerzetes-szellem = Kétezeréves életstílus*.

Anzelm Stolz († 1942) az Anselmóban a dogmatika tanára, a „kariizmatikus teológia” megalkotója: a görög atyákra megy vissza újszerű rendszerében.

Basilus Steidle († 1982) az Anselmo tanára, patrológus, a Regula patrisztikus forrásaival sokat foglalkozott, főként a Lerin szigeti hagyományokkal.

Cunibert Mohlberg († 1963) a régi liturgikus könyvek, sacramentariumok kiadója és kutatója.

Ildefonz Schuster († 1954), a római Szent Pál apáti székéből került a milánói érseki-bíborosi székbe. Szentéletű ember, a liturgia kutatója, de Regula-magyarázatot is írt.

Wilibrord Verkade († 1946) egy flamand konvertita festő, beuroni szerzetes. Önéletrajzi könyvei érdekesek.

Adalbert de Vogüé: Regula kommentár – a francia nyelvterület legnagyobb regula ismerője.

Bencés folyóiratok

Studien und Mitteilungen (zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige): a Bajor Bencés Akadémia kiadásában, különböző kiadási hellyel (elsősnek: Raigern-Rajhrad cseh(morva)országi apátság), főként rendtörténeti tanulmányokat közöl: 1 (1880) – 32 (1911) – 106 (1995) –

Revue Benedictine, Maredsous kiadásában: 1 (1884) – 104 (1995) –

Downside Revue, az angol bencések folyóirata: 1 (1980) – 113 (1995) –

American Benedictine Revue: 1 (1950) – 46 (1995) –

Benediktinische Monatschrift a beuroniak folyóirata, 1 (1919) – 21 (1935); 22 (1946) – 1959 óta *Erbe und Auftrag* címen: 71 (1995) –

Liturgie und Mönchtum – Laacher Hefte: 1 (1948) – 43 (1968). Egy-egy témáról.

Studia Anselmiana, a S. Anselmo monográfia sorozata: 1. kötete 1933-ban, 14. kötete Békés Gellért doktori értekezése 1942-ben, 117. 1994-ben, tudományos disszertációk, sok nyelven. 1880-ban Szent Benedek születésének 1400 éves évfordulóját sok szép kiadvánnyal ünnepelték meg a bencés kolostorok. Azóta rendszeresen, újabban minden öt évben megjelenik a *Catalogus OSB*: az egész rend személyi állapotát bemutató schematizmus.

1929-ben ismét ünnepelt a rend: a regula 1400 éves fordulóját, ekkor jelent meg a Pannonhalmi Szemle „Piros könyve”. 1947-ben Szent Benedek halálának 1400. évfordulóját ünnepeltük. Ekkor adta ki XII. Pius „*Fulgens radiatur*” kezdetű enciklikáját Szent Benedek érdemeit méltatva. 1966-ban a Monte Cassinói újraépült bazilika felszentelésénél VI. Pál Szent Benedeket Európa védőszentjének nyilvánította.

Újabb megpróbáltatások

„Akiket szeret Isten, azokat gyakran meglátogatja” (Zsid 12,6). A rend újkori élete sincs megpróbáltatások nélkül. 1936–37-ben a spanyol polgárháborúban sokat szenvedtek a bencés kolostorok, 47 vértanújuk van! Főként El Pueyo és Montserrat kolostorokból.

A II. világháborúban Hitler a német kolostorokat sorban lefoglalta, csak pár maradt meg nagy nehezen: öt kolostor az amerikai bombatámadások áldozata lett. De a legsúlyosabb: az anyakolostor, Montecassino is teljesen elpusztult a bombázásokban 1944. febr. 15-én, amikor az amerikai légierő azt hitte, hogy német katonaság van a kolostorban. A háború után az újraépítéskor a főoltár alatti kriptában megtalálták Szent Benedek és Skolasztika állítólagos ereklyéit.

A háború után a sziléziai német bencéseknek el kellett hagyni kolostorukat, amikor ezt a területet Lengyelországhoz csatolták. A lengyel bencés apátság Tyniec és Lubin perjelsége megmaradt. De a keleti tömbben ezen kívül csak a két magyar kolostor maradt fenn, a csehországiakat mind megszüntették.

A bencések és az unió

XI. Pius pápa 1924-ben Stotzingen Fidél abbas primashoz írt levelében felszólítja a rendet, hogy kapcsolódjon be az uniós munkába, mert a monasztikus rendet a keletiek is közelállónak érzik magukhoz. Ennek nyomán a nagy liturgikus, Dom *Lambert Beauduin* († 1960) fáradozására megalakult a belgiumi Amay-ban az első uniós kolostor, mely később *Chevetogne*-ba telepedett át. A szerzetesek egy része itt keleti-szláv liturgiát végez. Folyóiratuk az Irénikon.

St. Prokop apátság az USA-ban szintén végez uniós munkát, orosz nyelvű folyóiratuk is van.

St. Josef, Gerleve mellett Németországban, *Rafael Molitor* apát vezetésével, *Matthäus Rothenhäusler* bencés tudós közreműködésével.

Niederaltaich kolostor Bajorországban, *Heufelder* apát vezetésével. Ez a protestánsokkal is folytat ökumenikus dialógust, folyóiratuk az *Una Sancta*.

Szentéletű bencések

Mivel a rend nem centralizált, a szentéletű tagjai szenttéavatásáért nem sokat tesz, de azért vannak a mai korban is szentéletű bencések.

Bold. *Placidus Riccardi* (1844–1915), a római Szent Pál tagja: lelkipásztorkodik, apácákat vezet, közben novíciusmester is. Húsz évig a kolostorához tartozó romos állapotban levő farfai kolostor és templom rektora. 1954-ben avatták boldoggá.

Bold. *Fortunata Viti* (1827–1922): egyszerű, derűs, laikus nővér, bencés apáca Veroliben, 96 évet élt meg, 1967-ben avatták boldoggá.

Dom *Columba Marmion* (1858–1923), ír világi pap, a dublini seminárium tanára, majd belép a belga Maredsous-ba. Híres szónok és lelkivezető. Amikor az apátság tanulmányi háza Löwenben megalakul, a növendékek prefektusa, tanára, majd perjel lesz. Végül apát Maredsous-ban. Híresek dogmatikus-liturgikus és szentírási alapú lelki könyvei: *Krisztus a lélek élete*, *Krisztus misztériumai*, és hagyatékából összeállítva: *Krisztus a szerzetes eszményképe*, *Krisztus a pap eszményképe* stb.

Pius Hemptinne (1880–1907), az első abbas primas unokaöccse, maredsous-i bencés, *Marmion* lelki fia, tanítványa. Gimnazisták pre-

fektusa, jótékonyági munka vezetője. Fiatalon hal meg. „Napló a jó Isten számára” címen kiadták lelki naplóját.

Lukas Etlin (1864–1927), svájci származású amerikai bencés (St Meinrad), a Clyde-i örökimádó bencés apácák lelkésze, az egyházművészet nagy művelője, a tisztító tűzben szenvedő lelkek segítségére folyóiratot ad ki. Az első világháború után vezeti az európai kolostorok és szemináriumok számára szervezett amerikai segélyt. Ezért lett életrajzának címe: Napjaink nagy jótévője, Norbert Weber st. ottilieni főapát tollából. Autóbaleset áldozata lett. – Szunyogh Xavér Ferenc az ő támogatásával jelentette meg a Lelkiélet Könyvei sorozatot.

Meinrad Eugster (1848–1925) einsiedelni laikus-testvér, szabó. Életrajza: „A szentek nem halnak ki” (Ford: Kolos Bertold).

Említsük még legalább név szerint a következőket:

Dusmet Benedek bíboros, Catania érseke († 1864),

Schuster Ildefonz milánói bíboros érsek († 1954),

Bernhard de Vasconcelos, portugál klerikus († 1932),

A St. Ottilieni bencéseknek is egész sor vértanúja van Afrikában, Koreában, Mandzsúriában.

A rend mai statisztikája

Ma a kamalduliakkal, olivetánusokkal és vallumbroziánus renddel együtt 19 kongregáció tartozik a Konföderációhoz – a női kolostorok most fognak csatlakozni. Tagjainak száma 10.936, 1970-es adat, öt évvel azelőtt majdnem 12 ezer, így a csökkenés 10%. (1990-ben 9096). Ha a fogyás így megy tovább, száz év múlva kihal a bencés rend. De Isten útjait nem lehet előre látni, száz évvel ezelőtt négyötezer bencés volt csak, majd elérte a 14 ezret, s aztán csökkent. – Az *Annuario Pontificio* 1974 adatai szerint létszámban első helyen a jezsuiták állnak: 30.800, második a ferencesek 23 ezer, harmadik a szaléziak 20 ezer, negyedik a kapucinusok 13 ezer, aztán jönnek a bencések. A dominikánusok 8.000, a trappisták 3.300, a karmeliták 2.300, a ciszterciak 1.500, a piaristák 1.900-an vannak. Bencés bíboros ma nincs (1990-ben Basil Hume, Augustin Mayer és Hans Hermann Groer), bencés püspök 19 (1990-ben 4 érsek és 22 püspök). A kolostorok száma 344.

Színesbőrű bencések: Indiában, Kerala államban Asirvanam kolostor, a belga kongregációhoz tartozik, de egészen indiai módra élnek.

A subiacói kongregációnak Kambodzsában és Vietnámban van csupa ázsiaiakból álló kolostora, vannak néger bencések Kongóban (Zaire), Kamerunban, Zanzibáron, Portugál-Angolában. A franciák Tuomliline-ben alapítottak kolostort Marokkóban, az arab-mohamedán környezetben. Sok koreai bencés él Dél-Koreában. A Kínából elűzött kínai bencések az USA-ban telepedtek le. Itt van amerikai néger bencés is St. John Collegeville-ben.

(Emlékezzünk meg két „botrányról” bencés körökben, amelyek nagy port vertek föl. 1967-ben a mexikói Cuernavaca perjelségben a perjel Dom Lémercier az összes szerzeteseit pszichoanalitikus eljárásnak vetette alá, hogy hivatásuk tisztázódjék. Bár a püspöke mellette állt ki, a Szerzetes Kongregáció betiltotta a kísérletet.

1973-ban a római Szent Pál fiatal apátja, Giovanni Franzoni újszerű istentiszteleteket rendezett templomában, majd befogadta a templomba a római hajléktalanokat. A kiküldött vizitátor ezt nem tartotta hibának, mégis a Szerzetesi Kongregáció ezt is betiltotta és az apátot az egyik római külvárosi plébániára helyezte ki.)

V É G E

nincs, a bencés rend élete tovább folyik.

IRODALOM

Regulához:

Söveges Dávid, *Magyarázatok Szent Benedek Regulájához*, jegyzet; uő, *Szent Benedek Regulája és a Regula Magistri*, in: *Corona Fratrum*. Dr. Szen nay András főapát úrnak 70. születésnapjára, Pa.halma 1991. 217–254.

A 32. oldalon említett regulakiadások bibliográfiája: Albareda, A, *Bibliografia de la Regla Benedictina*, Montserrat 1933. Azóta megjelent: Broekaert, J. D., *Bibliographie de la règle de Saint Benoît. Éditions latins et traductions imprimées de 1489 à 1929*. Description diplomatique, 1239 numéros, I. 1489–1740, II. 1751–1929. (Studia Anselmiana 77-78) Roma 1980.

Magyar nyelvű irodalom a rendtörténethez:

Az ókori szerzetesség történetéhez: Vanyó L, „*Legyetek tökélete - sek...*” *Tanulmányok a keresztény aszkézis történetéhez a szerzetesség kialakulásáig*, SzIT Budapest 1991; ill. Somorjai Á, *Az egyiptomi anachoréták és a pogány vallás*, in: *Corona Fratrum*. i.m. 157-193.

Átfogó magyarországi rendtörténet: Erdélyi L. – Sörös P., *A panonhalmi Szent Benedek-rend története*, I–XII/B. Budapest 1902–1916; Az egyetemes rendtörténetet is figyelembe vevő újabb hasznos összefoglalás: Csóka J. Lajos, *Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra*, I–II. Budapest (1970).

A hazai rendtörténetről rövid áttekintést adnak: Somorjai Ádám, *A magyar bencések múltja és jelene*, in: Szennay A. (szerk.), *Népek nagy nevelője... Szent Benedeknek, Európa Védőszentjének emlékezete*, Budapest 1981. 421–444. Hervay Ferenc kutatásai felhasználásával táblázatok, térképek: 497–509; továbbá: Csóka Gáspár, *Szent Benedek rendje*, in: *Magyar Katolikus Almanach*, SzIT Budapest 1984. 770–775; Adattár a középkori apátságokhoz: Somorjai Á., *Bencés monostorok Magyarországon a X–XVI. században*, in: Sulyok E. (szerk.), *Főiskolai Évkönyv 1987/88 és 1988/89*, Pannonhalma, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, V/1–5.; Adattár a bencés rend tagjairól: *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986*. Összeállították: Berkó P. és Legányi N. H.n. é.n. (1987).

Két főapátról monográfia: Sólumos L. Sz. - Várszegi I. A., *Pannonhalmi Főapátok I. Kruesz Krizosztom (1865–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950)*, Budapest 1990 (METEM-Könyvek 2.). A XX. századi

rendtörténetéről rövid áttekintés: Somorjai Á, *A magyarországi bencés rend XX. századi történetének rövid vázlata*, Főiskolai Évkönyv 1987/88 és 1988/89 i.m. VI/1-16.

A bencés konföderációról ld. Mártonffy Marcell, in: *Népek nagy nevelője*, i.m. 1981.

Mészáros I, Magyar Bencés Gimnáziumok sorozatában megjelent kötetek: *A pápai bencés gimnázium*, 1988; *A pannonhalmi bencés gimnázium*. Iskola Szent Márton hegyén, 1990; *A soproni bencés gimnázium*, 1994; *A budapesti és csepeli bencés gimnáziumok*, 1994.

A külföldi rendtársakról ld. Blazovich Á, *A nyugaton élő magyar bencések és előljárójuk*, in: *Az egység szolgálatában*. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára (Katolikus Szemle 1994/3-4), Pannonhalma 1994. 9–21. Adattár és irodalom a são paulói apátságához: uo. 21–24.

Egyetemes rendtörténethez idegen nyelvű irodalom:

Schmitz, Ph., *Histoire de l'ordre de S. Benoît I–VII*. Maredsous, 1942–1956. a legmodernebb teljes rendtörténeti szakmunka, melynek csak az első öt kötetének német fordítása jelent meg (R. Tschudy tollából, a német nyelvterület irodalmával kiegészítve): *Geschichte des Benediktinerordens I–IV*, Einsiedeln-Zürich, 1947–1960. A francia eredetinek V. és VI. kötete (1949) alcíme: *Œuvre civilisatrice du XIIIe au XXe siècle*, a bencéseknek a gazdasági és szellemi téren (I. kötet), a művészetekben és lelkiességben II. kötet) betöltött szerepét méltatja, a VII. kötet (1956) alcíme: *Les moniales*, tehát a bencés nővérek (monachák) történetével foglalkozik, és az I–VII. kötetek indexét hozza.

A Sant Anselmo kollégium története: Engelbert, Pius, *Geschichte des Benediktinerkollegs St. Anselm in Rom. von den Anfängen (1888) bis zur Gegenwart*, Róma 1988. (Studia Anselmiana 98.)

A ciszterci rend történetéhez:

Lékai Lajos O. Cist, *A ciszterciek. Eszmény és valóság*. (The Cistercians, *Ideals and reality*, The Kent State Press, USA 1977 fordítása), SzIT Budapest 1991. A magyar kiadás függelékeiben hasznos statisztika és történelmi térképek, valamint Hervay Ferenc Levente tanulmánya: *A ciszterci rend története Magyarországon*, i.m. 470–493.)

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
1. A szerzetesség kezdetei	7
Szerzetesintézmény a nem keresztény vallásoknál – A szerzetesség evangéliumi alapjai – Jézus tanítása – Jézus élete – Szűzek és aszkéták a vértanúk egyházában – Origenész	
2. A keleti szerzetesség	11
A remeték – Nagy Sz. Antal – A többi remete – Sz. Pachomius – A szerzetesség terjedése Keleten – A keleti szerzetesi irodalom – Nagy Szent Vazul, Basilius – A kolostor = kis egyház	
3. A nyugati szerzetesség	18
Sz. Márton – Sz. Jeromos – Ágoston – Johannes Cassianus – Lerins, a szigetkolostor – Egyéb nyugati szerzetesek – 1. meditáció: A szerzetesség első korszakának jellemzői – 2. meditáció: Szerzetesség és patrisztika – 3. meditáció: Nyugat és Kelet egysége – 4. meditáció: Az „orthopraxisz” – 5. meditáció: A karizmatikus szerzetesség – 6. meditáció: A szerzetesség az Egyház lényeges része – 7. meditáció: A változó formák és a lényeg	
4. Szent Benedek	26
Kora – Nagy Sz. Gergely Vitája – élete – Montecassino sorsa – A két első tanítvány – A Regula, címe, írásának ideje, nyelve, kézirata – forrásai – A Regula Magistri problémája – A Regula tartalma – Meditáció: A Regula értékelése – Szent Benedek ikonográfiája	
5. A bencés és az angolszász germán missziók	39
Nagy Sz. Gergely – Az angolszász misszió – Nagy Sz. Gergely levele – Az ír szerzetesség – Sz. Kolumbán és büntetőkódexe – Összeütközés az ír és a római (bencés) szerzetesek között – Angol bencések a 7.-8. sz.-ban – Beda Venerabilis írásaiból – Az angolszász misszió a kontinensen – Germánia megtérítése – Újjáéledő bencés élet Itáliában – Meditáció a bencés missziókról	
6. A karoling kor és a bencések	50
Nagy Károly és a bencések – Bencés tudósok a karoling korban – Szemelvények a korszak íróitól – Alkuin Nagy Károlyhoz írt leveléből – Aniane-i Sz. Benedek reformja	
7. A cluny-i reform	59
Süllyedés a 9.-10. sz.-ban – A süllyedés egy példája: Farfa – Cluny, nagy apátjai – hatása kifelé – Meditáció: A bencés rend és a pápaság – A Cluny-vel párhuzamos reformok – Északi és keleti missziók	

8. Románkori bencés élet	71
Bencés tudósok – A román művészet és liturgia – A gregorián és a költészet	
9. A bencés rend kezdetei Magyarországon	77
Kereszténység a honfoglalás előtti Pannóniában, és a honfoglalásra érkező magyarok között – Térítések Géza alatt – Sz. Adalbert – Sz. István és a bencések – Egyházszerzés – A korszak nagy bencései	
10. Román = bencés korszak Magyarországon 1046–1242	83
Apátságok – Nevezetes pannonhalmi apátok és események – Szellemi és lelki élet a román korban – Iskolák – Magyarországi bencés irodalom: legendák, szerkönyvek, gesták és oklevelek – A pannonhalmi templom – A hanyatlás jelei	
11. A pápai reformok kora: 13.–14. sz.	92
Új hajtások szent Benedek fáján – A ciszterciták – Bencés remete rendek – Egyéb új rendek – Pápai reformok – A Benedictina Magyarországon – A kommandátorok	
12. A kongregációk alakulásának kora	98
A rendszervezet kérdése – A konstanzi zsinat 1414–18 – A páduai Sz. Jusztina kongregáció – A valladolidi kongr. – A kastli reform, melki reform – A bursfeldi unió – A németalföldi reform – A magyar kongregáció – A kolostori humanizmus – A bencés élet kipusztulása Magyarországon – A protestantizmus pusztítása a nyugati bencéseknél – <i>Meditáció</i>	
13. A katolikus és bencés restauráció 1563–1789	108
Megújulás a tridenti zsinat után – Sz. Vanne és Sz. Hydulf kongregációja – A maurinus kongregáció – Bencés kongregációk Németországban – Bencés barokk művészet – Magyar bencés élet a 17. és 18. sz.-ban – Külső történet, főapátok – Belső élet: jogi, lelki működés – Lendvay Placid: Charta charitatis – Irodalmi működés – Papnevelés, iskolázás – A szekularizáció	
14. Bencés élet a 19. – 20. században Magyarországon	123
A visszaállítás – Főapátok – Pannonhalmi építkezések – Belső élet, szervezet – Az iskolák – Lelkipásztori munka – Tudományos és irodalmi működés – Lelki élet – Az utolsó félszázad	
15. Bencés újjászületés a 19. és 20. században	136
Egy bencés pápa – Új kolostorok és kongregációk – Bencés tudósok – Folyóiratok – Újabb megpróbáltatások – A bencések és az unió – Szentéletű bencések – A rend mai statisztikája	
Irodalom	145